

«Ανθρωπιστικών Επιστημών»

«Επιστήμες της Αγωγής»

Διπλωματική Εργασία

«Εκτιμήσεις εκπαιδευτικών σχετικά με την ικανότητα αναγνώρισης
και ενίσχυσης της ψυχικής ανθεκτικότητας σε μαθητές Γυμνασίου
του Δήμου Αχαρνών»

«Ιωάννα Τσιρίμπη»

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: «Χριστίνα Καρέλα»

Πάτρα, «Ιούλιος» «2021»

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Εκτιμήσεις εκπαιδευτικών σχετικά με την ικανότητα αναγνώρισης
και ενίσχυσης της ψυχικής ανθεκτικότητας σε μαθητές Γυμνασίου
του Δήμου Αχαρνών»

«Ιωάννα Τσιρίμπη»

Επιτροπή Επίβλεψης Πτυχιακής / Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

«Χριστίνα Καρελά»

«Ε.Α.Π.»

Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

«Χρυσή Κλεπάτρα Γερακοπούλου»

«Ε.Α.Π.»

Πάτρα, «Ιούλιος» «2021»

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στους καθηγητές όλων των θεματικών ενοτήτων που παρακολούθησα για τη συμπαράστασή τους και την καθοδήγησή τους.

Ιδιαίτερα όμως θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα της διπλωματικής μου εργασίας κα Καρέλα Χριστίνα η οποία με καθοδήγησε, με συμβούλευσε και ήταν οποιαδήποτε στιγμή τη χρειάστηκα παρούσα υποστηρίζοντάς με, με τις καίριες παρατηρήσεις της.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τους εκπαιδευτικούς του 3^{ου} Γυμνασίου Αχαρνών οι οποίοι συμμετείχαν στην έρευνά μου αγόγγυστα. Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Χιώτη, την κα Παπαδοπούλου και την κα Βασιλοπούλου που ο καθένας με τον τρόπο του διευκόλυναν την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω με όλη μου την καρδιά το σύζυγό μου Βασίλη και τα παιδιά μου Ελένη και Θάνο καθώς και τους γονείς μου Ελένη και Δημήτρη για τη συναισθηματική και ψυχολογική υποστήριξη που μου πρόσφεραν καθ' όλη τη διάρκεια παρακολούθησης του μεταπτυχιακού μου προγράμματος.

Περίληψη

Οι σύγχρονες έρευνες εστιάζουν στο σημαίνοντα ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει το σχολείο στην προαγωγή της «ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών, μέσω των σχέσεων αλληλεπίδρασης που δημιουργούνται σε αυτό. Η παρούσα έρευνα στόχο έχει τη διερεύνηση των αντιλήψεων των εκπαιδευτικών σχετικά με την έννοια της «ψυχικής ανθεκτικότητας» καθώς και την ανάδειξη των στρατηγικών που εφαρμόζουν για την ενίσχυσή της. Για την καταγραφή λοιπόν των απόψεων των εκπαιδευτικών πραγματοποιήθηκε ποιοτική έρευνα μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων. Το δείγμα αποτέλεσαν 15 εκπαιδευτικοί (11 γυναίκες και 4 άντρες) που εργάζονται στο 3^ο Γυμνάσιο του Δήμου Αχαρνών. Η θεματική ανάλυση που χρησιμοποιήθηκε έκανε σαφές ότι οι εκπαιδευτικοί μπορούν να διακρίνουν ανάμεσα σε ψυχικά ανθεκτικούς και ευάλωτους μαθητές. Ωστόσο δεν θεωρούν τους εαυτούς τους ειδήμονες να συνδράμουν στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας μιας και εντοπίζουν τους περισσότερους επιβαρυντικούς παράγοντες στο οικογενειακό περιβάλλον. Επιπλέον δεν νιώθουν ότι δέχονται πραγματική υποστήριξη στον ψυχοπαιδαγωγικό τους ρόλο, κάτι δύναται να λειτουργήσει επιβαρυντικά στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη των εφήβων.

Λέξεις-κλειδιά: Ψυχική ανθεκτικότητα, δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αντιλήψεις, ανθεκτικοί μαθητές.

Abstract

Recent research focuses on the significant role that school can play in promoting students' resilience, through the interactions that are created in it. The present study aims to analyze teachers' perceptions of the concept of resilience as well as to highlight the strategies they apply to strengthen it. In order to record the views of the teachers, a qualitative research was carried out through semi-structured interviews. The sample consisted of 15 teachers (11 women and 4 men) working in the 3rd High School of the Municipality of Acharnes. The thematic analysis which was used made it clear that teachers can distinguish between mentally resilient and vulnerable students. However, they do not consider themselves able to enhance mental resilience as they identify the most aggravating factors in the family environment. In addition, they do not feel that they receive real support in their psycho-pedagogical role, which may have an aggravating effect on the psycho-emotional development of adolescents.

Keywords: Resilience, secondary education, perceptions, resilient students.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	iv
Περίληψη.....	v
Abstract.....	vi
Περιεχόμενα.....	vii
Εισαγωγή.....	1
A. Θεωρητικό μέρος.....	4
1 ^ο Κεφάλαιο : Ψυχική Ανθεκτικότητα.....	4
1.1 Ζητήματα ορισμού.....	4
1.2 Διαστάσεις ψυχικής ανθεκτικότητας.....	7
1.2.1 Επαπειλητικοί παράγοντες.....	7
1.2.2 Προστατευτικοί παράγοντες.....	10
1.3 Το ψυχικά ανθεκτικό παιδί.....	12
2 ^ο Κεφάλαιο: Πλαίσια ανάπτυξης για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας.....	14
2.1 Η οικογένεια ως προστατευτικός παράγοντας.....	14
2.2 Η κοινότητα ως προστατευτικός παράγοντας.....	15
2.3 Το σχολείο ως προστατευτικός παράγοντας.....	16
3 ^ο Κεφάλαιο: Ψυχική ανθεκτικότητα και εκτιμήσεις εκπαιδευτικών.....	19
3.1 Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας.....	19
3.2 Αντιλήψεις εκπαιδευτικών για την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας και την ενίσχυσή της.....	21
3.3 Απόψεις εκπαιδευτικών για τους ψυχικά ανθεκτικούς μαθητές και μη μαθητές...22	
3.4 Στρατηγικές για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας που εφαρμόζουν οι εκπαιδευτική στην τάξη.....	24
4 ^ο Κεφάλαιο: : Παρούσα εργασία.....	27
4.1 Σημασία και αναγκαιότητα της έρευνας και συμβολή στην κεκτημένη γνώση...27	
4.2 Στόχος της έρευνας.....	28
4.3 Ερευνητικά ερωτήματα.....	29
B. Ερευνητικό Μέρος.....	30
5 ^ο Κεφάλαιο: Μεθοδολογία έρευνας.....	30
5.1 Ερευνητική Μέθοδος.....	30
5.2 Ερευνητικό εργαλείο.....	31
5.3 Συμμετέχοντες στην έρευνα.....	32
5.4 Ερευνητική διαδικασία.....	34
Κεφάλαιο 6 ^ο : Αποτελέσματα της έρευνας.....	36
6.1 Ανάλυση δεδομένων.....	36
6.2 Ο προσδιορισμός από τους εκπαιδευτικούς των συνθηκών οι οποίες θεωρούν ότι καθιστούν τους μαθητές τους σε «κίνδυνο».....	37
6.3 Οι απόψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με τα χαρακτηριστικά των μαθητών που βρίσκονται «σε κίνδυνο».....	40
6.4 Ο προσδιορισμός από τους εκπαιδευτικούς της έννοιας της «ψυχικής ανθεκτικότητας».....	42
6.5 Η αναγνώριση και διαφοροποίηση ενός ανθεκτικού από έναν μη ανθεκτικό μαθητή στα πλαίσια της σχολικής τάξης.....	45

6.6 Στρατηγικές που εφαρμόζουν οι εκπαιδευτικοί για την προαγωγής της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών τους.....	49
6.7 Προσδιορισμός του βαθμού επάρκειας των εκπαιδευτικών σχετικά με την ενδυνάμωση της ψυχικής ανθεκτικότητας.....	52
6.8 Προσδιορισμός δομών, πλαισίων και φορέων που συνδράμουν τους εκπαιδευτικούς στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών τους.....	55
Κεφάλαιο 7 ^ο : Συμπεράσματα – Συζήτηση.....	59
7.1 Αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με τους παράγοντες που καθιστούν τους μαθητές τους σε κίνδυνο.....	59
7.2 Αντιλήψεις των εκπαιδευτικών με τα χαρακτηριστικά που εμφανίζουν οι μαθητές που βρίσκονται «σε κίνδυνο».....	61
7.3 Αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την έννοια της «ψυχικής ανθεκτικότητας».....	62
7.4 Αντιλήψεις εκπαιδευτικών σχετικά με το ψυχικά ανθεκτικό και μη παιδί.....	63
7.5 Αντιλήψεις εκπαιδευτικών σχετικά με τις στρατηγικές που εφαρμόζουν για την προαγωγή της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών τους.....	66
7.6 Αντιλήψεις εκπαιδευτικών σχετικά με την επάρκειά τους ή μη στην προσπάθεια ενδυνάμωσης των μαθητών και επίτευξης της ανθεκτικότητας.....	67
7.7 Απόψεις εκπαιδευτικών σχετικά με τους φορείς και τις δομές στις οποίες απευθύνονται για να ενισχυθούν στο δύσκολο έργο της προαγωγής της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών τους.....	68
7.8 Περιορισμοί της παρούσας και προτάσεις για μελλοντική έρευνα.....	70
Βιβλιογραφία.....	71
Παράρτημα Α «Επιστολή συναίνεσης προς τους συμμετέχοντες και πρωτόκολλο συνέντευξης».....	78
Παράρτημα Β «Συνεντεύξεις»	81

Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες φαίνεται ότι στις αναπτυγμένες χώρες παρά τη βελτίωση των συνθηκών ζωής πολλά παιδιά εμφανίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα τα οποία απειλούν την ανάπτυξη και τη μετέπειτα ζωή τους. Τα προβλήματα αυτά οδηγούν σε ψυχοκοινωνικές αποκλίσεις, οι οποίες όποτε κι αν είναι παρούσες αποτελούν ένα επαπειλητικό γεγονός τόσο για τους στόχους που έχουν θέσει τα άτομα όσο και για τη δόμηση της προσωπικής τους ταυτότητας (Newman, 2002· Πετρογιάννης, 2011· Τάνταρος, 2004).

Η αναγνώριση της ευρείας ύπαρξης ψυχοκοινωνικών προβλημάτων συνέβαλε στην ανάπτυξη ενός νέου ερευνητικού τομέα, ο οποίος ονομάζεται επιστήμη της πρόληψης και προσπαθεί να εντοπίσει τα ατομικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά τα οποία καθιστούν σε κίνδυνο την υγιή ανάπτυξη των ατόμων. Τα χαρακτηριστικά αυτά αναφέρονται και ως πλαίσια ανάπτυξης και πέρα από το άτομο, εντοπίζονται στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινότητα (Lightfoot, Cole, & Cole, 2014).

Σχετικά με το σχολείο οι στάσεις που υιοθετούν οι Έλληνες έφηβοι σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα είναι αρνητικές. Υποστηρίζουν ότι ελάχιστη ευχαρίστηση και ικανοποίηση αντλούν από το σχολείο, ενώ και οι Έλληνες εκπαιδευτικοί δεν κατονομάζονται ως τα πρόσωπα τα οποία μπορούν να υποστηρίξουν τους μαθητές στην αντιμετώπιση των δυσκολιών τους (Κοκκέβη, Ξανθάκη, Φωτίου & Καναβού, 2012).

Από την άλλη οι εκπαιδευτικές πολιτικές υπογραμμίζουν το σημαντικό ρόλο του σχολείου στην ανάπτυξη ψυχοκοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών οι οποίες δύνανται να συμβάλλουν στη θετική προσαρμογή και στη διασφάλιση της ψυχικής τους ευεξίας (Henderson & Milstein, 2008). Έτσι, το σχολείο αποτελεί το κατάλληλο περιβάλλον για την αντιστάθμιση των επιβαρυντικών παραγόντων και μπορεί να ενισχύσει το παιδί στην κατάκτηση της «ψυχικής ανθεκτικότητας» (Werner & Smith, 1992).

Ερευνώντας τους τρόπους με τους οποίους θα ενδυναμωθούν οι μαθητές, η σχολική ψυχολογία έχει στρέψει το ενδιαφέρον της στην έννοια της «ψυχικής ανθεκτικότητας», η οποία αναφέρεται στη δυνατότητα των παιδιών να προσαρμοστούν ομαλά στο περιβάλλον

τους παρά τις αντιξοότητες που μπορεί να ενυπάρχουν σε αυτό (Doll, Zucker & Brehm, 2009).

Έτσι, η προαγωγή της «ψυχικής ανθεκτικότητας» αποτελεί ένα καινούριο πεδίο το οποίο αναμένεται να συμβάλλει στην εξέλιξη τόσο των μαθητών όσο και των εκπαιδευτικών (Henderson & Milstein, 2008).

Οι τελευταίες ερευνητικές προσπάθειες, έχουν στρέψει το ενδιαφέρον τους στο πως οι σχολικές κοινότητες μπορούν να διασφαλίσουν τις συνθήκες οι οποίες αναμένεται να ενισχύσουν την ψυχική ανθεκτικότητα των παιδιών. Μάλιστα η προαγωγή της ανθεκτικότητας φαντάζει ως η ενδεδειγμένη λύση για τα παιδιά τα οποία εμφανίζουν χαμηλές σχολικές επιδόσεις. Επιπλέον το ενδιαφέρον της έρευνας στρέφεται και στους εκπαιδευτικούς οι οποίοι συχνά εμφανίζονται καταβεβλημένοι και απογοητευμένοι από τη σχολική πραγματικότητα (Henderson & Milstein, 2008).

Οι εκπαιδευτικοί αποτελούν τα κατάλληλα πρότυπα για την προαγωγή της ανθεκτικότητας. Προκειμένου να ενισχύσουν την ανθεκτικότητα των μαθητών προαπαιτούμενη κρίνεται η δυνατότητά τους να δημιουργούν συναισθηματικούς δεσμούς με τους μαθητές τους. Καθοριστική αποδεικνύεται και η δεξιότητά τους να προωθούν τις συνεργατικές σχέσεις εντός της σχολικής τάξης οι οποίες αποτελούν στήριγμα για τα παιδιά. Τέλος, οι υψηλές προσδοκίες και τα σαφή και ξεκάθαρα όρια συμβάλλουν στην αντιμετώπιση ενδεχόμενων προβληματικών συμπεριφορών (Henderson & Milstein, 2008).

Απώτερος στόχος τελικά είναι να μετατραπούν οι σχολικές τάξεις σε ανθεκτικές κοινότητες οι οποίες μπορούν να προσφέρουν στα παιδιά ουσιαστική υποστήριξη και καθοδήγηση προκειμένου τα παιδιά να μπορούν να μαθαίνουν και να πετυχαίνουν. Να πετυχαίνουν όχι μόνο σε ακαδημαϊκό επίπεδο, αλλά και σε κοινωνικό και συναισθηματικό (Doll et al., 2009).

Στο πρώτο μέρος της εργασίας γίνεται αρχικά μια προσπάθεια προσδιορισμού της έννοιας της ψυχικής ανθεκτικότητας, μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης. Στη συνέχεια αναφέρονται οι διαστάσεις αυτής, δηλαδή οι προστατευτικοί και οι επηρεαστικοί παράγοντες, ενώ παρουσιάζεται και το προφίλ του ψυχικά ανθεκτικού παιδιού. Ακολουθούν τα πλαίσια μέσα στα οποία μπορεί να προαχθεί η ψυχική ανθεκτικότητα του

νεαρού ατόμου. Επιπλέον, αναζητείται και προσδιορίζεται ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας και διερευνώνται οι απόψεις τους σχετικά με την κατανόηση της έννοιας, τη διάκριση του ανθεκτικού από τον ευάλωτο μαθητή καθώς και οι στρατηγικές που αξιοποιούν προκειμένου να συμβάλλουν στην ανάπτυξη ψυχικά ανθεκτικών προσωπικοτήτων. Τέλος κατονομάζονται οι φορείς που συνδράμουν τους εκπαιδευτικούς στο έργο της προαγωγής της ανθεκτικότητας.

Στο δεύτερο μέρος την εργασίας αιτιολογείται ο λόγος επιλογής της ποιοτικής ερευνητικής μεθοδολογίας, προσδιορίζεται το δείγμα της έρευνας και η ερευνητική διαδικασία, καταγράφονται τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης και βγαίνουν τα ανάλογα συμπεράσματα. Στο τέλος γίνεται ένας αναστοχασμός πάνω στα ερευνητικά αποτελέσματα, στα κενά της παρούσας μελέτης και γίνονται προτάσεις για τη μελλοντική στροφή της έρευνας.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: Θεωρητικό πλαίσιο

Κεφάλαιο 1^ο: Ψυχική Ανθεκτικότητα

1.1 Ζητήματα ορισμού

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να ορίσουμε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας. Γενικά στη βιβλιογραφία, δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός προσδιορισμός της έννοιας της ανθεκτικότητας.

Ερευνητές υποστηρίζουν ότι η ψυχική ανθεκτικότητα αφορά κάποιες έμφυτες προσωπικές ικανότητες που έχουν τα άτομα και τους επιτρέπουν να εξελιχθούν ομαλά παρά τις αντιξοότητες (Connor & Davidson, 2003). Άλλοι ερευνητές δεν την αντιλαμβάνονται ως ένα έμφυτο χαρακτηριστικό, αλλά θεωρούν ότι η ψυχική ανθεκτικότητα προκύπτει από τις διαρκείς αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στο άτομο και στο κοινωνικό περιβάλλον (Zimmermann & Arunkumar, 1994). Θεωρούν ότι η ανθεκτικότητα μπορεί να οριστεί ως η ικανότητα του ατόμου να αξιοποιεί τόσο τους εσωτερικούς όσο και τους εξωτερικούς πόρους προκειμένου να διασφαλίζει την ευημερία του (Ungar, Liebenberg, Boothroyd, Kwong, Lee, Leblanc, Duque, & Makhnach, 2008). Πιο συγκεκριμένα αντιλαμβάνονται την ανθεκτικότητα ως μια δυναμική κατασκευή που προκύπτει από την αλληλεπίδραση των επαπειλητικών και των προστατευτικών παραγόντων (Beltman, Mansfield & Price, 2011· Gu & Day, 2007).

Άλλοι δίνουν έμφαση στα αναπτυξιακά αποτελέσματα του ατόμου. Έτσι θεωρούν ότι ένα άτομο που έχει βιώσει τραυματικές εμπειρίες δεν χρειάζεται να επιδείξει θεαματικά αποτελέσματα ή επιδόσεις, αλλά αρκεί να ακολουθεί μια φυσιολογική αναπτυξιακή πορεία προκειμένου να θεωρηθεί ότι έχει αναπτύξει ψυχική ανθεκτικότητα. Δηλαδή ανάπτυξη τέτοια η οποία να βρίσκεται εντός ή να υπερβαίνει το μέσο όρο του γενικού πληθυσμού (Masten, Herbers, Curtuli & Lafavor, 2008).

Άλλοι αναφέρουν την ψυχική ανθεκτικότητα ως μια διαδικασία κατά την οποία τα άτομα επιτυγχάνουν συνεχείς θετικές προσαρμογές παρά το πλήθος των αντιξοοτήτων (Chi, Li, Du, Tam, Zhao & Zhao, 2016· Luthar, 2006).

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι διαφορετικοί ερευνητές εστιάζουν σε διαφορετικά στοιχεία προκειμένου να ορίσουν την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας. Ωστόσο οι περισσότερες έρευνες συγκλίνουν στο ότι η ψυχική ανθεκτικότητα αποτελεί τόσο μια διαδικασία όσο και ένα αποτέλεσμα και σχετίζεται με τη δυνατότητα αντιμετώπισης κινδύνων, αντιξοοτήτων καθώς και απειλών. Ουσιαστικά αφορά την ικανότητα των ατόμων να ξεπερνούν γρήγορα τις αρνητικές επιδράσεις άσχημων εμπειριών ή να μπορούν να αντέξουν το άγχος από το οποίο περιβάλλονται χωρίς να γίνονται εμφανείς οι αρνητικές ψυχολογικές συνέπειες (Lightfoot, Cole & Cole, 2014).

Η ανθεκτικότητα τελικά είναι μια συνεχής και διαρκής συνδιαλλαγή μεταξύ του ίδιου του ατόμου και του περιβάλλοντός του (Anderson, 2015· Wang, Haertel & Walberg, 1997) και αναφέρεται στη δυναμική διαδικασία θετικής προσαρμογής παρά τις δύσκολες και αντίξοες συνθήκες που βιώνει το άτομο και παρά την έκθεσή του σε επαπειλητικούς παράγοντες (Γώτη, 2016· Cicchetti & Becker, 2000· Hong, 2012· Le Cornu, 2009· Luthar, Masten, Best & Garmezy, 1990· Tait, 2008).

Η δυνατότητα της προσαρμογής διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη ζωή των ανθρώπων. Αυτό συμβαίνει γιατί η παρουσία δυσκολιών δεν συνεπάγεται αυτόματα αδυναμία προσαρμογής, αλλά μπορεί να επιδρά διαφορετικά σε κάθε άτομο, καθώς τα ίδια συμβάντα άλλοι μπορούν να τα διαχειριστούν αποτελεσματικά και άλλοι όχι (Χατζηχρήστου, Λαμπροπούλου, & Αδαμοπούλου, 2012).

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να διαχωρίσουμε την έννοια της ανθεκτικότητας από την έννοια της ικανότητας. Η ανθεκτικότητα απαιτεί την ύπαρξη δύο στοιχείων. Το πρώτο αφορά την έκθεση του ατόμου σε απειλητικές καταστάσεις και το δεύτερο την πετυχημένη προσαρμογή παρά την έκθεση αυτή. Τα άτομα τα οποία πετυχαίνουν τους στόχους τους αλλά δεν έχουν έρθει αντιμέτωπα με σοβαρά εμπόδια χαρακτηρίζονται ικανά, αλλά όχι ανθεκτικά (Fallon, 2010).

Η θεωρία της ανθεκτικότητας είναι σημαντική καθώς, από τη μία εστιάζει στο βαθμό στον οποίο παιδιά και νέοι έρχονται αντιμέτωποι με ένα πλήθος αντιξοοτήτων, από την άλλη όμως εστιάζει τόσο στις εσωτερικές δυνάμεις του ατόμου όσο και στις δυνατότητες που υπάρχουν και βρίσκονται στο κοινωνικό του περιβάλλον (Fallon, 2010· Zimmerman &

Hurd, 2015). Και ιδιαίτερη σημασία δίνει στο πως μέσω αυτών το άτομο καταφέρνει να έχει θετικά αναπτυξιακά αποτελέσματα (Χατζηχρήστου κ. συν., 2012), κάτι που στηρίζεται στη Θετική Ψυχολογία (Seligman, 2002). Η Θετική Ψυχολογία, στρέφεται στην ενδυνάμωση του ατόμου μέσα από την ενίσχυση των δυνατοτήτων του και δεν ξοδεύεται στην αποκατάσταση των αδυναμιών (Seligman, 2002).

Επίσης, η ανθεκτικότητα δεν αποτελεί μια μονολιθική κατασκευή η οποία είναι πάντα παρούσα. Δεν πρόκειται για ένα σταθερό χαρακτηριστικό των ατόμων και αναπόσπαστο κομμάτι της προσωπικότητάς τους, αλλά μια δυναμική διαδικασία μιας και οι συνθήκες μέσα στις οποίες μπορεί να διαμορφωθεί διαρκώς αλλάζουν (Condly, 2006· Kolar, 2011· Schoon & Bartley, 2008· Wang, Haertel & Walberg, 1995· Zimmermann & Arunkumar, 1994). Για τον προαναφερθέντα λόγο η ανθεκτικότητα φαίνεται να αποτελεί μια περίπλοκη έννοια μιας και δε σημαίνει ότι μόλις επιτευχθεί θα είναι παντοτινή (Russo & Boman, 2007). Για παράδειγμα η επάρκεια του ατόμου η οποία χαρακτηρίζει τα άτομα που επιτυγχάνουν κάποια αναπτυξιακά αποτελέσματα, μεταβάλλεται σε συνάρτηση με το χρόνο με αποτέλεσμα ένα άτομο να θεωρηθεί ανθεκτικό σε κάποιο στάδιο της ζωής του ή απέναντι σε μια στρεσογόνα κατάσταση, αλλά όχι σε κάποιο άλλο στάδιο ή κατάσταση (Luthar, 2006· Πετρογιάννης, 2011).

Επιπλέον, σύμφωνα με τη Benard (1991) κάθε άνθρωπος μπορεί να επανέλθει μετά από μια δύσκολη κατάσταση, επομένως στοιχεία ψυχικής ανθεκτικότητας είναι δυνατόν να εντοπιστούν σε όλους μας.

Τελικά, ο προσδιορισμός και η κατανόηση της έννοιας είναι μια πολύπλοκη διαδικασία, καθώς παρεμβάλλεται ο παράγοντας ιδιοσυγκρασία. Δηλαδή το κατά πόσο το άτομο έχει χαρακτηριστικά τέτοια που το καθιστούν ευάλωτο στο άγχος και στις προκλήσεις και το εμποδίζουν στην κοινωνική αλληλεπίδραση και στη διευθέτηση των δυσκολιών του (Grotberg, 1997).

Η σημασία και η σπουδαιότητα της ψυχικής ανθεκτικότητας συνοψίζεται τελικά στο ότι όταν το άτομο την πετύχει θα μπορεί μέσα από τη θετική ανταπόκριση στις δυσκολίες να εξασφαλίσει μια φυσιολογική ανάπτυξη (Grotberg, 1997). Για να επιτευχθεί αυτό τα

παιδιά καλούνται να εκμεταλλευτούν τις δυνατότητες που τους παρέχει το περιβάλλον προκειμένου να ξεπεράσουν τις απειλές (Γώτη, 2016).

Όταν αναφερόμαστε στην φυσιολογική ανάπτυξη του ατόμου δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αυτή βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το ηλικιακό επίπεδο στο οποίο βρίσκεται το άτομο. Έτσι τα πολύ μικρά παιδιά αναμένεται να μάθουν να βαδίζουν και να επικοινωνούν μέσω της γλώσσας και να συμμορφώνονται με τις υποδείξεις των γονιών. Οι έφηβοι από την άλλη αναμένεται να έχουν καλές ακαδημαϊκές επιδόσεις, να ακολουθούν τους σχολικούς κανόνες, να υιοθετούν τις κατάλληλες συμπεριφορές στις σχολικές αίθουσες και να δημιουργούν σχέσεις με τους συνομηλίκους τους (Masten, Herbers, Curtuli, & Lafavor, 2008).

Όπως αποτυπώθηκε παραπάνω η ύπαρξη ενός λειτουργικού ορισμού για την έννοια της «ψυχικής ανθεκτικότητας» είναι μια δύσκολη υπόθεση. Ωστόσο όπως φαίνεται όλοι οι ορισμοί συγκλίνουν στο ότι κάθε άτομο σε οποιαδήποτε στιγμή της ζωής του μπορεί να προσδιοριστεί ως «ανθεκτικό». Η διαπίστωση αυτή τονίζει τη σημασία της έννοιας αυτής και της επακόλουθης προσπάθειας για ενίσχυσή της και μέσα στο σχολικό περιβάλλον (Χατζηχρήστου κ. συν., 2012).

1.2 Διαστάσεις ψυχικής ανθεκτικότητας

1.2.1 Οι επαπειλητικοί παράγοντες

Η ύπαρξη κινδύνου δηλώνει ότι κάποιο άτομο ανήκει σε μια ομάδα η οποία έχει κάποια χαρακτηριστικά που καθιστούν την πιθανότητα εμφάνισης προβλημάτων πιο ρεαλιστική (Masten, 2001).

Η έννοια των παραγόντων κινδύνου ή των επαπειλητικών παραγόντων αφορά τα γεγονότα ή τις συνθήκες εκείνες οι οποίες όταν είναι παρούσες αυξάνουν την πιθανότητα εμφάνισης κάποιας μορφής ψυχοπαθολογίας, ακόμα και αν το άτομο στο οποίο εμφανίζονται από πλευράς συμπτωματολογίας είναι φυσιολογικό (Πετρογιάννης, 2011).

Οι παράγοντες επικινδυνότητας μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες, στους ατομικούς, δηλαδή στα προσωπικά χαρακτηριστικά και στους περιβαλλοντικούς οι οποίοι

συνδυαστικά αυξάνουν την πιθανότητα αρνητικής τροπής της ζωής των παιδιών (Lightfoot et al., 2014). Στους ατομικούς αναφέρονται τα επίπεδα άγχους του ατόμου, η εγκυμοσύνη στην εφηβεία, τα τραυματικά γεγονότα ή καταστάσεις που μπορεί να έχει βιώσει το άτομο καθώς και οι διάφορες γενετικές αποκλίσεις και δυσλειτουργίες (Kumpfer, 2002).

Οι περιβαλλοντικοί παράγοντες εμφανίζονται σε διάφορα επίπεδα: στην οικογένεια, στο σχολείο, στην κοινότητα και στη σχέση με τους συνομηλίκους. Πιο συγκεκριμένα μπορεί να είναι το διαζύγιο των γονέων, η κακοποίηση στο οικογενειακό περιβάλλον, η ύπαρξη ψυχοπαθολογίας ή ασθένειας κάποιου γονέα και τα ψυχικά τραύματα που δημιουργήθηκαν από πολέμους ή φυσικές καταστροφές (Χατζηχρήστου κ. συν., 2012).

Επιβαρυντικούς παράγοντες αποτελούν το πέρασμα της παιδικής ηλικίας σε ένα υποβαθμισμένο σπίτι που του λείπουν βασικές παροχές, εξαιτίας της φτώχειας και της μακροχρόνιας ανεργίας (Howard, Dryden & Johnson, 1999· Zimmerman & Hurd, 2015). Οι έρευνες φαίνεται να συνδέουν την οικονομική κατάσταση της οικογένειας με την ευημερία των παιδιών. Η οικονομική κατάσταση, καθορίζει την ποιότητα της κατοικίας, των παρεχόμενων υπηρεσιών υγείας, τις ευκαιρίες πρόσβασης και παραμονής στο εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά και τις δυνατότητες αναψυχής του ατόμου. Τελικά η φτώχεια σε συνδυασμό με το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων που συνήθως συνυπάρχει, φαίνεται να επηρεάζει αρνητικά τις σχολικές επιδόσεις των παιδιών (Fergus & Zimmerman, 2005· Lightfoot et al., 2014).

Επιπρόσθετα, η βία (Fergus & Zimmerman, 2005), η κατάχρηση αλκοολούχων και άλλων ναρκωτικών ουσιών καθώς και διάφορα είδη εθισμών, όπως ο τζόγος και το διαδίκτυο (Hanewald, 2011), δεν μπορούν παρά να επηρεάσουν τα παιδιά.

Τέλος το χαμηλής ποιότητας σχολείο στο οποίο επικρατούν χαμηλές σχολικές επιδόσεις, υψηλά ποσοστά εγκατάλειψης, χρήση ουσιών και προβλήματα συμπεριφοράς αποτελεί παράγοντα κινδύνου (Χατζηχρήστου κ.συν., 2012).

Οι προαναφερθέντες κίνδυνοι, έχει ερευνητικά αποδειχθεί, ότι αυξάνουν την πιθανότητα αρνητικών αναπτυξιακών αποτελεσμάτων και προβληματικών συμπεριφορών στο μαθητικό πληθυσμό (Tamasova & Barnova, 2011). Επίσης αυξάνουν την πιθανότητα

εμφάνισης κάποιας μορφής ψυχοπαθολογίας. Ο συνδυασμός μάλιστα περισσότερων του ενός από αυτών φαίνεται να έχει συνέπειες που λειτουργούν σωρευτικά (Πετρογιάννης, 2011).

Τα παιδιά που βρίσκονται «σε κίνδυνο» λοιπόν, μπορούν να παρουσιάσουν αρνητικά αναπτυξιακά αποτελέσματα τα οποία προκύπτουν από το ισχυρό φορτίο συναισθηματικής πίεσης που δέχονται, η οποία έχει επιπτώσεις τόσο στην προσωπική όσο και στην κοινωνική τους λειτουργία. Έτσι, τα παιδιά αυτά μπορεί να κυριεύονται από υψηλά επίπεδα φοβιών, να νιώθουν έντονη μοναξιά και να είναι τελικά περισσότερο ευάλωτα (Πετρογιάννης, 2011· Τάνταρος, 2004).

Παρά τους κινδύνους και τις αντίξοες συνθήκες με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπα τα παιδιά, έχει αποδειχτεί ότι αρκετά από αυτά μπορούν να αφήσουν πίσω τις δυσκολίες δίχως εμφανείς ψυχολογικές επιπτώσεις και να ζήσουν μια ζωή δραστήρια και παραγωγική (Lightfoot et al., 2014).

Η δυνατότητα αυτή κάποιων παιδιών να αναπτύσσονται ομαλά παρά τα δυσλειτουργικά περιβάλλοντα μέσα στα οποία έζησαν έχει απασχολήσει τα τελευταία χρόνια τους επιστήμονες. Οι επιστήμονες λοιπόν προσπαθούν να δώσουν απάντηση στο πώς πολλά παιδιά τα οποία βρέθηκαν σε περιβάλλοντα γεμάτα απειλές και αντιξοότητες κατάφεραν να ακολουθήσουν μια ομαλή πορεία ανάπτυξης. Επίσης προσπαθούν να εντοπίσουν τα στοιχεία και τα χαρακτηριστικά που υπάρχουν σε αυτά τα παιδιά αλλά και τις δυνάμεις οι οποίες τα προστάτευαν (Lightfoot, et al., 2014· Πετρογιάννης, 2011· Zimmermann & Arunkumar, 1994). Με άλλα λόγια εστιάζουν στο πώς μπορεί να εξηγηθεί το φαινόμενο της ψυχικής ανθεκτικότητας παρά την ύπαρξη των επαπειλητικών παραγόντων (Πετρογιάννης, 2011). Τέλος οι επιστήμονες αναζητούν τις βασικές και θεμελιώδεις ανάγκες που πρέπει να ικανοποιηθούν προκειμένου τα παιδιά αυτά να μετατραπούν σε υγιείς ενήλικες προσαρμοσμένους σε κάθε πλαίσιο (Lightfoot et al., 2014).

Έτσι, τα παραπάνω ερωτήματα των επιστημόνων μετατόπισαν το ενδιαφέρον της έρευνας, η οποία είχε αρχικά εστιάσει στον εντοπισμό των παραγόντων κινδύνου και την έστρεψαν στην εμβριθή εξέταση των προστατευτικών παραγόντων (Benard, 1991· Zimmerman & Hurd, 2015).

1.2.2 Προστατευτικοί Παράγοντες

Οι ερευνητές που δεκαετίες τώρα μελετούν την έννοια της «ψυχικής ανθεκτικότητας», έχουν αντιληφθεί ότι υπάρχουν συγκεκριμένες αιτίες εξαιτίας των οποίων κάποια άτομα καταφέρνουν να υπερπηδήσουν όποια εμπόδια και να παραμείνουν υγιή. Οι αιτίες αυτές εντοπίζονται τόσο στο άτομο όσο και στο περιβάλλον του και μπορούν να το ενδυναμώσουν και να το βοηθήσουν να αντιμετωπίσει συνθήκες αντίξοες και απειλητικές (Πετρογιάννης, 2011).

Οι αιτίες αυτές συνοψίζονται σε ατομικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά του ατόμου και ονομάζονται προστατευτικοί παράγοντες. Οι προστατευτικοί παράγοντες μπορούν λοιπόν να λειτουργήσουν αντισταθμιστικά απέναντι στις όποιες δυσκολίες παρουσιάζονται εξαιτίας της ύπαρξης των επαπειλητικών παραγόντων. Έτσι, μπορούν να μειώσουν την πιθανότητα, μια δύσκολη κατάσταση να επιφέρει ένα αρνητικό αποτέλεσμα και δύναται να εξασφαλίσουν μια ομαλή και φυσιολογική ανάπτυξη. Επομένως φαίνεται ότι οι προστατευτικοί παράγοντες συναποτελούν τα συστατικά στοιχεία της ανθεκτικότητας και πηγές αυτής (Lightfoot et al., 2014· Minnard, 2001· Πετρογιάννης, 2011).

Οι προστατευτικοί παράγοντες λειτουργούν όπως το ανοσοποιητικό σύστημα του οργανισμού μας το οποίο ενισχύουμε προκειμένου να είναι ικανό να θωρακιστεί απέναντι στους εισβολείς και εμείς να παραμείνουμε υγιείς. Αντίστοιχα καλούμαστε να ενισχύσουμε τους προστατευτικούς παράγοντες προκειμένου να εξασφαλίσουμε την ομαλή ανάπτυξη του ατόμου (Bennard, 1991· Masten, 2001) και ειδικά των παιδιών και των εφήβων, οι οποίοι φαίνεται να είναι περισσότερο ευάλωτοι (Tamasova & Barnova, 2011).

Οι προστατευτικοί παράγοντες όπως έχουμε τονίσει, εντοπίζονται τόσο στην εσωτερική δομή του ατόμου όσο και στο εξωτερικό του περιβάλλον και βοηθούν το άτομο να προσαρμοστεί στις μεταβαλλόμενες συνθήκες και να ελαχιστοποιήσει ή να ακυρώσει τις δυσμενείς συνέπειες (Wang et al., 1995). Εξάλλου σύμφωνα με τη Benard (1995) είμαστε όλοι γεννημένοι εν δυνάμει ψυχικά ανθεκτικοί, αλλά για να γίνουμε και πραγματικά ανθεκτικοί πρέπει να είναι παρόντες και κάποιοι περιβαλλοντικοί παράγοντες.

Οι εσωτερικοί παράγοντες, είναι βιολογικής και ψυχολογικής φύσεως και αφορούν την γενετική προδιάθεση την οποία φέρει το άτομο, τα ιδιοσυστατικά χαρακτηριστικά, τη σύναψη ασφαλούς δεσμού, την ικανότητα αυτοελέγχου, τα ισχυρά κίνητρα, την υψηλή αυτοεκτίμηση, και δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων (Lightfoot et al., 2014· Masten & Coatsworth, 1998· Hurd & Zimmerman, 2015). Επιπλέον, περιλαμβάνουν της ικανότητα λήψης αποφάσεων, τη διεκδικητικότητα, τη δυνατότητα δημιουργίας θετικών σχέσεων με τους συνομιλήκους, την αίσθηση του χιούμορ, την ικανότητα του ατόμου να μαθαίνει, τη θετική προσαρμογή στο σχολείο, την αγάπη, την αισιόδοξη στάση απέναντι στη ζωή και τελικά την καλή ψυχική υγεία. Ικανότητες οι οποίες έχουν σαν αποτέλεσμα τη διαμόρφωση μιας ελκυστικής προσωπικότητας (Lightfoot et al., 2014· Χατζηγεωργίου κ. συν., 2014).

Στο σημείο αυτό θα γίνει μια επιγραμματική αναφορά στους εξωτερικούς προστατευτικούς παράγοντες, οι οποίοι αναφέρονται στο περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσεται το άτομο, καθώς στη συνέχεια θα παρουσιαστούν εκτενώς ανά πλαίσιο ανάπτυξης και θα συζητηθεί ο ρόλος του στην ενίσχυσή τους.

Ίσως το πιο σημαντικό στοιχείο του περιβάλλοντος του ατόμου είναι η οικογένεια. Έτσι λοιπόν στην οικογένεια οι προστατευτικοί παράγοντες αφορούν τη σύναψη υγιούς συναισθηματικού δεσμού με έναν τουλάχιστον ενήλικα (Pianta & Steinberg, 2006) καθώς και την ύπαρξη καλού μορφωτικού και κοινωνικοοικονομικού επιπέδου των γονέων (Masten & Coatsworth, 1998· Russo & Boman, 2007).

Σημαντικό ρόλο παίζει και το σχολείο όταν αυτό δεν εστιάζει μόνο στο γνωστικό επίπεδο των μαθητών του αλλά προωθεί και την ανάπτυξη συναισθηματικών δεσμών. Οι συναισθηματικοί αυτοί δεσμοί σύμφωνα με τη βιβλιογραφία αποτελούν προϋπόθεση για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας (Masten & Coatsworth, 1998).

Τέλος και η κοινότητα αποτελεί ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται το άτομο και μπορεί να συμβάλλει στην ενίσχυση της ανθεκτικότητάς του. Αυτό το στόχο τον επιτυγχάνει όταν τα επίπεδα βίας που υπάρχουν σε αυτή διατηρούνται σε χαμηλά επίπεδα και όταν φροντίζει για το επίπεδο ζωής των κατοίκων της και τις πολλαπλές εκφάνσεις του (Luthar, 1991).

Τα παιδιά τελικά τα οποία ανταπεξέρχονται στις δυσκολίες φαίνεται να κατέχουν έναν συνδυασμό των παραπάνω προστατευτικών παραγόντων (Fallon, 2010).

1.3 Το ψυχικά ανθεκτικό παιδί

Τα παιδιά αυτά, που η βιβλιογραφία αποκαλεί «ανθεκτικά παιδιά», δεν είναι παιδιά που είναι άτρωτα ή ανίκητα, ή παιδιά που το άγχος τα αφήνει ανεπηρέαστα, αλλά παιδιά που παρά τους κινδύνους στους οποίους εκτέθηκαν, κατείχαν τις δεξιότητες εκείνες που συνέβαλαν και πυροδότησαν την αντίστασή τους απέναντι στα εμπόδια και τους οδήγησαν σε μια ομαλή αναπτυξιακή πορεία (Πετρογιάννης, 2011). Δηλαδή τα «ψυχικά ανθεκτικά» παιδιά, έχουν πρώτα βιώσει τον πόνο και έχουν βασανιστεί, αλλά καταφέρνουν και επαναδομούν τον εαυτό τους (Henderson & Milstein, 2008).

Η Bernard (1991) θεωρεί τα ανθεκτικά παιδιά ως παιδιά που εμφανίζουν καταρχήν κοινωνικές ικανότητες, οι οποίες αφορούν την ανάπτυξη ενσυναίσθησης, χιούμορ καθώς και ικανότητες ανταπόκρισης στον άλλον και προσαρμογής παρά τις αλλαγές. Προσδίδει, επίσης, στα ανθεκτικά παιδιά την ικανότητα επίλυσης προβλημάτων μέσω της αξιοποίησης της αφαιρετικής τους σκέψης και μέσω της δοκιμής ποικιλίας εναλλακτικών λύσεων απέναντι τόσο σε γνωστικά όσο και σε κοινωνικά προβλήματα. Επιπλέον σύμφωνα με τη Bernard (1991) τα ανθεκτικά παιδιά είναι προσανατολισμένα προς την επίτευξη κάποιου στόχου και σκοπού και ατενίζουν το μέλλον με αισιοδοξία.

Ερευνητές επίσης τονίζουν την αίσθηση αυτοαποτελεσματικότητας αυτών των παιδιών καθώς και τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες (Shonkoff & Meisels, 2000). Επιπλέον, οι έφηβοι με ψυχική ανθεκτικότητα φαίνονται ικανοί να υπηρεπηδήσουν οποιαδήποτε εμπόδιο και εμφανίζουν λιγότερες πιθανότητες εμφάνισης επικίνδυνων συμπεριφορών (Ginsburg & Jablow, 2014).

Επιπρόσθετα, πληθώρα ερευνών έχει δείξει ότι τα ψυχικά ανθεκτικά παιδιά φέρουν καλύτερα ακαδημαϊκά αποτελέσματα από τα μη ανθεκτικά (Masten, 1998) και η σχολική τους απόδοση και βαθμολογία είναι εμφανώς υψηλότερη (Christiansen, Christiansen & Howard, 1997).

Αν και δεν είναι ασυνήθιστα προικισμένα τα ανθεκτικά παιδιά καταφέρνουν να δίνουν διέξοδο στις δυσκολίες τους και να διοχετεύουν τα άγχη τους προς μια θετική κατεύθυνση. Έτσι αυτά τα παιδιά καταφέρνουν να μετατρέψουν το σχολικό περιβάλλον «σε ένα σπίτι μακριά από το σπίτι», σε ένα καταφύγιο το οποίο λειτουργεί αντισταθμιστικά απέναντι στο δυσλειτουργικό οικογενειακό τους περιβάλλον (Henderson & Milstein, 2008· Shonkoff & Meisels, 2000).

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία σημαντικό χαρακτηριστικό ενός ανθεκτικού παιδιού είναι και η αυτονομία του καθώς και η διαφοροποίηση του εαυτού του από το προβληματικό περιβάλλον στο οποίο μάλιστα καταφέρνει να ασκήσει έλεγχο. Μάλιστα η διαφοροποίηση από την τραυματική κατάσταση δίνει στο άτομο τη δυνατότητα να δομήσει μια θετική ταυτότητα (Yoon, Dillard, Pei, McCarth, Beaujolais, Wang, Maguire-Jack, Wolf & Cochey, 2020).

Κεφάλαιο 2^ο: Πλαίσια ανάπτυξης για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας

2.1 Η οικογένεια ως προστατευτικός παράγοντας

Οι παράγοντες λοιπόν που βοηθούν το άτομο να ανταπεξέλθει στις δυσκολίες είναι πολλοί. Σύμφωνα με την οικοσυστημική θεώρηση, εντοπίζονται στην οικογένεια, στο σχολείο καθώς και στην κοινότητα μέσα στην οποία αναπτύσσεται το παιδί (Bronfenbrenner, 1970).

Το οικογενειακό περιβάλλον είναι καθοριστικό για την ανάπτυξη των παιδιών (Nesheiwat & Brandwein, 2011). Τόσο οι γονείς όσο και τα μεγαλύτερα αδέλφια προσφέρουν τη φροντίδα που χρειάζονται τα παιδιά για να αναπτυχθούν. Οι οικογένειες δε συμβάλλουν μόνο στη σωματική υγεία των παιδιών αλλά τους δίνουν κίνητρο και αποτελούν την πηγή μέσα από την οποία θα δομήσουν την αυτοεκτίμησή τους. Οι γονείς λειτουργούν σαν τους πρώτους δασκάλους των παιδιών μιας και παρέχουν στα παιδιά γνώσεις για τον κόσμο, δίνουν πολλαπλές ευκαιρίες μάθησης, ενώ δημιουργούν και τις συνδέσεις με τον κοινωνικό περίγυρο (Herndon & Hirt, 2004· Wang et al., 1997).

Η οικογένεια μπορεί να λειτουργήσει σαν προστατευτικός παράγοντας, όταν εκπληρώνει κάποιες προϋποθέσεις. Καταρχήν, οφείλει να προσφέρει την απαραίτητη συναισθηματική στήριξη που τα παιδιά χρειάζονται προκειμένου να ακολουθήσουν μια ομαλή και φυσιολογική ανάπτυξη. Οφείλει να τηρεί σταθερούς κανόνες, ενθαρρύνοντας την αυτονομία των ατόμων και να μην προσπαθεί να τα υποκαταστήσει (Grotberg, 1997).

Η οικογένεια πρέπει να έχει από την αρχή της ζωής των παιδιών υψηλές προσδοκίες καταρχήν από τη συμπεριφορά τους. Οφείλει να ενθαρρύνει τη συμμετοχή των παιδιών στην καθημερινή οικογενειακή ρουτίνα, καθώς έτσι δίνεται η δυνατότητα στα παιδιά να προσφέρουν με ποικίλους τρόπους με αποτέλεσμα να νιώθουν ικανά, ανεξάρτητα και άξια μέλη της οικογένειας. Οι ενήλικοι λοιπόν φροντιστές πρέπει να έχουν υψηλές προσδοκίες οι οποίες να είναι σαφείς και κατανοητές για τα παιδιά. Μέσα από αυτές τις προσδοκίες δίνεται η ευκαιρία στα παιδιά να αναπτύξουν την εμπιστοσύνη τόσο απέναντι στον εαυτό

τους όσο και στους άλλους. Εμπιστοσύνη, απαραίτητη τόσο για την ανθρώπινη ανάπτυξη όσο και για τη διασφάλιση της ανθεκτικότητας (Bernard, 1991).

Οι γονείς οφείλουν να κάνουν το παιδί να νιώσει ότι είναι επιθυμητό, ότι αξίζει και ότι είναι πάντα διαθέσιμοι να το ακούσουν και να το βοηθήσουν (Howard & Johnson, 2000). Ένας ενήλικας που δείχνει πραγματικό ενδιαφέρον και κατανοεί τη συμπεριφορά του παιδιού ανεξάρτητα του πόσο δυσάρεστη ή προκλητική μπορεί να τη θεωρεί, καταφέρνει να ωθήσει το παιδί σε συμπεριφορές κοινωνικά αποδεκτές και όχι κατακριτέες (Πετρογιάννης, 2011).

Από την άλλη, η οικογενειακή δυσλειτουργία, μέσα στην οποία περιλαμβάνονται οι ασταθείς σχέσεις μεταξύ των συζύγων και οι συχνές μετεγκαταστάσεις αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα της σχολικής αποτυχίας και γενικά της αποτυχίας επίτευξης στόχων (Wang et al., 1997).

Τέλος, αξίζει να τονίσουμε ότι παρά τους παράγοντες κινδύνους που μπορεί να βρίσκονται και εντός του οικογενειακού πλαισίου τα περισσότερα παιδιά τα οποία αναγνωρίστηκαν ως ανθεκτικά, είχαν καταφέρει να αναπτύξουν τουλάχιστον έναν σημαντικό συναισθηματικό δεσμό με κάποιο πρόσωπο που τους παρείχε επαρκή και κατάλληλη φροντίδα κατά τον πρώτο χρόνο μετά τη γέννησή τους (Shonkoff & Meisels, 2000).

Ωστόσο, παρά τη σημασία της οικογένειας στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας, δεν πρέπει να ξεχνάμε, ότι τόσο η οικογένεια όσο και το άτομο, υπάρχουν και εξελίσσονται μέσα στο πλαίσιο της κοινότητας (Bernard, 1991).

2.2 Η κοινότητα ως προστατευτικός παράγοντας

Η κοινότητα αποτελεί έναν επίσης προστατευτικό παράγοντα. Στην κοινότητα, στο σχολείο και στην οικογένεια, υπάρχει μια κοινή συνισταμένη, η οποία συμβάλλει θετικά στην διαμόρφωση ενός ψυχικά ανθεκτικού ατόμου. Αυτή αφορά τις υψηλές προσδοκίες που οφείλει η κοινότητα να διαμορφώνει για τους κατοίκους της. Αναφερόμαστε σε μια κοινότητα η οποία μεριμνά για την εξασφάλιση της υγείας και της ασφάλειας των

κατοίκων της και στο πλαίσιο της οποίας, προσφέρονται πλήθος δραστηριοτήτων οι οποίες στοχεύουν στη βελτίωση της πνευματικής τους ζωής (Wang et al., 1997).

Κοινότητα που φροντίζει για την εφαρμογή των κοινωνικών κανόνων, οι οποίοι διασφαλίζουν την ευημερία των κατοίκων. Κοινότητα που έχει καταδικάσει ρατσιστικές αντιλήψεις που θέτουν σε κίνδυνο παιδιά και εφήβους (Luthar, 1991· Masten, 2011), που προσπαθεί να εμπλέξει τους μαθητές σε δραστηριότητες κοινωνικής ευθύνης και ευαισθησίας, σε περιβαλλοντικές παρεμβάσεις και σε οποιαδήποτε άλλη παρέμβαση αφορά προβλήματα κοινωνικής φύσεως. Τέλος κοινότητα που προσφέρει δραστηριότητες που εμπλέκουν τους μαθητές σε προγράμματα ανάγνωσης σε δημοτικές βιβλιοθήκες και δραστηριότητες τελικά που προτάσσουν τη συνεργασία απέναντι στον ανταγωνισμό (Wang et al., 1997).

2.3. Το σχολείο ως προστατευτικός παράγοντας

Οι έρευνες που μελετούν την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας υποστηρίζουν ότι πέρα από την οικογένεια και τα σχολεία μπορούν να προσφέρουν το κατάλληλο περιβάλλον και τις συνθήκες εκείνες οι οποίες συμβάλλουν στην προαγωγή της ψυχικής ανθεκτικότητας των παιδιών και των εφήβων (Henderson & Milstein, 2008).

Τα σχολεία αποτελούν τα κατεξοχήν κοινωνικά πλαίσια μέσα στα οποία τα παιδιά κοινωνικοποιούνται. Τα παιδιά από την ηλικία των πέντε ετών περνούν αρκετές ώρες της μέρας τους στο σχολικό περιβάλλον. Έτσι διάφορες σχολικές εμπειρίες που προκύπτουν σε καθημερινή βάση μπορεί να τα επηρεάσουν ποικιλοτρόπως (Russo & Boman, 2007).

Όταν τα παιδιά μπαίνουν στο σχολείο, έρχονται αντιμέτωπα με καινούριες προκλήσεις και με μια σειρά προσδοκιών και απαιτήσεων εκτός του οικογενειακού περιβάλλοντος. Κάποια παιδιά πάνε στο σχολείο με ισχυρά κίνητρα αλλά και με ικανότητες που διευκολύνουν και απλοποιούν τη διαδικασία της μάθησης. Υπάρχουν όμως και παιδιά που πηγαίνουν με εμφανή προβλήματα συμπεριφοράς, αλλά και με αρνητικές προσδοκίες τόσο για τον εαυτό τους όσο και για τους άλλους (Coatsworth, 2014).

Το σχολείο μπορεί να προσφέρει στα παιδιά τη δυνατότητα να καλύψουν βασικές τους ανάγκες οι οποίες αφορούν τη λήψη ψυχολογικής και κοινωνικής υποστήριξης, το

ειλικρινές ενδιαφέρον και την αγάπη. Σε περίπτωση που δεν καλύπτονται οι ανάγκες των παιδιών στο οικογενειακό τους περιβάλλον, κρίνεται επιβεβλημένο να καλυφθούν μέσα στη σχολική κοινότητα (Bernard, 1993).

Τα σχολεία λοιπόν, καλούνται να διαμορφώσουν τέτοια περιβάλλοντα τα οποία θα μπορούν να υποστηρίξουν τα παιδιά που έρχονται αντιμέτωπα με πλήθος δυσχερειών (Bennard, 1993). Έρευνες υποστηρίζουν ότι τα παιδιά σε κίνδυνο είναι πιθανότερο να γίνουν ανθεκτικά εάν βρεθούν σε ένα καλό σχολικό περιβάλλον στο οποίο οι δάσκαλοι νοιάζονται για την ψυχική ευημερία και την υγεία τους (Green, Oswald & Spears, 2007· Madsen & Abell, 2010).

Από την άλλη το σχολείο που δεν συγκεντρώνει ποιοτικά χαρακτηριστικά συμβάλλει ενδεχομένως στην ενίσχυση συναισθημάτων που ωθούν τα παιδιά στην αποξένωση και την απόσυρση (Johnson, 2008). Υπάρχουν μάλιστα ερευνητές οι οποίοι ανάμεσα στους παράγοντες κινδύνου αναγνωρίζουν και τα «χαμηλής ποιότητας» σχολεία. Σχολεία δηλαδή που εμφανίζουν χαμηλά ποσοστά σχολικής επιτυχίας, που έχουν χαμηλές απαιτήσεις από τους μαθητές τους, που η ηγεσία τους φαίνεται αποστασιοποιημένη από τα ηγετικά της χαρακτηριστικά και σχολεία τελικά στα οποία δεν μπορούν να δομηθούν ουσιαστικές σχέσεις μεταξύ μαθητών, εκπαιδευτικών και γονέων (Durlak, 1998).

Από την άλλη το «καλό» σχολείο θεωρείται ένα προστατευτικό περιβάλλον για τα παιδιά και τους εφήβους (Tamasova & Barnova, 2011) μιας και μπορεί να παρέχει πλήθος ευκαιριών προκειμένου να ενισχυθεί η ψυχική ανθεκτικότητα των παιδιών (Masten et al., 2008) εφαρμόζοντας προγράμματα πρόληψης και εκπαιδευτικές παρεμβάσεις οι οποίες αναμένεται να ενισχύσουν τους ατομικούς προστατευτικούς παράγοντες (Henderson & Milstein, 2008).

Στις σχολικές κοινότητες, κυρίαρχη φιγούρα είναι ο εκπαιδευτικός του οποίου τα προσόντα τόσο ατομικά όσο και επαγγελματικά λειτουργούν καθοριστικά στη δημιουργία του σχολικού κλίματος. Η συμβολή τους έγκειται κυρίως στη δυνατότητα ανάπτυξης στενών διαπροσωπικών σχέσεων με τους μαθητές, οι οποίες θα βοηθήσουν τόσο στην αντίληψη τυχόν προβληματικών καταστάσεων όσο και στην αντιμετώπισή τους (Tamasova & Barnova, 2011).

Κάποιοι μάλιστα ερευνητές υποστηρίζουν ότι η ερμηνεία εκ μέρους των μαθητών της ποιότητας των σχέσεων που αναπτύσσονται εντός του σχολικού περιβάλλοντος, η αποδοχή που βιώνουν από τα μέλη της σχολικής κοινότητας, η ικανοποίηση από τα μαθησιακά αποτελέσματα καθώς και το ασφαλές σχολικό περιβάλλον, συνδέονται άμεσα με τα επίπεδα ανθεκτικότητας των μαθητών (Tamasova & Barnova, 2011).

Επίσης, το κλίμα της τάξης, η διαχείριση της τάξης καθώς και η ποιότητα της διδασκαλίας συμβάλλουν και αυτά στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας. Εκπαιδευτικοί οι οποίοι έχουν υψηλές προσδοκίες από τους μαθητές τους, που προσφέρουν στους μαθητές πολλαπλές δυνατότητες αλληλεπίδρασης και διάδρασης, που προσπαθούν να ανταποκριθούν άμεσα στην κάλυψη των αναγκών των μαθητών τους, που καθιστούν τους μαθητές ενεργούς στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και που είναι άρτιοι γνώστες του γνωστικού τους αντικειμένου, φαίνεται να συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός κλίματος το οποίο θεωρείται ιδανικό για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας (Wang et al., 1997).

Επιπλέον φαίνεται ότι το πρόγραμμα σπουδών μπορεί να λειτουργήσει ως προστατευτικός παράγοντας εφόσον εξασφαλίζει υψηλά μαθησιακά αποτελέσματα για όλους τους μαθητές. Αυτό μπορεί να το πετύχει όταν έχει προσαρμοστεί στις μαθησιακές ανάγκες ανάλογα με την ηλικία των μαθητών. Το πρόγραμμα πρέπει να βασίζεται στις εμπειρίες των μαθητών και να τους δίνει ισχυρά κίνητρα για μάθηση. Σε αντίθετη περίπτωση, όταν το πρόγραμμα αγνοεί τις εμπειρίες, την καθημερινότητα και το πολιτισμικό περιβάλλον των παιδιών, τότε αποσυνδέεται από τις πραγματικές τους ανάγκες και πιθανά συμβάλλει στην αύξηση των μαθησιακών τους δυσκολιών, οι οποίες μπορούν να αποδυναμώσουν την ψυχική ανθεκτικότητά τους (Wang et al., 1997).

Το ερώτημα που τίθεται τελικά είναι εάν η σχολική πραγματικότητα εναρμονίζεται με τις πραγματικές ανάγκες των παιδιών και εάν προσφέρει δραστηριότητες που διεγείρουν το ενδιαφέρον τους (Tamasova & Barnova, 2011).

Κεφάλαιο 3^ο: Ψυχική ανθεκτικότητα και εκτιμήσεις εκπαιδευτικών

3.1 Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας

Ενώ οι πρώτοι άνθρωποι που φροντίζουν τα παιδιά είναι πολύ σημαντικοί για τη σύναψη συναισθηματικού δεσμού, οι σχέσεις εκτός οικογένειας είναι επίσης εξαιρετικά ωφέλιμες (Johnson, 2008). Έτσι και μέσα στο σχολικό περιβάλλον καθοριστικό ρόλο διαδραματίζουν οι σχέσεις μεταξύ μαθητών και εκπαιδευτικών. Εξάλλου αυτή η σχέση αποτελεί για κάποια παιδιά τη μοναδική σταθερά (Howard & Johnson, 2000) και μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη της ψυχικής ανθεκτικότητάς τους (Henderson & Milstein, 2008).

Έχει αποδειχθεί ότι οι στενές και διαρκείς σχέσεις μεταξύ μαθητών και εκπαιδευτικών μπορούν να προσφέρουν θετική υποστήριξη και τελικά να συμβάλλουν στη μείωση του άγχους (Russo & Boman, 2007). Παρ' όλο που η έρευνα έχει εστιάσει στις σχέσεις στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, οι σχέσεις είναι εξίσου σημαντικές και στο γυμνάσιο. Αν και γίνονται πιο «χαλαρές» στην εφηβεία, αυτό δεν θα πρέπει να αποβαίνει σε βάρος της ποιότητάς τους, αλλά μπορεί να μετατοπίζεται το κέντρο βάρους τους στην ακαδημαϊκή επιτυχία (Doll et al., 2009).

Για να καταστήσουν την ακαδημαϊκή επιτυχία εφικτή, οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να δείχνουν επιμονή στις σχολικές εργασίες και να βοηθούν τους μαθητές να κυνηγούν υψηλότερους μαθησιακούς στόχους, οι οποίοι έπονται υψηλών, αλλά ρεαλιστικών προσδοκιών. Έτσι δύνανται οι μαθητές να μετατρέπουν τη μάθηση σε προσωπική τους ευθύνη (Wang et al., 1997· Henderson & Milstein, 2008). Μάλιστα, όταν οι μαθητές νιώθουν ότι τους εμπιστεύεται ο εκπαιδευτικός μπορούν να εργαστούν γι' αυτόν απροσδόκητα σκληρά (Doll et al., 2009).

Η ικανότητα επίσης των εκπαιδευτικών να εντοπίζουν τις προβληματικές καταστάσεις αλλά και να συμβάλλουν με την εμπειρία τους στην επίλυση συγκρούσεων φαίνεται να

διαμορφώνει ένα σχολικό πλαίσιο τέτοιο που να μπορεί να λειτουργήσει ευεργετικά για τα παιδιά (Tamasova & Barnova, 2011). Ειδικά όταν οι εκπαιδευτικοί δίνουν το χρόνο σε συχνές συζητήσεις και στο διάλογο μέσα από τον οποίο μοιράζονται και οι ίδιοι τις προσωπικές τους εμπειρίες (Doll et al., 2009).

Επιπλέον, γνωρίζοντας οι εκπαιδευτικοί τα καθημερινά επιτεύγματα αλλά και τις απογοητεύσεις και ανησυχίες των μαθητών τους και εκφράζοντας το ενδιαφέρον τους προς αυτούς μέσα από ενθαρρυντικά και εποικοδομητικά σχόλια, συμβάλλουν στην προαγωγή της ανθεκτικότητάς τους (Doll et al., 2009). Η ανθεκτικότητα άλλωστε δεν προκύπτει από κάτι το εξεζητημένο, αλλά από μια απλή και συνηθισμένη καθημερινότητα (Johnson, 2008).

Όλοι οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να δουλεύουν με τέτοιο τρόπο ώστε να ωφελούν και να εξελίσσουν του μαθητές τους. Συχνά, συμβαίνει οι εκπαιδευτικοί, να νιώθουν σε θέση κατηγορούμενου σε σχέση με τις βαθμολογικές επιδόσεις των μαθητών τους και ιδιαίτερα με τις χαμηλές. Αυτοί που τους κατηγορούν προφανώς δεν λαμβάνουν υπόψη ότι τα παιδιά μπορεί να έχουν εκτεθεί σε τέτοιες δυσμενείς καταστάσεις οι οποίες μειώνουν την ικανότητά τους να πετύχουν (Hanewald, 2011).

Από την άλλη, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η σύναψη σχέσεων μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών δεν είναι πάντα εύκολη. Ειδικά στο χώρο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης το σχολικό πρόγραμμα το οποίο θέτει συγκεκριμένα χρονικά όρια, αλλά και το μέγεθος του σχολείου που καθιστά τις σχέσεις απρόσωπες, αποτελούν σημαντικό εμπόδιο (Henderson & Milstein, 2008).

Συνοψίζοντας, προκειμένου οι εκπαιδευτικοί να φανούν ωφέλιμοι για τους μαθητές θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν την πολυπλοκότητα του φαινομένου της ανάπτυξης του ατόμου. Έτσι, για να μπορέσουν να προσφέρουν την κατάλληλη βοήθεια στους μαθητές τους οφείλουν να αποκτήσουν μια πιο ενδελεχή γνώση όχι μόνο θεωρητική αλλά και πρακτική προκειμένου να μπορούν να αντιληφθούν τους μαθητές που βρίσκονται σε κίνδυνο και να μπορούν να αναδείξουν και να ενισχύσουν τα δυνατά τους σημεία (Russo & Boman, 2007). Τα δυνατά αυτά σημεία θα πρέπει να προσπαθήσουν να τα διακρίνουν

με την ίδια σχολαστικότητα την οποία χρησιμοποιούν προκειμένου να εντοπίσουν τις δυσκολίες των μαθητών τους (Bernard, 1991· Henderson & Milstein, 2008).

Δεν θα πρέπει εξάλλου ποτέ να παραβλέπουμε ότι τα δυνατά σημεία και οι δυνατότητες είναι αυτές που πρόκειται να απομακρύνουν τους μαθητές από τις θέσεις «κινδύνου» (Henderson & Milstein, 2008).

3.2 Αντιλήψεις εκπαιδευτικών για την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας και την ενίσχυσή της.

Οι εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται την «ψυχική ανθεκτικότητα» ως την ικανότητα των παιδιών να αντιμετωπίζουν και να προχωρούν μπροστά παρά τις πραγματικές δυσκολίες με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπα (Green et al., 2007).

Οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί βλέπουν την ψυχική ανθεκτικότητα ως μία σταθερά και όχι ως μια δυνατότητα ευμετάβλητη η οποία τροφοδοτείται και επηρεάζεται από τις εκάστοτε συνθήκες που βιώνουν οι μαθητές (Green et al., 2007). Θεωρούν ότι την ανθεκτικότητα είτε κάποιος την έχει ή όχι και συχνά δεν αναγνωρίζουν τη δυνατότητα των ευάλωτων παιδιών να μετατραπούν σε ανθεκτικά με το πέρασμα των χρόνων και με την παρουσία και τη βοήθεια των προστατευτικών παραγόντων (Oswald, Johnson & Howard, 2003· Russo & Boman, 2007).

Έρευνες έχουν δείξει ότι προκειμένου οι εκπαιδευτικοί να αποσαφηνίσουν την έννοια της ανθεκτικότητας εστιάζουν στην ακαδημαϊκή επιτυχία και στην καλή συμπεριφορά των μαθητών. Πιστεύουν ότι η ανάπτυξη της ανθεκτικότητας είναι αποτέλεσμα της ατομικής προσπάθειας που καταβάλουν οι μαθητές και της προθυμίας για σκληρή δουλειά και επιτυχία (Green et al., 2007).

Άλλοι εκπαιδευτικοί δεν αναφέρονται στις ακαδημαϊκές επιδόσεις μιας και θεωρούν ότι η έλλειψη σχολικής επιτυχίας δεν επηρεάζει τα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας (Russo & Boman, 2007). Έτσι, στρέφουν την προσοχή τους στις κοινωνικές δεξιότητες. Προτείνουν την εφαρμογή προγραμμάτων που θα ενισχύουν τις κοινωνικές δεξιότητες. Τέτοια μπορεί να είναι προγράμματα τα οποία αφορούν τη διαχείριση της συμπεριφοράς και των συναισθημάτων, την εκμάθηση τρόπων για αντιμετώπιση των δύσκολων καταστάσεων

και την παραπομπή των παιδιών για βοήθεια στις αρμόδιες υπηρεσίες (Howard & Johnson, 2000).

Ωστόσο δεν πρέπει να παραλείψουμε ότι παρατηρείται μια αντίφαση ανάμεσα σε αυτά που πιστεύουν οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί σχετικά με την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας. Οι εκπαιδευτικοί πιστεύουν ότι η ευαλωτότητα των παιδιών οφείλεται στα τραυματικά τους βιώματα μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον, στη δύσκολη δηλαδή ζωή που βίωσαν μέσα σε αυτό. Από την άλλη τα παιδιά πιστεύουν ότι πολύ συχνά η δύσκολη ζωή που βιώνουν έχει τις ρίζες της στα μαθησιακά προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Από τα παραπάνω φαίνεται ότι κάποιοι εκπαιδευτικοί δεν συμμερίζονται την άποψη ότι η έλλειψη σχολικής επιτυχίας επηρεάζει τα επίπεδα της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών. Οι μαθητές επιθυμούν το σχολείο να τους βοηθήσει να πετύχουν τους μαθησιακούς τους στόχους και για το λόγο αυτό προτείνουν προγράμματα μαθησιακής βοήθειας τα οποία θα εστιάζουν στις ατομικές ανάγκες των μαθητών προκειμένου να καταστήσουν επιτεύξιμη την εξατομικευμένη μάθηση (Howard & Johnson, 2000).

Η έρευνα των Russo και Boman (2007), δείχνει ότι οι εκπαιδευτικοί φαίνεται να αντιλαμβάνονται επαρκώς τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν την ψυχική ανθεκτικότητα, έτσι το ερώτημα που προκύπτει, είναι εάν μπορούν να διακρίνουν τους μαθητές που έχουν υψηλά επίπεδα ανθεκτικότητας από τους μαθητές που δε φαίνεται να έχουν ανταπεξέλθει αποτελεσματικά απέναντι στις δυσκολίες.

3.3 Απόψεις εκπαιδευτικών για τους ψυχικά ανθεκτικούς μαθητές και μη μαθητές.

Οι εκπαιδευτικοί θεωρούν ανθεκτικά τα παιδιά που επιδεικνύουν εξωστρέφεια και καλές επικοινωνιακές δεξιότητες. Παιδιά που διακρίνονται για την ανεξαρτησία τους, την αυτοεκτίμησή τους και την υπευθυνότητά τους. Μαθητές που οι επιλογές τους βασίζονται σε λογικούς συλλογισμούς και που έχουν κατακτήσει δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων. Μαθητές κοινωνικούς, με σταθερές φιλίες και αισιόδοξους. Μαθητές που δεν οπισθοχωρούν μπροστά στην ευθύνη, αλλά είναι στραμμένοι προς το μέλλον και

προχωράνε σταθερά μπροστά (Green et al., 2007). Μαθητές που έχουν ισχυρό δεσμό με τουλάχιστον έναν ενήλικα και που επιδεικνύουν ισχυρή θέληση αναφορικά με την επίτευξη υψηλών, ατομικών στόχων (Oswald et al., 2003).

Όπως μπορούμε να καταλάβουμε από τα παραπάνω χαρακτηριστικά, αλλά και από τα συμπεράσματα των ερευνητικών εργασιών φαίνεται ότι όταν οι καθηγητές καλούνται να προσδιορίσουν τους ανθεκτικούς μαθητές, εστιάζουν μόνο στα θετικά χαρακτηριστικά και επιτεύγματα παραγνωρίζοντας τελικά τις απειλητικές καταστάσεις με τα οποία αυτά μπορεί να έχουν έρθει αντιμέτωπα (Green et al., 2007).

Οι προηγούμενες έρευνες έχουν δείξει ότι ενώ οι εκπαιδευτικοί μπορούν ικανοποιητικά να προσδιορίσουν τους παράγοντες που θέτουν σε κίνδυνο την ευημερία των παιδιών, δηλαδή τους παράγοντες που υπάρχουν στο περιβάλλον τους και συνιστούν απειλές για την ομαλή ανάπτυξή τους, αδυνατούν να αναγνωρίσουν ως ανθεκτικά τα παιδιά που δείχνουν καλά προσαρμοσμένα στο σχολικό περιβάλλον (Russo & Boman, 2007). Με αυτόν τον τρόπο, παιδιά που χρήζουν υποστήριξης δεν τη λαμβάνουν.

Φαίνεται ότι πολλές φορές, οι εκπαιδευτικοί δεν μπορούν να αντιληφθούν ότι ευάλωτα παιδιά μπορούν να μετατραπούν σε ανθεκτικά ανά πάσα στιγμή, αρκεί να βρεθούν σε ένα περιβάλλον όπου οι προστατευτικοί παράγοντες λειτουργούν σαν σανίδα σωτηρίας γι' αυτά (Green et al., 2007).

Οι εκπαιδευτικοί συχνά εστιάζουν στα ατομικά χαρακτηριστικά των μαθητών όπως η πνευματική τους διαύγεια και νοημοσύνη, η αυτοεκτίμησή και αυτοαποτελεσματικότητά τους, ο βαθμός αυτονομίας του, οι κοινωνικές του σχέσεις, οι επιθετικές τους συμπεριφορές και η σύνδεση τους με τη θρησκεία. Δυστυχώς, αυτή η έμφαση στο άτομο μπορεί να ενοχοποιήσει ακούσια τα παιδιά για τις αποτυχίες τους στη ζωή. Επιπλέον, μπορεί να στρέψει το ενδιαφέρον της παρέμβασης στην αλλαγή του ατόμου, όταν θα έπρεπε να επικεντρωθεί και στο κοινωνικό περιβάλλον το οποίο θα μπορεί να αγκαλιάσει το άτομο και να το προστατεύσει απέναντι στον κίνδυνο (Fallon, 2010).

Οι ευάλωτοι μαθητές εν αντιθέσει με τους ανθεκτικούς προσδιορίζονται μέσα από μια σειρά ελλείψεων και αρνητικών συμπεριφορών. Έτσι οι εκπαιδευτικοί προσδιορίζουν τους ευάλωτους μαθητές ως τους μαθητές οι οποίοι εμφανίζουν συγκρουσιακές

κοινωνικές σχέσεις ή αδυνατούν να συνάψουν σχέσεις φιλικές. Επίσης τους προσδιορίζουν μέσα από τη χαμηλή αυτοεκτίμησή τους, την παραίτηση από τη σχολική προσπάθεια και την αποφυγή ευθύνης (Green et al., 2007).

Φαίνεται μια ανεπάρκεια των εκπαιδευτικών στο κομμάτι της διάκρισης των ψυχικά ανθεκτικών και των ευάλωτων μαθητών. Οι εκπαιδευτικοί ενώ φαίνεται να αντιλαμβάνονται θεωρητικά την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας, στην πράξη δεν μπορούν να εφαρμόσουν αποτελεσματικά αυτή τη γνώση. Ίσως αυτό οφείλεται στο ότι αντιλαμβάνονται επιφανειακά την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας γεγονός που δεν τους βοηθάει να αναγνωρίσουν και να βοηθήσουν μαθητές που έχουν ανάγκη την υποστήριξή τους (Russo & Boman, 2007).

3.4 Στρατηγικές για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας που εφαρμόζουν οι εκπαιδευτικοί στην τάξη.

Οι εκπαιδευτικοί προκειμένου να επιτελέσουν το παιδαγωγικό κομμάτι του ρόλου τους καλούνται να αποκτήσουν τέτοιες γνώσεις και δεξιότητες οι οποίες θα τροφοδοτήσουν και θα ενισχύσουν την αυτοπεποίθηση που χρειάζεται προκειμένου να μπορέσουν να δομήσουν τέτοιες σχέσεις με τα παιδιά που θα αφήνουν το περιθώριο να ανοίξουν θέματα γύρω από δύσκολα ζητήματα, όπως ο φόβος, η απώλεια και τελικά η αντιμετώπιση του τραύματος (Baum, 2008). Είναι τόσο συνηθισμένες οι ενέργειες στις οποίες καλούνται να προβούν οι εκπαιδευτικοί, που δε μπορεί παρά να βρίσκονται εντός του πεδίου ικανοτήτων τους. Από την άλλη είναι τόσο σημαντικές που μπορεί να καθορίσουν και να ανατρέψουν ένα μέλλον που δεν είχε προβλεφθεί αισιόδοξο για το παιδί (Johnson, 2008).

Η ανθεκτικότητα δύναται να ενισχυθεί μέσω παρεμβάσεων οι οποίες ενισχύουν τη μάθηση των παιδιών μέσα από την ανάδειξη και την καλλιέργεια των δεξιοτήτων, των ταλέντων και των ικανοτήτων αυτών οι οποίες θα μπορούν να τα προστατεύσουν από ενδεχόμενες αντιξοότητες οι οποίες βρίσκονται στο κοινωνικό περιβάλλον και απειλούν τα παιδιά (Wang et al., 1997).

Καταρχήν υπάρχουν εκπαιδευτικοί οι οποίοι δηλώνουν ότι δε νιώθουν ικανοί να προάγουν την ψυχική ανθεκτικότητα των μαθητών τους μιας και δεν μπορούν να παρέμβουν στο οικογενειακό τους περιβάλλον. Άλλοι πάλι νιώθουν ικανοί να συμβάλλουν στο χτίσιμο της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών τους (Oswald et al., 2003).

Ενώ πράγματι οι καθηγητές δεν μπορούν να παρέμβουν στους παράγοντες κινδύνου, από την άλλη πρέπει να μπορούν να προσφέρουν στους μαθητές διεξόδους τέτοιες που να ικανοποιούν τις ανάγκες τους (Hanewald, 2011).

Οι καθηγητές που μεταφέρουν το μήνυμα ότι η δουλειά είναι πολύ σημαντική, που ενθαρρύνουν τους μαθητές και τους λένε ότι μπορούν να τα καταφέρουν, που πιστεύουν σε αυτούς και ενισχύουν τις δυνατότητές τους, λειτουργούν σαν θετικό πρότυπο και κινητοποιούν ιδιαίτερα τα παιδιά εκείνα που λαμβάνουν αντίθετα μηνύματα από το οικογενειακό τους περιβάλλον (Bernard, 1993).

Οι στρατηγικές που εφαρμόζουν οι καθηγητές και τις οποίες τις θεωρούν πρόσφορες για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας αναφέρονται στην δημιουργία ενός ασφαλούς περιβάλλοντος εντός της σχολικής τάξης. Αναφέρουν επίσης την ικανότητά τους να αναγνωρίζουν τα προβλήματα των μαθητών, την υιοθέτηση θετικών στάσεων και όχι προσβλητικών απέναντι στους μαθητές καθώς και τις δραστηριότητες που υλοποιούν κατά τη διάρκεια του μαθήματος (Russo & Boman, 2007).

Πέρα από τις στρατηγικές που υιοθετούν οι καθηγητές, είναι ενδιαφέρον να εστιάσουμε και στις ανάγκες που έχουν οι μαθητές από αυτούς. Οι μαθητές θα ήθελαν να έχουν εκπαιδευτικούς, τους οποίους να θεωρούν διαθέσιμους και προσβάσιμους. Να τους νιώθουν ότι παίρνουν άμεσα θέση απέναντι σε καταστάσεις θυματοποίησης και δρουν τόσο κατασταλτικά όσο και προληπτικά για να αποφευχθούν αυτές. Καθηγητές που προτάσσουν την ανθρώπινη επαφή και αντιμετωπίζουν τις καταστάσεις με ενσυναίσθηση. Καθηγητές οι οποίοι κινητοποιούν τους αρμόδιους υποστηρικτικούς φορείς, όπου αυτοί υπάρχουν (Johnson, 2008).

Εάν έχουμε τη δυνατότητα να αντιληφθούμε τις ατομικές καθώς και τις περιβαλλοντικές πηγές της κοινωνικής ικανότητας, μπορούμε ευκολότερα να σχεδιάσουμε προληπτικές παρεμβάσεις (Bernard, 1991).

Υπάρχουν εκπαιδευτικοί που για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των παιδιών δεν εστιάζουν στα μαθησιακά αποτελέσματα, αλλά δίνουν έμφαση στις κοινωνικές δεξιότητες. Έτσι, συχνά ζητούν την εφαρμογή προγραμμάτων μέσα από τα οποία τα παιδιά θα μάθουν τρόπους διαχείρισης των συναισθημάτων τους, θα μπορούν να αντιμετωπίσουν καλύτερα περιόδους κρίσιμων και δύσκολων καταστάσεων, θα μάθουν να διαχειρίζονται τη συμπεριφορά τους. Τέλος θα νιώθουν την οικειότητα και την άνεση να απευθυνθούν σε αρμόδιους φορείς και υπηρεσίες από όπου θα λάβουν την απαραίτητη και εξειδικευμένη υποστήριξη (Howard & Johnson, 2000).

Άλλοι εκπαιδευτικοί, θεωρούν ότι η ανάπτυξη της ανθεκτικότητας, αποτελεί προσωπική υπόθεση των μαθητών. Το μόνο που έχουν να κάνουν οι εκπαιδευτικοί είναι να τους ενθαρρύνουν και να τους τονίσουν τη σημασία της σκληρής δουλειάς. Έτσι, εάν οι μαθητές προσπαθήσουν σκληρά και πετύχουν, θα ενισχυθεί η αυτοεκτίμησή τους, η οποία και αποτελεί συστατικό της ψυχικής ανθεκτικότητας (Green et al., 2007).

Από όσα προαναφέρθηκαν φαίνεται ότι η ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας δεν αποτελεί μια εξεζητημένη και αξιοσημείωστη πρακτική. Αντιθέτως μάλιστα, οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιώντας το ένστικτό τους και την παιδαγωγική τους αγάπη, φαίνεται να τα κάνουν αυτά με συνέπεια στο πέρασμα των χρόνων (Johnson, 2008).

Κεφάλαιο 4^ο: Παρούσα εργασία

4.1 Σημασία και αναγκαιότητα της έρευνας και συμβολή στην κεκτημένη γνώση.

Στις ήδη πραγματοποιηθείσες έρευνες παρατηρείται μια διάσταση απόψεων, σχετικά με τους παράγοντες που προάγουν την ψυχική ανθεκτικότητα, ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς και μαθητές. Οι μαθητές δίνουν μεγάλη σημασία στη σχολική επιτυχία, η οποία θεωρούν ότι ενισχύει την αυτοεκτίμηση τους και διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην ψυχική ανθεκτικότητα (Howard & Johnson, 2000).

Από την άλλη, εντός της κοινότητας των εκπαιδευτικών υπάρχει ασυμφωνία σχετικά με τους προστατευτικούς παράγοντες. Κάποιοι εστιάζουν στη σχολική επιτυχία και υποτιμούν το ρόλο τους, καθώς δε βλέπουν να επιτυγχάνεται (Oswald, Johnson & Howard, 2015), ενώ άλλοι εστιάζουν στις κοινωνικές δεξιότητες και υποτιμούν την ακαδημαϊκή επιτυχία (Howard & Johnson, 2000). Επίσης, υπάρχουν εκπαιδευτικοί δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι αναφέρουν ότι από το ίδιο το άτομο και την προσωπικότητά του εξαρτάται η ψυχική ανθεκτικότητα και όχι από το σχολικό περιβάλλον (Oswald et al., 2015).

Η αναγκαιότητα της έρευνας έγκειται στο ότι η κατανόηση της έννοιας της ψυχικής ανθεκτικότητας από τους εκπαιδευτικούς αναμένεται να τους οδηγήσει στην αναγνώριση των παραγόντων οι οποίοι προστατεύουν τους μαθητές από τις αντιξοότητες και στην κατανόηση των χαρακτηριστικών των ανθεκτικών και των ευάλωτων μαθητών. Έτσι, θα μπορούν να σχεδιάζουν κατάλληλες ψυχοεκπαιδευτικές παρεμβάσεις οι οποίες αποτελούν ζητούμενο σε μαθητοκεντρικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα (Miljevic-Ridicki, Plantak, & Bouillet, 2017).

Οι προηγούμενες έρευνες έχουν δείξει ότι ενώ οι εκπαιδευτικοί μπορούν ικανοποιητικά να προσδιορίσουν τους παράγοντες κινδύνου, δηλαδή τους παράγοντες που υπάρχουν στο περιβάλλον του παιδιού και συνιστούν απειλές για την ομαλή ανάπτυξή του, ωστόσο αδυνατούν να αναγνωρίσουν ως «ανθεκτικά» τα παιδιά που δείχνουν καλά

προσαρμοσμένα στο σχολικό περιβάλλον (Green et al., 2007). Με αυτόν τον τρόπο, παιδιά που χρήζουν υποστήριξης δεν τη λαμβάνουν.

Επίσης, φαίνεται συχνά οι εκπαιδευτικοί να θεωρούν ότι η ανθεκτικότητα είναι ένα εγγενές χαρακτηριστικό (Oswald et al., 2015). Ωστόσο έχει αποδειχτεί ότι με την παρουσία και καλλιέργεια των προστατευτικών παραγόντων, η ανθεκτικότητα μπορεί να ενισχυθεί και να βοηθήσει τα παιδιά να ανταποκριθούν στη ζωή τους (Green et al., 2007).

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι οι εκπαιδευτικοί είναι σημαντικό να προσπαθήσουν να εφαρμόζουν στρατηγικές που σχετίζονται με την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας των μαθητών τους, γιατί έτσι θα τα βοηθήσουν να ανταποκριθούν στις αντιξοότητες της ζωής τους. Εξάλλου η αποσύνδεση έρευνας και πρακτικής εφαρμογής επιβραδύνει το σχεδιασμό κατάλληλων παρεμβάσεων που μπορεί να αποδεχθούν εξαιρετικά ωφέλιμες (Yoon et al., 2020).

Η παρούσα έρευνα εστιάζει στη διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με την ψυχική ανθεκτικότητα μιας και αρκετές έρευνες είναι επικεντρωμένες στην προσχολική ηλικία και εκπαίδευση όπου τα παιδιά βρίσκονται στη διαδικασία δόμησης του χαρακτήρα τους και ο ρόλος του δασκάλου φαντάζει σε ορισμένες περιπτώσεις καθοριστικός (Yoleri, 2020). Τα ευρήματα της έρευνας αποσκοπούν στο να προκαλέσουν προβληματισμό και αναστοχασμό στην εκπαιδευτική κοινότητα για σημαντικά ζητήματα που σχετίζονται με την ψυχική υγεία και ευεξία των μαθητών και την προαγωγή τους. Επίσης στοχεύουν στο να συνεκτιμηθούν στο σχεδιασμό επιμορφωτικών δράσεων για την ενίσχυση της επάρκειας των εκπαιδευτικών.

4.2 Στόχος της έρευνας

Στόχος της εργασίας είναι να διερευνήσει τη γνώση και την κατανόηση του όρου «ψυχική ανθεκτικότητα» από τους εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που εργάζονται στο 3^ο Γυμνάσιο του Δήμου Αχαρνών. Να διερευνήσει το πώς αντιλαμβάνονται οι εκπαιδευτικοί το ρόλο τους σε ό,τι αφορά την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών τους, πώς εκτιμούν οι ίδιοι όχι μόνο την εκπαιδευτική τους επάρκεια αλλά

κυρίως την συναισθηματική και κοινωνική, στο πλαίσιο του θεσμού που εργάζονται. Επιπλέον, αποσκοπεί στο να μελετήσει τις στρατηγικές που εφαρμόζουν οι εκπαιδευτικοί στην τάξη προκειμένου να προάγουν την ψυχική ανθεκτικότητα των παιδιών.

4.3 Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερευνητικά ερωτήματα προέκυψαν στη βάση των θεωρητικών προβληματισμών που παρουσιάστηκαν παραπάνω και διατυπώνονται ως εξής:

1. Ποιες αντιξοότητες αναγνωρίζουν οι εκπαιδευτικοί ότι αντιμετωπίζουν οι μαθητές του σχολείου;
2. Πώς αντιλαμβάνονται οι εκπαιδευτικοί τον όρο "ψυχική ανθεκτικότητα";
3. Ποια χαρακτηριστικά διαφοροποιούν κατά τη γνώμη των εκπαιδευτικών έναν ψυχικά ανθεκτικό από έναν ευάλωτο μαθητή;
4. Ποιες στρατηγικές εφαρμόζουν στην τάξη προκειμένου να προάγουν την ψυχική ανθεκτικότητα των μαθητών;
5. Πώς αξιολογούν οι εκπαιδευτικοί την αποτελεσματικότητα ή και επάρκειά τους στο να βοηθήσουν τους μαθητές να ξεπεράσουν τα εμπόδια και να ευημερήσουν;
6. Σε ποιους φορείς/δομές/πλαίσια θεωρούν ότι μπορούν να απευθυνθούν για να αναζητήσουν υποστήριξη στο έργο τους;

5. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

5.1 Ερευνητική μέθοδος

Εφόσον προσδιορίστηκε το ερευνητικό πρόβλημα, στη συνέχεια σύμφωνα με τον Creswell (2015) η έμφαση δόθηκε στην επιλογή της ερευνητικής μεθόδου. Στη συγκεκριμένη έρευνα, προκειμένου να διερευνηθούν σε βάθος οι απόψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών, αλλά και να καταγραφούν οι βιωμένες εμπειρίες και τα επακόλουθα συναισθήματα επιλέχθηκε η ποιοτική προσέγγιση.

Το ενδιαφέρον στράφηκε στα προσωπικά νοήματα που οι εκπαιδευτικοί αποδίδουν καθώς προσπαθούν να διακρίνουν τα ψυχικά ανθεκτικά από τα ευάλωτα παιδιά. Ένας από τους στόχους της εργασίας εξάλλου ήταν η ελευθερία έκφρασης των εκπαιδευτικών οι οποίοι κλήθηκαν να ανακαλέσουν από τη μνήμη τους τις στρατηγικές που ακολουθούν και εφαρμόζουν για την προαγωγή της ανθεκτικότητας των μαθητών τους. Επίσης έγινε προσπάθεια ανίχνευσης των συναισθημάτων που οι εκπαιδευτικοί φέρουν σχετικά με την υποστήριξη που λαμβάνουν από τους διάφορους αρμόδιους φορείς στο δύσκολο έργο τους. Απαραίτητη λοιπόν ήταν η διάθεση και ο ζήλος των συμμετεχόντων για συζήτηση και για κατάθεση των προσωπικών τους εμπειριών και απόψεων κάτι που μπορεί μόνο μέσα από την ποιοτική προσέγγιση να εξασφαλιστεί (Ισαρη & Πούρκος, 2015).

Η συζήτηση που μόλις αναφέρθηκε πραγματοποιήθηκε μέσα από σχέσεις εγγύτητας οι οποίες βοήθησαν στη βαθύτερη κατανόηση των λεχθέντων. Αυτή η βαθύτερη κατανόηση στόχο είχε την καταγραφή των υποκειμενικών νοημάτων και όχι των βιβλιογραφικών ευρημάτων (Ισαρη & Πούρκος, 2015).

Τα παραγλωσσικά στοιχεία ήταν εξίσου σημαντικά για την ανάδειξη των συναισθημάτων των εκπαιδευτικών τόσο σχετικά με το ρόλο τους στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας όσο και με την κατανόηση του αισθήματος επάρκειας ή μη που μπορεί να τους ακολουθεί και να τους χαρακτηρίζει (Ισαρη & Πούρκος, 2015).

Η ποιοτική έρευνα δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αφήνει περιθώρια και για νέες ιδέες και αντιλήψεις μέσα από τον πλούτο των πληροφοριών που δύναται να συλλεχθεί (Ισαρη & Πούρκος· Berg, 2001).

Έτσι η επιλογή της ποιοτικής ερευνητικής μεθοδολογίας μπορεί να προσφέρει ένα επιπλέον όπλο στην προσπάθεια διερεύνησης των βιωμάτων και των εμπειριών των εκπαιδευτικών σχετικά με την ψυχική ανθεκτικότητα των μαθητών τους. Εξάλλου οι ποιοτικές έρευνες έχουν αποδειχτεί ιδιαίτερα ωφέλιμες όταν πραγματοποιούνται για την επιπρόσθετη απόκτηση γνώσεων πάνω σε συγκεκριμένα θέματα (Creswell & Miller, 2000).

Για να διερευνηθεί λοιπόν η έννοια της «ψυχικής ανθεκτικότητας», η οποία είναι μια πολυδιάστατη και πολύπλοκη κατασκευή (Luthar et al., 2000), μια ποιοτική προσέγγιση του σύνθετου αυτού φαινομένου, η οποία εξασφαλίζει την εις βάθος μελέτη του, μπορεί να συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση της έννοιας της ανθεκτικότητας.

Επιπλέον ενδέχεται η ποιοτική προσέγγιση να βοηθήσει στη γεφύρωση του χάσματος που υπάρχει μεταξύ έρευνας και πρακτικής. Η απουσία σύνδεσης μεταξύ έρευνας και πρακτικής κατά την προσπάθεια κατανόησης της ανθεκτικότητας μπορεί να λειτουργήσει επιβραδυντικά στην προσπάθεια αποτελεσματικών προγραμμάτων παρέμβασης για παιδιά που βρίσκονται «σε κίνδυνο».

5.2 Ερευνητικό εργαλείο

Για την επίτευξη των προαναφερθέντων η παρούσα έρευνα βασίστηκε σε προσωπικές ημιδομημένες συνεντεύξεις με τους εκπαιδευτικούς οι οποίοι βρίσκονται σε καθημερινή επαφή με παιδιά από επιβαρυνμένα περιβάλλοντα.

Η συνέντευξη επιλέγεται στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες μιας και προσφέρεται για μια πολύπλευρη προσέγγιση του θέματος που μελετάται (Mischler, 1996).

Ο τύπος συνέντευξης που επιλέχθηκε στην παρούσα έρευνα είναι η ημιδομημένη συνέντευξη καθώς περιλαμβάνει ανοιχτές ερωτήσεις μέσω των οποίων ενθαρρύνεται η

ελεύθερη έκφραση. Επιπλέον η προσωπική επαφή με τους συμμετέχοντες δημιουργεί ένα επικοινωνιακό κλίμα που τους διευκολύνει να αναστοχαστούν τις βιωμένες εμπειρίες τους και να τις μοιραστούν με την ερευνήτρια (Creswell, 2015). Η συγκεκριμένη μέθοδος καθιστά τον ερευνητή «υπαρξιακό εμπειρογνώμονα», καθώς γνωρίζει καλύτερα από όλους το υπό εξέταση θέμα, για το οποίο δεν προτάσσεται η αντικειμενική γνώση αλλά η βιωματική και κοινωνιογνωστική αντίληψη του ερευνητή.

Επιπλέον μέσω την ημιδομημένων συνεντεύξεων δίνεται η ευκαιρία για αλληλεπίδραση και διάδραση μεταξύ των υποκειμένων, με απώτερο στόχο την άντληση στοχευμένων πληροφοριών (Παρασκευοπούλου–Κόλλια, 2008), οι οποίες συμβάλλουν στην εμβάθυνση του υπό εξέταση ζητήματος (Πούρκος & Δαφέρμος, 2010) κάτι που διασφαλίζει και το μικρό δείγμα ατόμων που απαιτείται για τη διεξαγωγή μιας ποιοτικής συνέντευξης (Creswell, 2015).

Στη διατύπωση των ερωτήσεων υπηρξε μια ευελιξία, καθώς η σειρά τους σε κάποιες περιπτώσεις διαφοροποιήθηκε ή δόθηκαν επιπλέον επεξηγήσεις σε εκπαιδευτικούς που ενδεχομένως δεν κατανόησαν πλήρως το ζητούμενο της ερώτησης (Cohen & Manion, 1997· Robson, 2010).

Κατά τη διάρκεια των προσωπικών συνεντεύξεων οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί δεν είχαν να επιλέξουν ανάμεσα σε πιθανές απαντήσεις, αλλά κατέθεσαν τις προσωπικές τους εμπειρίες (Creswell, 2015). Έτσι, έγινε προσπάθεια λεπτομερούς καταγραφής των εμπειριών των εκπαιδευτικών και ανάδειξης της «φωνής» τους.

5.3. Συμμετέχοντες στην έρευνα

Το δείγμα αποτέλεσαν 11 καθηγήτριες και 4 καθηγητές του 3^{ου} Γυμνασίου Αχαρνών. Η πλειοψηφική συμμετοχή του γυναικείου φύλου είναι αντιπροσωπευτική των συσχετισμών του συλλόγου ανάμεσα στα δύο φύλα. Στον παρακάτω πίνακα αναφέρονται τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων.

Αριθμός εκπαιδευτικού (Σ..)	Δημογραφικά χαρακτηριστικά εκπαιδευτικών Φύλο, Ηλικία, Χρόνια υπηρεσίας, Επίπεδο σπουδών
Σ1	Γυναίκα, 53, 21, Μεταπτυχιακό.
Σ2	Γυναίκα, 45, 12, Μεταπτυχιακό.
Σ3	Γυναίκα, 29, 1, Μεταπτυχιακό.
Σ4	Αντρας, 35, 1, Μεταπτυχιακό.
Σ5	Γυναίκα, 61, 31, Μεταπτυχιακό.
Σ6	Γυναίκα, 52, 20, Διδακτορικό.
Σ7	Αντρας, 54, 11, Πτυχίο.
Σ8	Αντρας, 62, 29, Μεταπτυχιακό.
Σ9	Γυναίκα, 58, 21, Πτυχίο.
Σ10	Γυναίκα, 41, 13, Διδακτορικό.
Σ11	Γυναίκα, 55, 20, Πτυχίο.
Σ12	Γυναίκα, 61, 36, Πτυχίο.
Σ13	Γυναίκα, 39, 14, Μεταπτυχιακό.
Σ14	Αντρας, 57, 34, Πτυχίο.
Σ15	Γυναίκα, 48, 21, Μεταπτυχιακό.

Πίνακας 1: Δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων

Η ερευνήτρια για την επιλογή των συμμετεχόντων κατέφυγε στη δειγματοληψία ευκολίας. Εξάλλου εξαιτίας των υγειονομικών συνθηκών ήταν πολύ δύσκολη η πρόσβαση στα σχολεία, λόγω αναστολής της λειτουργίας τους. Έτσι, επιλέχθηκαν οι εκπαιδευτικοί οι οποίοι είχαν πραγματικά διάθεση να καταθέσουν τις εμπειρίες τους και οι οποίοι ήταν συμβιβασμένοι με τη χρησιμοποίηση της εικονικής αίθουσας του webex για τη λήψη των συνεντεύξεων.

5.4 Ερευνητική διαδικασία

Ύστερα από την έγκριση του θέματος που είχε προταθεί για την εκπόνηση διπλωματικής εργασίας η ερευνήτρια έπρεπε να προσδιορίσει την ερευνητική μεθοδολογία η οποία θα καθόριζε το ύφος και τη δομή ολόκληρης της εργασίας.

Ως καταλληλότερη μέθοδος θεωρήθηκε από την ερευνήτρια η ποιοτική προσέγγιση. Αυτό συνέβη μιας και ο στόχος ήταν η διερεύνηση τόσο των εμπειριών όσο και των υποκειμενικών νοημάτων των συμμετεχόντων και όχι η γενίκευση των αποτελεσμάτων. Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν η ελεύθερη έκφραση των συναισθημάτων των συμμετεχόντων.

Την επιλογή της ερευνητικής μεθόδου ακολούθησε η επιλογή του ερευνητικού εργαλείου, δηλαδή της ημιδομημένης συνέντευξης και δομήθηκε και ο απαραίτητος «Οδηγός συνέντευξης».

Στη συνέχεια επιλέχθηκαν οι συμμετέχοντες οι οποίοι κλήθηκαν να τοποθετηθούν απέναντι στα ερωτήματα που η έρευνα έθεσε. Η στρατηγική που υιοθετήθηκε για την επιλογή των υποκειμένων της έρευνας ήταν η στρατηγική ευκολίας, εξαιτίας του μικρού κύκλου ενεργών εκπαιδευτικών που έχει η ερευνήτρια ως νέα εκπαιδευτικός, αλλά και εξαιτίας των υγιεινομικών συνθηκών οι οποίες κατέστησαν επιβεβλημένη την αναστολή λειτουργίας των σχολικών μονάδων.

Στη συνέχεια και στις 2 Μαρτίου πραγματοποιήθηκε μια πιλοτική συνέντευξη τηλεφωνικά και αναδείχθηκε τόσο η αδυναμία κατανόησης συγκεκριμένης ερώτησης όσο και η δυσκολία μαγνητοφώνησης των λεχθέντων μέσω τηλεφώνου. Οι συγκεκριμένες διαπιστώσεις οδήγησαν την ερευνήτρια τόσο στην αλλαγή διατύπωσης της εν λόγω ερώτησης όσο και στην προτίμηση της εικονικής αίθουσας του webex ως μέρος συνέντευξης της ερευνήτριας με τους συμμετέχοντες στην έρευνα εκπαιδευτικούς.

Στη συνέχεια και συγκεκριμένα στο διάστημα μεταξύ 23 Μαρτίου και 20 Απριλίου 2021 έλαβαν χώρα οι συνεντεύξεις. Πριν τη διενέργειά τους ενημερώθηκαν ενδελεχώς οι συμμετέχοντες για το σκοπό και την αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της εργασίας και για την ηχογράφηση των συνεντεύξεων η οποία έγινε για τη διευκόλυνση των καταγραφών των όσων ειπώθηκαν. Τέλος, διαβεβαιώθηκαν για την ανωνυμία τους και

τους δόθηκε η επιλογή της αποχώρησης από τη συνέντευξη οποιαδήποτε στιγμή επιθυμούσαν. Τις παραπάνω διαβεβαιώσεις ακολούθησε η πραγματοποίηση και μαγνητοφώνηση των 15 συνεντεύξεων.

Κατά την έναρξη κάθε συνέντευξης η ερευνήτρια προσπάθησε να δημιουργήσει ένα φιλικό κλίμα, αν και η αλήθεια είναι ότι η προγενέστερη γνωριμία της ερευνήτριας με τους συμμετέχοντες το εξασφάλιζε. Το φιλικό κλίμα και το κλίμα εμπιστοσύνης αποτέλεσε προϋπόθεση της ελεύθερης έκφρασης των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα (Ιωσηφίδης, 2008).

Οι συνεντεύξεις στο σύνολό τους κύλησαν ομαλά χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα και σε οποίες περιπτώσεις οι συμμετέχοντες δυσκολεύτηκαν στην κατανόηση δόθηκαν επιπλέον επεξηγήσεις και επαναδιατυπώθηκαν ερωτήσεις.

Στη συνέχεια και κατά την επεξεργασία των δεδομένων που συλλέχθηκαν επιλέχθηκε η θεματική ανάλυση περιεχομένου (Τσιώλης, 2017).

6. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

6.1 Ανάλυση δεδομένων

Σαν μέθοδος ανάλυσης δεδομένων επιλέχθηκε η θεματική ανάλυση, καθώς αφήνει περιθώρια ελευθερίας στην ερευνήτρια χωρίς να τίθεται σε κίνδυνο το επιστημονικό στοιχείο που οφείλει να πλαισιώνει κάθε ερευνητική προσπάθεια. Κατά τη θεματική ανάλυση η ερευνήτρια παρά την ευελιξία, πρέπει επιστημονικά να τεκμηριώνει καθώς και να επικεντρώνεται στα ερευνητικά ερωτήματα (Ισαρη & Πούρκος, 2015).

Το ενδιαφέρον στη θεματική ανάλυση στρέφεται στην κατανόηση του νοήματος που αποδίδουν οι συμμετέχοντες καθώς διατυπώνουν τις θέσεις και απόψεις τους. Στρέφεται στην έκφραση των προσωπικών εμπειριών των συμμετεχόντων η μεταφορά των οποίων πρέπει να μείνει αναλλοίωτη (Τσιώλης, 2017).

Κατά τη θεματική ανάλυση τηρήθηκαν κατά σειρά τα ακόλουθα βήματα:

- Απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων και καταγραφή των παραγλωσσικών στοιχείων που προέκυψαν, χωρίς να διορθωθούν ενδεχόμενα εκφραστικά λάθη.
- Η ερευνήτρια έκανε αρκετές προσεκτικές αναγνώσεις του ερευνητικού υλικού για να εξοικειωθεί με τα δεδομένα.
- Συγκεντρώθηκαν τα αποσπάσματα που αντιστοιχούν σε κάθε ερευνητικό ερώτημα.
- Αναζητήθηκαν τα νοήματα των συνεντεύξεων και αποδόθηκαν περιγραφικοί κωδικοί οι οποίοι αποτυπώνουν την ουσία των όσων λέχθηκαν. Στόχος της συγκεκριμένης διαδικασίας ήταν η πιο συμπυκνωμένη παρουσίαση και περιγραφή του ερευνητικού υλικού.
- Προσδιορίστηκαν κοινά θέματα αλλά προσπάθησαν να εντοπιστούν και κανούρια που προέκυψαν από τους συμμετέχοντες και συνέβαλαν στη μετέπειτα συγγραφή της μελέτης (Braun & Clarke, 2006· Ισαρη & Πούρκος, 2015· Τσιώλης, 2017).

6.2 Ο προσδιορισμός από τους εκπαιδευτικούς των συνθηκών οι οποίες θεωρούν ότι καθιστούν τους μαθητές τους σε «κίνδυνο»

Η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα αποδίδει στο οικογενειακό περιβάλλον τις συνθήκες εκείνες οι οποίες επιδρούν σημαντικά στους μαθητές και τους καθιστούν σε κίνδυνο. Οι εκπαιδευτικοί εστιάζουν στις διαπροσωπικές σχέσεις του ζευγαριού, αλλά και στις σχέσεις που δομούν οι γονείς με τα παιδιά τους.

(Σ10): «Εεε, σχέση των γονέων μεταξύ τους και οι σχέσεις των γονέων με τα παιδιά κατά πόσο είναι παρόντες κοντά τους και τα λοιπά και νιώθουν ένα περιβάλλον ασφάλειας στο σπίτι. Αυτά το βασικό νομίζω είναι το οικογενειακό, οι σχέσεις με τους γονείς».

(Σ4): «Λοιπόν, καλά πιο πολύ το οικογενειακό περιβάλλον, η οικογενειακή κατάσταση, η σχέση των γονέων μεταξύ τους, αλλά και η σχέση μεταξύ τους με τα παιδιά και βασικά αυτό».

(Σ12): «Ναι, είναι οι ενδοοικογενειακές για μένα και οι εξωοικογενειακές. Ενδοοικογενειακές, είναι οι ταραγμένες σχέσεις των γονέων, είτε βρίσκονται σε γάμο είτε σε διάσταση είτε σε διαζύγιο. Εεε, δεν κάνω διάκριση, διότι μπορεί να υπάρχει ένα άσχημο περιβάλλον μες στο σπίτι ακόμα και εάν είναι σε γάμο οι γονείς».

Σχετικά με την οικογένεια κάποιοι εκπαιδευτικοί δεν εστιάζουν μόνο στις σχέσεις των μελών αλλά αναφέρουν και την οικονομική κατάσταση της οικογένειας ως έναν παράγοντα που καθιστά κάποιους μαθητές σε «κίνδυνο».

(Σ3): «Ε, οικογενειακό περιβάλλον, εεμμμ, οικονομική δυσχέρεια, μαθησιακές δυσκολίες, αυτά. Στο οικογενειακό περιβάλλον αναφέρομαι εεμμμμ, στο πλαίσιο της οικογένειας εεεε για το ζευγάρι αν είναι μαζί οι γονείς, αν δεν είναι, ε την ποιότητα της διαβίωσης το οποίο έχει να κάνει και με την οικονομική κατάσταση».

Μια εκπαιδευτικός εστιάζει στο μορφωτικό επίπεδο των γονέων καθώς θεωρεί ότι το μορφωτικό επίπεδο αποτελεί αρωγό στην προσπάθεια κατανόησης των παιδιών από τους γονείς τους.

(Σ9): «Εεεε, σίγουρα ξεκινάει από το οικογενειακό περιβάλλον θα έλεγα, δηλαδή κατά πόσο μπορούν να καταλάβουν οι γονείς τους ότι ή μάλλον πώς είναι η οικογένειά τους, δηλαδή. Οπότε εκεί η οικογένεια και το μορφωτικό επίπεδο νομίζω μετράει. Εεε γιατί το λέω αυτό,

γιατί όσο και να υπάρχει αγάπη πρέπει να μπορεί η μαμά ή ο μπαμπάς να ψυχανεμιστούν τέλος πάντων τα προβλήματα που μπορεί να περνάει το παιδί τους».

Επιπλέον μια εκπαιδευτικός δίνει έμφαση στη βία είτε αυτή ασκείται από την οικογένεια ή εκτός αυτής. Βία φανερή ή κρυφή που αφήνει ανεξίτηλο το σημάδι της στα παιδιά.

(Σ5): *«Θεωρώ το πιο επικίνδυνο πράγμα απ' όλα τη βία, την καλυμμένη ή φανερή βία που υπάρχει γενικά, στις ομάδες, στο σχολείο, στις τάξεις, αυτό νομίζω ότι είναι ο πιο μεγάλος κίνδυνος. Θα πω το ίδιο, η βία γενικότερα είτε μέσα από την οικογένεια είτε έξω από την οικογένεια είτε η ψυχολογική βία μέσα από διάφορους τρόπους που επηρεάζουν τα παιδιά».*

Η έλλειψη αυτοπεποίθησης θεωρείται ένας επιπλέον παράγοντας που μπορεί να καταστήσει τα παιδιά σε «κίνδυνο». Η έλλειψη αυτοπεποίθησης μπορεί να θέσει τα παιδιά σε ρόλο θύματος κάτι που θα δυσκολέψει τη ζωή τους και στο σχολικό περιβάλλον.

(Σ1): *«αυτό μπορεί να θέσει του μαθητές σε «κίνδυνο»,εεε γιατί δεν μεγαλώνουν με αυτοπεποίθηση και μμμ...εεεε..με στήριξη της προσωπικότητάς τους, με αποτέλεσμα να γίνονται, να υπόκεινται και σε άλλες κοινωνικές προβληματικές καταστάσεις, bullying για παράδειγμα».*

(Σ12): *«Και βέβαια ειδικά για τις ηλικίες που έχουμε στο Γυμνάσιο εεεε θεωρώ ότι πολύ βασικός παράγοντας θεωρώ ότι είναι και η ισορροπία που έχει επιτύχει το παιδί εεε και ο βαθμός αυτοπεποίθησης που έχει κατακτηθεί, αυτά».*

Οι μαθησιακές δυσκολίες είναι ένας ακόμα παράγοντας που δυσκολεύει τους μαθητές μιας και μπορεί να βιώσουν τον αποκλεισμό από την κοινωνική ομάδα των συμμαθητών τους.

(Σ3): *«Εεεε οι μαθησιακές δυσκολίες είναι σίγουρα, αν αντιμετωπίζει μια μαθησιακή δυσκολία είναι σε κίνδυνο το παιδί, με την έννοια του αποκλεισμού κυρίως από τους συμμαθητές του, αυτό».*

Κάποιοι εκπαιδευτικοί αναφέρονται στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, στο διαδίκτυο και στα ηλεκτρονικά παιχνίδια. Θεωρούν ότι οι μαθητές σπαταλούν μεγάλο κομμάτι της καθημερινότητά τους στους υπολογιστές, εθίζονται και περιορίζουν τον ύπνο τους. Επιπλέον αυτή η κατάσταση επιδρά καθοριστικά στη μαθησιακή τους πορεία μιας και παραμερίζουν τα μαθήματα.

(Σ7): «Εεεε, εντάζει, θεωρώ την εεε, συχνή χρήση με τα ηλεκτρονικά μέσα, κυρίως υπολογιστές, ίντερνετ και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια που ασχολούνται πάρα πολλές ώρες. Ένα είναι αυτό. Εεε θεωρώ ότι ίσως είναι και το πιο σημαντικό».

(Σ13): «Αααα, εεμμμ εγώ θεωρώ τώρα δεν ξέρω, ένας κίνδυνος θεωρώ ότι είναι ότι στην εποχή μας πολλοί μαθητές παρασύρονται με τα παιχνίδια που είναι μερικές φορές και ακατάλληλα στους υπολογιστές ξέρω γω και τα λοιπά, εεε γιατί και και στο μυαλό τους δεν κάνει καλό και περνάνε λάθος εικόνες και πολλές φορές κολλάνε, απομακρύνονται και από τα μαθήματα ας πούμε και από το νυχτερινό ύπνο».

Δύο εκπαιδευτικοί στρέφουν το βλέμμα τους και στη γειτονιά. Η γειτονιά η οποία μπορεί να εμπλέκεται στη ζωή των μαθητών μέσα από τη σκληρή κριτική που μπορεί να ασκεί στο οικογενειακό του περιβάλλον.

(Σ8): «Η γειτονιά, υπήρχαν γειτονιές, στις οποίες ξέρεις οι παλιές, κυρίως στην επαρχία που ξέρεις μετέχουν και στα δρώμενα της οικογένειας μια γειτονιά ξέρεις καυτηριάζουν τα θέματα και όλα αυτά μπαίνουν μέσα στην οικογένεια και επηρεάζουν το παιδί, το μαθητή».

Ένας εκπαιδευτικός μάλιστα αναφέρει ότι η γειτονιά του Μενιδίου είναι υψηλού κινδύνου καθώς υπάρχει έντονος κίνδυνος εθισμού σε ναρκωτικές ουσίες κάτι που προφανώς επηρεάζει όλη την ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη.

(Σ14): «Για εμάς, ανάλογα και με την περιοχή που είμαστε, πιστεύω ότι είναι πάρα πολύ επιρρεπείς οι μαθητές μας σε κινδύνους εθισμών τα οποία επιδρούν και στον ψυχοσυναισθηματικό τους κόσμο. Λόγω περιοχής, δηλαδή εθισμός μέσα από τις ουσίες. Αυτό είναι το κύριο πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε εμείς εδώ σαν περιοχή».

Οι παρέες των συνομηλίκων οι οποίες μπορούν να αποτελούν αρνητικά πρότυπα για τους μαθητές. Ειδικά οι παρέες σε περίπτωση που δεν περνάνε από τον έλεγχο και την αποδοχή των γονέων.

(Σ7): «Τώρα τι άλλο, εεε, εντάζει είναι οι οι παρέες που έχουν αλλά αυτό βέβαια είναι ελεγχόμενο από εμάς τους γονείς. Έτσι οι επαφές που έχουν με τους άλλους συμμαθητές τους και με άτομα που δεν γνωρίζουμε».

Στις παρέες μία εκπαιδευτικός προσθέτει την ίδια ιδιοσυγκρασία του παιδιού, το οποίο μπορεί να είναι ένα παιδί ανεσταλμένο με αποτέλεσμα να μην διεκδικεί τα δικαιώματά του και να δειλιάζει να υποστηρίξει και τον ίδιο του τον εαυτό.

(Σ6): «Εεε κακές παρέες, εε σε κίνδυνο και γενικά η ιδιοσυγκρασία ενός παιδιού που ενδεχομένως να είναι δειλό, να μην, να να μην προβάλλει τα θέλω του, όλα αυτά που μπορεί να το στοχοποιήσουν στις υπόλοιπες ομάδες παιδιών που δε θέλει και πολύ να βρουν εξιλαστήριο θύμα για τα πάντα».

6.3 Οι απόψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με τα χαρακτηριστικά των μαθητών που βρίσκονται «σε κίνδυνο»

Η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών αναγνωρίζει ως ένα από τα χαρακτηριστικά των μαθητών που βρίσκονται σε κίνδυνο, την εσωστρέφεια. Χρησιμοποιούν διάφορες λέξεις οι εκπαιδευτικοί προκειμένου να δείξουν ότι τα σιωπηλά παιδιά, τα παιδιά με χαμηλή αυτοεκτίμηση καταλήγουν μόνα κι έτσι δεν μπορούν να μοιραστούν το βαρύ φορτίο που σηκώνουν.

(Σ1): «Εεε, χαμηλή αυτοεκτίμηση, εεεσωστρέφεια».

(Σ6): «Εεεεμμμμ, γενικά κλείνονται στον εαυτό τους. Αλλάζει γενικά η συμπεριφορά του, είναι φοβισμένο, είναι αμίλητο και σπάνια μιλάει».

(Σ10): «Μάλιστα, εε, χαρακτηριστικά τώρα, ναιαιαι, μπορεί να είναι πολύ κλειστοί, εσωστρεφείς».

Τα παιδιά που βρίσκονται σε κίνδυνο, σύμφωνα με κάποιους εκπαιδευτικούς δεν αφήνουν τα περιθώρια κοινωνικής και ψυχικής επαφής. Υιοθετούν αρνητικές στάσεις απέναντι σε κάθε προσπάθεια προσέγγισης κι έτσι εγκλωβίζονται στη μοναξιά τους.

(Σ4): «Απομόνωση, ή κλείνονται στον εαυτό τους ας πούμε και ξεκόβουν από παρέες και εεεε, μπορεί να είναι και λίγο δυσπρόσιτοι να τους προσεγγίσεις. Βασικά αυτό ότι δεν ανοίγονται και δεν μπορείς εύκολα να συνδεθείς μαζί τους».

(Σ9): «Κακός τρόπος δηλαδή ότι δε δέχονται, δε δέχονται ούτε να τα πλησιάσεις, αλλά ακόμα και να τα αγγίζεις κάποια φορά, δηλαδή εννοώ να τα αγγίζεις ξέρεις φιλικά, μητρικά, πατρικά».

Η δυσκολία σύναψης σχέσεων δεν αφορά μόνο τους ενήλικες, αλλά αφορά και τους συμμαθητές με τους οποίους τα συγκεκριμένα παιδιά αδυνατούν να συνάψουν σχέσεις.

(Σ2): «Εεεε, χαρακτηριστικά, ε, δυσκολία προσαρμογής στο σχολικό περιβάλλον,εεε δηλαδή και προσαρμοστικότητας, μπορεί να δυσκολεύονται να κάνουνε παρέες...».

(Σ15): «Εε συνήθως είναι χαμηλών τόνων μαθητές εεε, μαθητές που δεν έχουνε εεε παρέες, δεν ανοίγονται εύκολα...».

Από τη μία οι εκπαιδευτικοί λοιπόν επισημαίνουν την εσωστρέφεια, από την άλλη όμως δίνουν έμφαση και στην εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών που μπορεί να υιοθετούν παιδιά που βρίσκονται «σε κίνδυνο». Η επιθετικότητά τους έχει πάλι το ίδιο αποτέλεσμα την αποφυγή της σύναψης σχέσης, την αποφυγή της ουσιαστικής προσέγγισης.

(Σ1): «ακριβώς το αντίθετο, δηλαδή, μμμμ,εεμμ, επιθετική συμπεριφορά, εεεμμ οι λεγόμενοι bullies που λέμε εμείς...».

(Σ7): «Εεεε καθώς και εεε επιθετική συμπεριφορά ανάμεσα στους συμμαθητές του, τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς».

Μία εκπαιδευτικός συνδέει την επιθετικότητα με την απειθαρχία. Πιστεύει ότι οι συγκεκριμένοι μαθητές είναι απείθαρχοι, είναι απρόθυμοι να ακολουθήσουν και να προσαρμοστούν σε βασικούς σχολικούς κανόνες. Η απουσία αυτή ορίων ενδέχεται να τους οδηγήσει και σε σωματική ή ψυχολογική βία απέναντι στους συμμαθητές τους.

(Σ10): «με την έννοια να είναι πάρα πολύ απείθαρχοι, ζωηροί, εεε, να μην υπακούν σε βασικούς κανόνες, εεε όσον αφορά τώρα το μέσα στην τάξη και τα λοιπά, εεε, ή ακόμα να ασκούν σωματική βία σε άλλους συμμαθητές τους ή ψυχολογική βία».

Εκπαιδευτικοί αναφέρονται και στη χώρα καταγωγής ως ένα στοιχείο επικινδυνότητας, αλλά και τις διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις ως διαφοροποιά στοιχεία που μπορεί να περιθωριοποιήσουν τους εν λόγω μαθητές.

(Σ3) «Εεεε, εεεε, αααα, η χώρα καταγωγής αν δεν είναι γηγενείς μπορεί να τους φέρει δυσκολίες προσαρμογής στη χώρα υποδοχής, η θρησκεία, αυτά».

Διαφοροποιά στοιχεία που δεν περιορίζονται μόνο στη χώρα καταγωγής και στη θρησκεία, αλλά επεκτείνονται και σε ιδιαίτερα στοιχεία της προσωπικότητάς τους.

(Σ5): «Εεε ίσως έχουνε και διαφορετικά χαρακτηριστικά από το πλήθος πιθανόν να είναι από άλλη χώρα ή να είναι, να έχουν κάποιο ιδιαίτερο στοιχείο στην προσωπικότητά τους που τους απομονώνει».

Άλλο χαρακτηριστικό των παιδιών σε κίνδυνο είναι η παραμέληση που τα παιδιά έχουν βιώσει με αποτέλεσμα να το μεταφέρουν αυτό και στον ίδιο τους τον εαυτό.

(Σ13): «Μμμμ. Εεεε, η πρώτη λέξη που μου έρχεται στο μυαλό είναι παραμέληση, ότι παραμελούν τον εαυτό τους κι ότι πολλές φορές κλείνονται. Εεε κόβουνε διαύλους επικοινωνίας γιατί παύουνε να έχουνε εμπιστοσύνη ας πούμε γιατί αισθάνονται σε κίνδυνο». Τα παιδιά αυτά δεν φροντίζουν τον εαυτό τους, κάτι που έχει αντίκτυπο σύμφωνα με μια εκπαιδευτικό και στις διατροφικές τους συνήθειες. Υποσιτίζονται με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν χαμηλά επίπεδα ενέργειας, κάτι που δεν μπορεί παρά να έχει αρνητικές συνέπειες και στη σχολική τους επίδοση. Η συμμετοχή τους είναι ανεπαρκής ακόμα και όταν αφορά απλά και μόνο την εκφορά της γνώμης τους και τη συμμετοχή τους σε συζητήσεις καθημερινές που όλοι οι μαθητές θα μπορούσαν να πάρουν μέρος.

(Σ12): «Ένα άλλο χαρακτηριστικό είναι η εεεε όταν εεεε, δεν ξέρω αν θα γελάσεις τώρα, όταν δεν τρώνε καθόλου στο διάλειμμα. Βλέπεις ότι είναι μονίμως αφυδατωμένα. Εεε πως να το πω, εεε αφυδατωμένα όχι μόνο με την διατροφική έννοια, αλλά και γενικότερα με την έννοια της ενέργειας. Εεε βασικά τα περισσότερα από αυτά τα παιδιά παρουσιάζουν μία χαμηλή ενέργεια, εεε και δεν εννοώ μόνο την κινητικότητα, αλλά και την ψυχική ενέργεια. Δεν συμμετέχουν σε συζητήσεις που μπορείς να ανοίξεις μέσα στην τάξη που όλοι μάλλον ανοίγουμε μέσα στην τάξη. Δεν λένε εύκολα τη γνώμη τους ε ή αντίθετα μπορεί να ειρωνεύονται τους άλλους χωρίς όμως να προσθέτουν κάτι στη συζήτηση».

Αλλά και στο γνωστικό κομμάτι επηρεάζονται σημαντικά αφού η μαθησιακή τους πορεία σύμφωνα με έναν εκπαιδευτικό φαίνεται να είναι φθίνουσα.

(Σ7): «Εεεεε, απομόνωση, εεε δυσκολία στην επικοινωνία εεε και πολλές φορές ε μία κάμψη ή αδυναμία θα μπορούσα να πω στις μαθησιακές τους απαιτήσεις».

6.4 Ο προσδιορισμός από τους εκπαιδευτικούς της έννοιας της «ψυχικής ανθεκτικότητας»

Οι εκπαιδευτικοί αναφέρονται στην «ψυχική ανθεκτικότητα» ως μια δυνατότητα των παιδιών να αντέξουν και να ανταπεξέλθουν στις διάφορες αντιξοότητες. Οι αντιξοότητες και τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν στο δρόμο της ζωής δεν αρκούν για να τους κάμψουν.

(Σ1): «Ψυχική ανθεκτικότητα είναι όταν μπορώ να αντέξω εε, τις διαφορές αντιξοότητες που πρέπει να αντιμετωπίσω χωρίς να με πιάσει κατάθλιψη, με αισιοδοξία και ε με αυτό που λέμε το resilience που λέμε εμείς αυτή είναι η ανθεκτικότητα, ότι παρά την αποτυχία, συνεχίζω, δεν το βάζω κάτω δεν, εεμμμ, προσπαθώ ξανά».

(Σ4): «(Παύση), λοιπόν τις αντοχές που έχει ο καθένας, πως να το πω, να δέχεται άσχημες καταστάσεις και εμπειρίες χωρίς να τον επηρεάζουν».

(Σ8): (μεγάλη παύση). Ψυχική ανθεκτικότητα τώρα, πόσο αντοχή έχεις στις ψυχολογικές πιέσεις.

Η «ψυχική ανθεκτικότητα» αναφέρεται και ως δυνατότητα εξεύρεσης εναλλακτικών λύσεων απέναντι στα διάφορα προβλήματα.

(Σ3): «Ναι, να ξέρω τους τρόπους να διαχειρίζομαι το άγχος μου, το στρες, να μπορώ να εφευρίσκω εναλλακτικές λύσεις όταν η λύση που έχω στο μυαλό μου βλέπω ότι δεν λειτουργεί».

Μάλιστα μία εκπαιδευτικός τονίζει την απουσία ειδικής βοήθειας κατά την προσπάθεια εξεύρεσης λύσεων απέναντι στα προβλήματα.

(Σ9): «Το να έχεις προβλήματα εεεμμμ, να σου παρουσιάζονται προβλήματα και να βρεις τον τρόπο να τα αντιμετωπίσεις να τα λύσεις, χωρίς τη βοήθεια ειδικού, έτσι νομίζω, με τη λογική εεε με τη λογική βασικά».

Κάποιοι εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται την «ψυχική ανθεκτικότητα» ως μια κριτική στάση των μαθητών απέναντι στη γνώμη των άλλων. Η μη άκριτη αποδοχή της οποίας μπορεί να καταστήσει ευάλωτο το μαθητή. Βέβαια τονίζεται και το γεγονός ότι η εφηβεία αποτελεί μια δύσκολη περίοδο σε σχέση με την επιρροή της γνώμης του κοινωνικού περιβάλλοντος.

(Σ6): «Να προσαρμόζεται εεεμμμ, να μην ααα αισθάνεται ότι εεεε πως να το πω να μην εε αισθάνεται ότι η γνώμη των άλλων μπορεί να τον επηρεάσει ή να δίνει μεγάλη σημασία, δεν ξέρω βέβαια αυτό κατά πόσο είναι δυνατόν στους εφήβους, αλλά άνθρωπος που δεν επηρεάζεται από τη γνώμη των άλλων και αξιολογεί σωστά τις καταστάσεις. Δεν αφήνει να τον ρίζουν, να τον καταβάλλουν».

(Σ13): «Για μένα η ψυχική ανθεκτικότητα είναι η ψυχραιμία και το να υπολογίζουμε τα πράγματα μία δεύτερη φορά εεε να μην τσιμπάμε με όλους, δηλαδή να μην παρασυρόμαστε από τα σχόλια άλλωνών, γιατί θα πρέπει να ξέρουμε ποιοι είμαστε εμείς για εμάς...».

Μάλιστα κάποιος εκπαιδευτικός δεν περιορίζεται στην μη επιρροή από τις δύσκολες καταστάσεις, αλλά αναφέρει ως ανθεκτικότητα τη δυνατότητα των μαθητών να παραμένουν άθικτοι.

(Σ4): «(Παύση), λοιπόν τις αντοχές που έχει ο καθένας, πως να το πω, να δέχεται άσχημες καταστάσεις και εμπειρίες χωρίς να τον επηρεάζουν. Άλλος μπορεί με το παραμικρό να επηρεάζεται και άλλος να είναι αδιάφορος σε πιο δύσκολες περιπτώσεις».

Δύο ακόμα εκπαιδευτικοί εστιάζουν στην ψυχραιμία και λογική διαχείριση καταστάσεων, είτε θετικών ή αρνητικών είτε σημαντικών ή ασήμαντων.

(Σ12): «Εεε βλέπεις ότι τα παιδιά τα παιδιά τα οποία έχουν, ότι η ψυχική ανθεκτικότητα ξεχωρίζει στα παιδιά τα οποία μπορούν να διαχειριστούν τέτοιες καταστάσεις, να διατηρήσουν την ψυχραιμία τους, εεε να οργανώσουν το λόγο τους, προκειμένου να υπερασπιστούν τη θέση την οποία έχουν για οποιαδήποτε θέμα από τα πιο μικρά μέχρι τα πιο σημαντικά, αυτό».

(Σ13): «Οπότε γενικώς αν καταλαβαίνω καλά ψυχική ανθεκτικότητα είναι όχι το να είμαστε, δηλαδή να δεχόμαστε πράγματα που δεν είναι σωστό να δεχόμαστε, αλλά να μπορούμε να αντιδράσουμε σε αυτά τα πράγματα με υγιή τρόπο».

Κάποιοι εκπαιδευτικοί θεωρούν κυρίαρχο στοιχείο της «ψυχικής ανθεκτικότητας», την ψυχική ισορροπία που επιτυγχάνει το άτομο, παρά τις επιβαρυντικές περιβαλλοντικές συνθήκες.

(Σ2): «Ε, το να μπορεί κάποιος να διαχειριστεί, εεε, κάποιες καταστάσεις στην καθημερινότητά του και να μπορέσει να διατηρήσει μια ισορροπία όσον αφορά τον ψυχισμό του».

(Σ15): «(μεγάλη παύση). Εεε σημαίνει να μπορεί ο μαθητής να είναι σε μία κατάσταση ψυχικής ισορροπίας, εεε παρά τα διάφορα γεγονότα εεε που μπορεί να τον ενοχλούν στο εξωτερικό του περιβάλλον κυρίως».

Η ψυχική ανθεκτικότητα μέσα στην τάξη φαίνεται και από τη συμμετοχή του μαθητή η οποία παρουσιάζει μια συνέχεια και μια συνέπεια. Συμμετοχή που είναι αποτέλεσμα μιας αδιάκοπης προσπάθειας.

(Σ11): *«Ναι, εεε κοίταξε καταρχήν βλέπεις ένα παιδί που έχει μια συνέχεια στη συμμετοχή, στην προσπάθεια. Εεε τι άλλο θα ήταν ψυχική ανθεκτικότητα, εεε (μεγάλη παύση). Αυτό νομίζω βλέπεις ότι είναι μια συνέχεια στην προσπάθεια, συνεχίζουνε. Και η συμμετοχή είναι σημαντική».*

6.5 Η αναγνώριση και διαφοροποίηση ενός ανθεκτικού από έναν μη ανθεκτικό μαθητή στα πλαίσια της σχολικής τάξης

Σύμφωνα με αρκετούς εκπαιδευτικούς, ο ανθεκτικός μαθητής μπορεί να διαχειριστεί τις δυσκολίες που προκύπτουν στη σχολική καθημερινότητα. Ο ανθεκτικός μαθητής παραμερίζει τα λάθη του και συνεχίζει.

(Σ1): *«Ο ανθεκτικός μαθητής είναι αυτός ο οποίος δεν απογοητεύεται εεεμμμ κι εμμμμ βέβαια πρέπει να είναι και λίγο εκπαιδευμένος σε αυτό, εντάξει; Δεν απογοητεύεται και παράλληλα παρά τα λάθη που κάνει συνεχίζει».*

Δεν καταβάλλεται από τις αποτυχίες που αφορούν τη σχολική επίδοση αλλά υιοθετεί μια ώριμη αντίδραση απέναντι σε αυτές.

(Σ2): *«Ένα παιδί, ένα μαθητής που είναι ανθεκτικός, νομίζω ότι μπορεί να διαχειρίζεται τις συγκρούσεις μέσα στο σχολικό περιβάλλον ή ας πούμε κάποια αποτυχία σε ένα τεστ ε με ένα πιο ώριμο τρόπο».*

Ο ανθεκτικός μαθητής, μπορεί να διαχειριστεί τις δυσκολίες με χιούμορ.

(Σ3): *«Ε, ο ανθεκτικός είναι αυτός που θα το διαχειριστεί με χιούμορ μία δύσκολη κατάσταση...».*

Οι εκπαιδευτικοί αναφέρονται στις επικοινωνιακές δεξιότητες των ανθεκτικών μαθητών στην ευκολία που έχουν αυτά τα παιδιά στο να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, τη γνώμη τους και να υπερασπιστούν τον εαυτό τους όταν αυτό κρίνεται αναγκαίο.

(Σ5): *«Ενώ ένα παιδί το οποίο μιλάει, έχει ας πούμε ωραίο λόγο, συμμετέχει, έχει θάρρος της γνώμης του θα το θεωρήσω το αντίθετο».*

(Σ7): «Εεε, καταρχήν είναι πιο επικοινωνιακός, αντιλαμβάνεται καλύτερα αυτά που το εε λέει κάποιος καθηγητής ή κάποιος συμμαθητής του, εεε έχει άμεση ανταπόκριση και αντίδραση στα ερεθίσματα που δίνονται από τον εκπαιδευτικό ή τους συμμαθητές του».

(Σ9): «Είναι αυτός που πρώτα απ' όλα έχει το θάρρος να πει τη γνώμη μου. Εεε όταν τον ρωτάς κάτι οτιδήποτε είναι αυτό και σου απαντάει. Εεε όταν δεν κωλώνει ρε παιδί μου, όταν δεν διστάζει. Όταν έχει το θάρρος της γνώμης του να απαντήσει σε οτιδήποτε τον έχεις ρωτήσει».

Η υιοθέτηση ενεργητικής στάσης που επιδρά στα δρώμενα και όχι η παθητική αποδοχή αυτών φαίνεται επίσης να αποτελεί διακριτό χαρακτηριστικό των ανθεκτικών μαθητών.

(Σ14): «Αναλύει την κατάσταση, δεν την αφήνει να περάσει έτσι, δεν το δέχεται εε παθητικά, είτε είναι εις βάρος του είτε εις βάρος κάποιου αλλουνού μαθητή και ανάλογα σκέφτεται, την αναλύει και πράττει ώστε να μπορέσει να ανταποκριθεί στο τι γίνεται. Παίρνει θέση να το πούμε έτσι, δε μένει αμέτοχος, με αυτήν την έννοια και προσπαθεί να βοηθήσει, να δείξει ότι κάποια πράγματα δεν είναι όπως θέλουν οι άλλοι να τα παρουσιάζουν».

Επιπλέον το ανθεκτικό παιδί γίνεται διακριτό και από τη συνέπεια και τη σταθερότητα με την οποία αντιμετωπίζει τα σχολικά του καθήκοντα.

(Σ11): «Νομίζω πάλι το ίδιο θα πούμε, δηλαδή τώρα ο ανθεκτικός μαθητής είναι για μένα ο συμμετοχικός μαθητής, εεε με κάποιος τρόπο έτσι, δεν σημαίνει δηλαδή, δηλαδή και τώρα στις δύσκολες συνθήκες που ζούνε τα παιδιά μπορεί να μην είναι λαλίστατα, αλλά θεωρώ με κάποιον τρόπο παρακολουθούν, κάνουν τις εργασίες τους έτσι, τα ανθεκτικά παιδιά».

(Σ15): Βέβαια αυτό δεν φαίνεται στην τάξη με την πρώτη ματιά, αλλά μπορείς να καταλάβεις αν εεεε ένας μαθητής είναι ένας φροντισμένος μαθητής από το σπίτι του. Δηλαδή έχει τις εργασίες του και τα λοιπά, δηλαδή κάποιος επιμελείται, κάποιος τον ελέγχει. Όλα αυτά τον κάνουν να αποκτά κάποια αυτοπεποίθηση και γενικότερα να είναι ανθεκτικός».

Επιπρόσθετα μια εκπαιδευτικός αναφέρεται στην κοινωνική αποδοχή που απολαμβάνει ένας ψυχικά ανθεκτικός μαθητής η οποία δεν μπορεί παρά να του ενισχύει την αυτοπεποίθηση.

(Σ15): «Ένας ανθεκτικός μαθητής, εεε είναι συνήθως πιο κοινωνικός, εεε έχει μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, εε και εεε κοινωνικώς αποδεκτός από τους συμμαθητές του, αυτό εννοώ και βέβαια έχει και ένα οικογενειακό έτσι background, οικογένεια που τον στηρίζει.

Τέλος οι ανθεκτικοί μαθητές φαίνεται να είναι πιο χαρούμενοι καταφέρνοντας να μην κουβαλούν τα προβλήματά τους σε κάθε πλαίσιο.

(Σ4): «Χμμμ, τώρα από το λίγο που τους έχω δει εγώ, οι ανθεκτικοί θα έλεγα ότι είναι πιο βασικά είναι πιο χαρούμενοι γιατί προφανώς δεν τους αγγίζουν τέτοια πράγματα ας πούμε. Δηλαδή μπορεί να περνάνε κάποιες δυσκολίες στο σπίτι ή να έχουν διαφωνίες, συγκρούσεις και τα λοιπά, αλλά το προσπερνάνε ας πούμε και ζούνε τη ζωή στο σχολείο διαφορετικά, εκεί που μπορεί να περνάνε καλά στο σχολείο ε, το απολαμβάνουν δεν σκέφτονται τι μπορεί να έχει γίνει στο σπίτι ή κάπου αλλού».

Από την άλλη οι μη ανθεκτικοί μαθητές φαίνεται να μη μπορούν να διαχειριστούν καμία δυσκολία ή αρνητική κριτική. Έτσι οι δυσκολίες αυτές μπορούν να οδηγούν τα μη ανθεκτικά παιδιά είτε σε βίαιες εξάρσεις και επιθετικές συμπεριφορές ή απόσυρση και αποστασιοποίηση από τον κοινωνικό περίγυρο.

(Σ2): «Εεε και ένα παιδί που είναι μη ανθεκτικό μπορεί κάποια αποτυχία σχολική εε κάποια, ακόμα αποτυχία στη φιλία, σε προσωπικό δηλαδή επίπεδο να μη μπορεί να τα διαχειριστεί και να έχει ή έντονα και βίαια ξεσπάσματα ή να έχει συμπεριφορά που να αποστασιοποιείται, να απομακρύνεται...».

(Σ10): «Το αντίθετο, φαντάζομαι ένα ευάλωτο παιδί να είναι, να έχει ξεσπάσματα ή να είναι πάρα πολύ κλειστό και ντροπαλό, δύο άκρα δηλαδή, εεε συμπεριφορών».

Ένα άλλο στοιχείο που υπάρχει στο μη ανθεκτικό μαθητή είναι η απουσία αντίδρασης απέναντι σε καταστάσεις που μπορεί να φέρουν το παιδί σε δύσκολη θέση.

(Σ9): «Σου είπα ότι ο μη ανθεκτικός θα είναι πολύ κλεισμένος στον εαυτό του, φαντάζομαι ότι δεν θα αντιδράσει σεεεε σε προσβολές ίσως που του γίνονται από συμμαθητές του εεεεμμμ τι άλλο, τι δεν θα έκανα ακόμα. Εεεε πολλές φορές μπορεί να μη μιλήσει, να μη διαμαρτυρηθεί και σ' εμάς τους εκπαιδευτικούς παρ' όλο που κάποιος τον ενοχλεί. Εεε, δεν ξέρω τι άλλο να πω βρε Ιωάννα μου...».

Το διαφοροποιό στοιχείο λοιπόν που επικρατεί ανάμεσα σε έναν ανθεκτικό και έναν μη ανθεκτικό μαθητή είναι επιλογή ανάμεσα στις επικοινωνιακές ικανότητες και την

εξωτερίκευση τον συναισθημάτων και στην αποστασιοποίηση, το κλείσιμο στον εαυτό και την καταπίεση των συναισθηματικών αντιδράσεων.

(Σ7): *«Εεε, καταρχήν είναι πιο επικοινωνιακός, αντιλαμβάνεται καλύτερα αυτά που το εε λέει κάποιος καθηγητής ή κάποιος συμμαθητής του, εεε έχει άμεση ανταπόκριση και αντίδραση στα ερεθίσματα που δίνονται από τον εκπαιδευτικό ή τους συμμαθητές του. Εεε είναι και δεν είναι απομονωμένος από τους υπόλοιπους. Ο μη ανθεκτικός είναι όπως είπα πριν. Δηλαδή, έχει δυσκολίες στην επικοινωνία, εεε πολλές φορές, εεε δεν εεε εξωτερικεύει τις αντιδράσεις του και αυτά που νιώθει σε σχέση με ένα γεγονός, αυτά ξέχασα να τα αναφέρω πριν, είναι απομονωμένος,εε αυτά».*

Οι μη ανθεκτικοί μαθητές φαίνεται να είναι ωσεί παρόντες στη σχολική τάξη κατά τη διάρκεια των μαθημάτων. Η αφηρημάδα είναι ένα στοιχείο που σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς τους χαρακτηρίζει..

(Σ3): *«Α, αυτοί είναι που δεν ούτε μιλάνε ούτε συμμετέχουν ούτε δίνουν στον εαυτό τους την ευκαιρία να καλοπεράσουν εκεί που ίσως είναι μακριά από τις δυσκολίες».*

(Σ6): *«Ο μη ανθεκτικός συνήθως φαίνεται ότι είναι εκτός τόπου και χρόνου. Εε δεν έχει σταθερότητα ούτε στη συμπεριφορά ούτε στη στα καθήκοντα εεε δείχνει απορροφημένος αλλού και σχεδόν πάντα, πολλές φορές».*

Επιπλέον, η μοναξιά, η διστακτικότητα ή ανάγκη της αφάνειας φαίνεται να στιγματίζει τον μη ανθεκτικό μαθητή.

(Σ15): *Ο μη ανθεκτικός είπα ότι είναι ο μαθητής ο οποίος συνήθως είναι μόνος του. Είναι ο μαθητής που κρύβεται, ο μαθητής που δεν έχει παρέες, ο διστακτικός μαθητής, ο μαθητής που μόλις του κάνεις μια παρατήρηση λίγο τραβιέται. Εεε γενικά χωρίς να είναι ο κανόνας βέβαια, ότι οι μαθητές όλοι οι χαμηλών τόνων είναι ψυχικά μη ανθεκτικοί, έτσι».*

Τέλος, η μη ανθεκτικοί μαθητές φαίνεται να έχουν ευμετάβλητες συμπεριφορές και συναισθήματα, κάτι που δεν μπορεί παρά να αποτυπωθεί στις σχέσεις τους με τους άλλους.

(Σ12): *«Γιατί επίσης τα μη ανθεκτικά παιδιά εεε έχουν μεγάλες διακυμάνσεις στις σχέσεις τους με τους υπόλοιπους συμμαθητές τους εεεε θέλουνε να κάθονται πάντα δίπλα σε έναν που θα τους προσφέρει ασφάλεια εεεε και αρνούνται πολλές φορές να καθίσουν με άλλα παιδιά είτε με το πρόσχημα ότι δεν τα συμπαθούν είτε οτιδήποτε άλλο».*

6.6 Στρατηγικές που εφαρμόζουν οι εκπαιδευτικοί για την προαγωγής της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών τους

Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών θεωρεί ότι μπορεί να διαδραματίσει κάποιο ρόλο στην καλυτέρευση της ποιότητας ζωής των παιδιών μέσα από την ενδυνάμωση του ψυχικού τους κόσμου. Για να το επιτύχουν αυτό, καταφεύγουν σε κάποιες στρατηγικές και τεχνικές που πιστεύουν ότι θα σταθούν αρωγοί στην προσπάθεια αυτή.

Έτσι, κάποιοι εκπαιδευτικοί επιλέγουν τη συζήτηση και το διάλογο προκειμένου να νιώσουν οι μαθητές ότι η φωνή τους μπορεί να ακουστεί. Επιλέγουν το διάλογο προκειμένου να ενθαρρύνουν τους μαθητές να συμμετέχουν στη μαθησιακή διαδικασία και όχι να είναι παθητικοί αποδέκτες αυτής.

(Σ1): «Εεεμμ, εξαρτάται, τι, σε, ποιος είναι ο κίνδυνος. Αν είναι ο κίνδυνος κάτι το οποίο αφοράα, εεε τις σχέσεις τους μέσα στο χώρο του σχολείου και βέβαια μπορώ να ενισχύσω την ανθεκτικότητά τους μέσα από τη συζήτηση».

(Σ5): «Πιστεύω ότι μπορείς να την ενισχύσεις μιλώντας για όλα αυτά. Ξεσκεπάζοντας αυτές τις μορφές κρυμμένης βίας που υπάρχει, δίνοντάς τους το λόγο συχνά προσπαθώντας να εκμαιεύσεις τις απαντήσεις αντί να τις λες εσύ ο καθηγητής κάνοντας διάλογο δίνοντας ευκαιρίες πολλές στο να συμμετέχει ο άλλος με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, όχι μόνο ένας τρόπος. Πάρα πολλές ευκαιρίες στη διάρκεια της χρονιάς».

(Σ7): «Εεεε, θεωρώ ότι είναι εφικτό, εε τουλάχιστον να κάνουμε μια προσπάθεια, εε πρώτα απ' όλα με προσωπική επικοινωνία με το μαθητή. Τον πιάνεις κατ' ιδίαν και συζητάς μαζί του, βλέποντας αν υπάρχει κάποιο πρόβλημα, προσπαθείς να εντοπίσεις τι συμβαίνει...».

Καθώς ακούγεται η φωνή τους ίσως βρουν το στήριγμα που αποζητούν κάτι που ενδέχεται να τονώσει την αυτοπεποίθηση των παιδιών.

(Σ2): «Ναι, πιστεύω ότι αυτό, σε αυτή τη φάση τα παιδιά που βρίσκονται, δηλαδή στην ηλικιακή, ναι όσον αφορά ότι είναι στο Γυμνάσιο και ότι είναι και στην εφηβεία, αυτό από την εμπειρία μου, αυτό που βλέπω ότι βοηθάει, είναι η τόνωση της αυτοπεποίθησής τους κάποιες συμβουλές, να νιώσουν ότι τους ακούς, γιατί κάποιες φορές νιώθουν την ανάγκη να πουν κάτι, κάποια πράγματα και δεν υπάρχει ούτε ο τρόπος ούτε η διάθεση από κάποιους

ανθρώπους να τους ακούσουν. Δηλαδή τα παιδιά θέλουν να μιλήσουνε, ε κάποιες συμβουλές κάποια συζήτηση, διάλογος, ενθάρρυνση που μπορεί να έχουν».

Η προσπάθεια ψυχικής επαφής με το μαθητή ώστε να ενισχυθεί η αυταξία του και η αντίληψή του ότι υπάρχουν άνθρωποι που νοιάζονται γι αυτόν και σε συναισθηματικό επίπεδο, είναι τρόποι προκειμένου να μπορέσουν οι εκπαιδευτικοί να θωρακίσουν τους μαθητές απέναντι στις αντιξοότητες, αν και αμφισβητείται το κατά πόσο τελικά η προσπάθεια των εκπαιδευτικών αρκεί για την υπερπήδηση των εμποδίων.

(Σ4): «Ε κοίταξε πιστεύω ότι μπορείς απλώς πρώτα απ' όλα πρέπει να το εντοπίσεις και να καταφέρεις να συνδεθείς και με το παιδί. Τώρα η σύνδεση για το παιδί πρέπει να γίνει είτε στη διάρκεια του μαθήματος και πρέπει να το κάνεις να αισθανθεί οκ και ενδιαφέρεσαι δηλαδή και θέλεις να του δώσεις λίγο αξία αλλά και σίγουρα θέλει να του δώσεις και χρόνο εκτός μαθήματος εε αν μπορείς να σου μιλήσει, να σου ανοιχτεί και μετά να του εξηγήσεις. Πρέπει βασικά να σου πει κι αυτό τι περνάει για να το βοηθήσεις. Γιατί βασικά το να το κάνεις λίγο πιο ψυχικά ανθεκτικό είναι δύσκολο από την άλλη ίσως μπορείς να το βοηθήσεις να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες του».

Στο επίπεδο της σχέσης, οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν ότι πρέπει να εμφυσήσουν στους μαθητές το στοιχείο της εμπιστοσύνης κάτι που θα έχει αντίκτυπο σε κάθε τους σχέση, είτε αυτή αφορά τους εκπαιδευτικούς ή τους συμμαθητές τους.

(Σ10): «Ναι, ναι πιστεύω ναι ότι έχουμε κι εμείς ένα μερίδιο ως καθηγητές που μπορούμε να το κάνουμε. Εεε, δηλαδή αν εντοπίσουμε παιδιά που είναι πάρα πολύ κλειστά να προσπαθήσουμε να τα ξεκλειδώσουμε, να αισθανθούν πιο άνετα με τους συμμαθητές τους, με εμάς, να μας εμπιστευτούν. Για εμένα το κλειδί είναι η εμπιστοσύνη και από κει και πέρα αν υπάρχει κάποιο σημαντικό πρόβλημα οικογενειακό και τα λοιπά να μας το εμπιστευτούν, να μας μιλήσουν. Ναι, πιστεύω ότι μπορούμε βέβαια, να βοηθήσουμε».

Ένας επιπλέον τρόπος σύμφωνα με μια εκπαιδευτικό είναι η διαμόρφωση σχολικής ρουτίνας. Η σχολική ρουτίνα παρέχει στα παιδιά ένα δομημένο περιβάλλον που προστατεύει το μυαλό από τη συνεχή ενασχόληση με τα προβλήματα της καθημερινής οικογενειακής ζωής, με αποτέλεσμα να οργανώνει τα παιδιά και να μην τα αφήνει εκτεθειμένα στο φαύλο κύκλο των αρνητικών σκέψεων και συναισθημάτων.

(Σ6): «ΕΕε θεωρώ ότι όταν τους φτιάξεις μια ρουτίνα, μέσα στην οποία αισθάνονται ασφαλείς, βοηθάει, βοηθάει γιατί έτσι ξεφεύγουν ενδεχομένως κι από ένα διαταραγμένο οικογενειακό περιβάλλον, αλλά τα βοηθάει κι αυτά να μην αισθάνονται ότι θα αναλωθούν συναισθηματικά, δηλαδή αν για παράδειγμα είναι ευάλωτα συναισθηματικά για τους δικούς τους λόγους και μέσα στην τάξη γίνει ένας χαμός για τον οποιονδήποτε λόγο,, εεε, δεν τους αρέσει, τα αποδιοργανώνει».

Από την άλλη φαίνεται το μέγεθος της σχολικής τάξης και του σχολείου να αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα σε αυτήν την προσπάθεια των εκπαιδευτικών καθώς δυσκολεύει τη δημιουργία οικειότητας η οποία θα συνέβαλε σε μια ζεστή και θερμή σχέση.

(Σ13): «Ο λόγος που αυτό καθίσταται αδύνατο σε σχολικό πλαίσιο ειδικά σε καθηγητές εντάζει όταν έχουμε 12 τμήματα ας πούμε, περίπου 250 με 300 μαθητές, είναι δύσκολο να αναπτυχθεί η προσωπική σχέση γιατί είναι πολύ λίγος ο χρόνος και η επαφή, οπότε αυτό το καθιστά λίγο πιο δύσκολο».

Η ψυχική σύνδεση δυσχεραίνει και από το πλήθος των ωρών που διδάσκει ο εκπαιδευτικός στο τμήμα καθώς εκπαιδευτικοί που το διδακτικό τους αντικείμενο είναι πολύωρο έχουν περισσότερες δυνατότητες να χτίσουν μια σχέση με το μαθητή της οποίας βασικό συστατικό θα είναι η εμπιστοσύνη.

(Σ9): «Λοιπόν εκτός από ένα μικρό πλησίασμα, εεε στο τέλος του μαθήματος ή σε ένα διάλειμμα, εεε δεν νομίζω πως έχουμε το χρόνο. Μπορώ να ακούσω το πρόβλημα του παιδιού, εάν έχει ένα πρόβλημα και μου το εμπιστευτεί. Αλλά από εκεί και πέρα χωρίς να έχω πολλές επαφές με το μαθητή, δεν νομίζω ότι εγώ μπορώ να τον βοηθήσω».

(Σ15): «Εεε γενικά ένας καθηγητής που διδάσκει τους μαθητές πολλές ώρες μέσα στην τάξη, μπορεί κάτι να κάνει. Μπορεί δηλαδή εεε με τη συμπεριφορά του να κάνει το παιδί αυτό να του ανοιχτεί, μπορεί να το ενισχύσει λεκτικά, μπορεί να το επιβραβεύσει, μπορεί να του εμπνεύσει εμπιστοσύνη, τέλος πάντων μπορεί να επικοινωνήσει μαζί του εεε ούτως ώστε να μπορέσουν να συζητήσουν και να τον ενισχύσει. Αυτό βέβαια είναι σε είναι πολυτέλεια. Είναι για πολύ λίγες ειδικότητες που έχουν πολλές ώρες μέσα στην τάξη, ε πολλές διδακτικές ώρες μέσα στην τάξη. Όλοι οι υπόλοιποι νομίζω ότι δεν γίνεται γιατί, είναι πολύ λίγες οι ώρες για να ανοιχτεί ένας μαθητής και να μπορέσεις ουσιαστικά να τον βοηθήσεις».

Οι εκπαιδευτικοί αναφέρονται και στην απουσία κατάλληλης εκπαίδευσης η οποία αποτελεί εμπόδιο στην προσπάθειά τους να ενισχύσουν την ψυχική ανθεκτικότητα των μαθητών μιας και νιώθουν ότι δεν έχουν τις κατάλληλες γνώσεις προκειμένου να ενισχύσουν τη συναισθηματική νοημοσύνη και την ενσυναίσθηση στους μαθητές η οποία και θα αποτελούσε ενισχυτικό παράγοντα.

(Σ3): *«Ε, ναι είναι εφικτό να ενισχύσουμε την ανθεκτικότητα των μαθητών. Εεεμμ, οι τρόποι είναι εεε αρκετοί, αρκεί και ο εκπαιδευτικός να έχει την κατάλληλη εκπαίδευση σε αυτό δηλαδή να ενισχύσει αυτό που λέμε τη συναισθηματική νοημοσύνη, να είναι σε θέση να διαχειριστεί συγκρούσεις, ε αυτό μπορεί να γίνει μέσα από θεατρικό παιχνίδι, παιχνίδια ρόλων εεμμ από μουσικοκινητικές δραστηριότητες θα έλεγε κανείς, εεε εντάξει δεν είναι βέβαια πάντα επιτεύξιμο».*

Τέλος, η απουσία κατάλληλης εκπαίδευσης στρέφει τους εκπαιδευτικούς στην αναζήτηση λύσης εκτός σχολείου, μιας και νιώθουν αδύναμοι να ανοίξουν θέματα τα οποία δεν άπτονται της σχολικής κοινότητας.

(Σ1): *«ΕΕεε, εάν είναι κάτι που αφορά στο οικογενειακό τους περιβάλλον, εεμμ, αυτό θα το προσέχω πάρα πολύ,εεε, γιατί πρέπει να τοσο, να με πλησιάσει ο μαθητής. Δεν εμμ, δεν θα κάνω, εγώ προσωπικά δεν τον πλησιάζω, να τον ρωτήσω, ας πούμε όλα καλά στο σπίτι, έτσι για να βοηθήσω. Χρειάζεται άλλου είδους βοήθεια».*

(Σ9): *«Μπορώ να ακούσω το πρόβλημα του παιδιού, εάν έχει ένα πρόβλημα και μου το εμπιστευτεί. Αλλά από εκεί και πέρα χωρίς να έχω πολλές επαφές με το μαθητή, δεν νομίζω ότι εγώ μπορώ να τον βοηθήσω. Μπορώ να τον συμβουλευσω σε ποιον μπορεί να μιλήσει ίσως, αλλά να τον βοηθήσω, δεν νομίζω πως μπορώ εγώ».*

6.7 Προσδιορισμός του βαθμού επάρκειας των εκπαιδευτικών σχετικά με την ενδυνάμωση της ψυχικής ανθεκτικότητας

Η αντίληψη των εκπαιδευτικών για την επάρκειά τους ποικίλλει. Ωστόσο, φαίνεται ότι οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί δεν νιώθουν επάρκεια στο να βοηθήσουν τους μαθητές να ξεπεράσουν τα εμπόδια και τις δυσκολίες. Ως αιτία κάποιοι εκπαιδευτικοί υποδεικνύουν την έλλειψη χρόνου η οποία λειτουργεί επιβαρυντικά στην προσπάθεια ενίσχυσης της ψυχικής ανθεκτικότητας μιας και αυτή απαιτεί την ύπαρξη σχέσης εμπιστοσύνης. Η

αδυναμία δόμησης μιας ουσιαστικής σχέσης μέσα στα ασφυκτικά χρονικά όρια του σχολικού προγράμματος έχει ως αποτέλεσμα οι εκπαιδευτικοί να μην αυτοχαρακτηρίζονται ως επαρκείς.

(Σ9): «Όχι, εγώ δεν νομίζω πως είμαι επαρκής και δεν είναι γιατί δεν το έχω ψάξει, γιατί και ψυχολογία έχω κάνει και διαβάζω και ενημερώνομαι. Είναι αυτό, ότι μας λείπει ο χρόνος, ο χρόνος του να έρθεις πολύ σε επαφή με τα παιδιά...».

(Σ13): «Ωραία. Εεε αισθάνομαι επαρκής προσωπικά ότι θα μπορούσα να βοηθήσω, αλλά αυτό στην πρακτική είναι δύσκολο, γιατί χρονικά είμαστε περιορισμένοι δηλαδή είναι λίγο και αριθμητικά είναι πάρα πολύς ο κόσμος».

Μάλιστα μια εκπαιδευτικός προσθέτει ότι η έλλειψη χρόνου έχει σαν αποτέλεσμα τη στροφή των εκπαιδευτικών στο καθαρά διδακτικό κομμάτι και όχι και στο ψυχικό κομμάτι της παιδαγωγικής διαδικασίας, με αποτέλεσμα και η ίδια να μη νιώθει επαρκής.

(Σ10): «Εεε η ανεπάρκειά μου δηλαδή τίθεται σε αυτό, στο ότι πολλές φορές εε μπορώ να το, να μη δίνουμε το χρόνο που απαιτείται σε αυτά τα παιδιά και να κάνουμε focus στο πιο ας πούμε κομμάτι της δουλειάς μας το διδακτικό, αυτό».

Άλλοι εκπαιδευτικοί αποδίδουν την ανεπάρκεια που νιώθουν στην έλλειψη εξειδικευμένων σπουδών που να εστιάζει στις ανθρωπιστικές επιστήμες όπως στα παιδαγωγικά και στην ψυχολογία.

(Σ4): «Ναι καλά εγώ δεν έχω τέτοιο νομίζω τόσο εμπειρία σε αυτό. Αλλά φαντάζομαι εάν περάσεις κάποια εκπαίδευση κάποιο σεμινάριο όλα περί παιδαγωγικής, δηλαδή φαντάζομαι να υπάρχει κάποιο σεμινάριο που να σε βοηθήσει σε αυτό. Η να έχεις κάνει ψυχολογία κάτι τέτοιο. Εεε εγώ τώρα δεν έχω εκπαιδευτεί σε κάτι τέτοιο πως να μιλήσω σε ένα παιδί για τέτοια; Νομίζω δεν το χω».

Ειδικά όταν αφορά σε θέματα που ξεφεύγουν του σχολικού πλαισίου και επεκτείνονται στο οικογενειακό περιβάλλον, αρκετοί εκπαιδευτικοί νιώθουν ότι από τη θέση που βρίσκονται δεν μπορούν να παρέχουν ουσιαστική βοήθεια.

(Σ2): «Ε, επαρκής ως ένα βαθμό γιατί όταν υπάρχουν κάποιαααα ααα, προβλήματα στο οικογενειακό περιβάλλον κάποια θέματα δεν νομίζω ότι εγώ ως εκπαιδευτικός μπορώ να βοηθήσω στην επίλυση, το μαθητή να διαχειριστεί ορισμένες καταστάσεις. Επίσης έχω κάποιες γνώσεις, αλλά όχι επαρκείς γνώσεις για να βοηθήσω τους μαθητές, εε υπάρχουν και

άλλα προβλήματα στον οικογενειακό περίγυρο, στο οικογενειακό περιβάλλον που δεν ξέρω να προσφέρω βοήθεια».

(Σ13): «Εεε κοίτα να δεις, η αλήθεια είναι ότι σε μικρά μικρά πράγματα που μπορεί να συμβαίνουν εγώ αισθάνομαι ότι μπορώ να τους βοηθήσω, μπορώ να τους πω μια κουβέντα, μπορώ να ταγκαλιάσω. Το το το έχω αυτό. Απλώς η πραγματικότητα είναι ότι θα τους βοηθήσουμε εκείνη τη στιγμή. Για να γίνει ουσιαστική δουλειά δεν είμαστε εμείς αυτοί που μπορούμε να την κάνουμε, δηλαδή μπορεί με επιπλέον σπουδές που έχουμε κάνει και τέτοια να μπορούμε να βοηθήσουμε, αλλά δεν είναι η θέση μας, γιατί από κει και πέρα αρχίζει να γίνεται λίγο περίεργο. Γιατί μπορεί εγώ να το, ας πούμε μπορεί να υπάρχει βία στο σπίτι και το γεγονός ότι εμένα μου το εκμυστηρεύεται για παράδειγμα, εεε να μην είναι σύμφωνο με τη γνώμη των κηδεμόνων του. Η γνώμη των κηδεμόνων του προφανώς για να φέρονται έτσι είναι αυτή. Εμείς δεν μπορούμε να πάμε να αλλάξουμε πραγματικά την ψυχολογία του παιδιού. Αυτό θα πρέπει να το κάνει με άλλο τρόπο».

(Σ6): «Αν το πρόβλημα επομένως δεν είναι από το σχολείο μέσα δε θεωρώ ότι μπορώ να βοηθήσω. Ίσως να τα κάνουμε να νιώσουν καλύτερα, μιλώντας τους και δείχνοντάς τους ότι κάποιος θέλει να τους ακούσει, τους σκέφτεται, μπορεί να τους συμπαρασταθεί, ακούγοντάς τους, αυτό».

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και εκπαιδευτικοί που νιώθουν απόλυτα επαρκείς, κάτι που μπορεί να συνδέεται με τις σπουδές που έχουν ακολουθήσει οι οποίες ενδεχομένως τους εξοπλίζουν με τα απαιτούμενα εφόδια καθώς και με την εργασιακή τους εμπειρία.

(Σ3): «Πολύ επαρκής νιώθω (γέλια), αυτοπεποίθηση έχω. Αισθάνομαι ότι μπορώ να βοηθήσω πολύ, λόγω των σπουδών μου, λόγω της εμπειρίας στον ιδιωτικό τομέα από δύσκολες τάξεις εε και κυρίως ότι έχω κάνει και προσωπική δουλειά εγώ με τον εαυτό μου στον τομέα, ε πως να το πω, της ψυχικής ενδυνάμωσης».

Άλλοι εκπαιδευτικοί νιώθουν επαρκείς στον αγώνα για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών τους, γιατί και εκείνοι αναγνωρίζουν ως χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς τους την ψυχική ανθεκτικότητα και την αυτογνωσία η οποία εξασφαλίζεται μέσα από την προσωπική δουλειά με τον εαυτό τους.

(Σ1): «Έχω αυτό που λέμε ψυχική ανθεκτικότητα προσωπικά πιστεύω ότι μπορώ να βοηθήσω τους μαθητές και τους βοηθάω δηλαδή πάντα μέσα από τη συζήτηση όμως. Προσπαθώ πάντα, πάντα μοιράζομαι τον τρόπο σκέψης μου με τα παιδιά».

(Σ11): «Κοίταξε, εεε, πόσο επαρκής..κοίταξε εγώ προσωπικά αισθάνομαι αρκετά επαρκής, πολύ επαρκής θα έλεγα, έτσι; Δηλαδή δε νιώθω ότι, έχω μία εμπιστοσύνη σε εμένα. Τώρα αυτή η κατάσταση έχει έρθει και με την, ε με τα χρόνια. Δηλαδή εεε, σίγουρα και η εμπειρία και η ηλικία. Εγώ νιώθω ότι το περισσότερο, το περισσότερο σημαντικό σε αυτό είναι η δική μου αυτογνωσία. Δηλαδή όσο ένας άνθρωπος ερευνά και γνωρίζει την ανθρώπινη ύπαρξη, γενικότερα, εγώ καταλαβαίνω λοιπόν η πορεία μου στην αυτογνωσία με έχει βοηθήσει πολύ στο να, εεε, να μπορώ να διαισθάνομαι, να αντιλαμβάνομαι τους μαθητές μου».

6.8 Προσδιορισμός δομών, πλαισίων και φορέων που συνδράμουν τους εκπαιδευτικούς στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών τους

Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών αναφέρεται στην ύπαρξη ψυχολόγου και κοινωνικού λειτουργού. Η παρουσία τους είναι κάτι καινούριο στα ελληνικά σχολεία που συνέβη μόλις τη σχολική χρονιά που πέρασε. Οι εκπαιδευτικοί αναφέρονται στη συνεργασία με τις συγκεκριμένες ειδικότητες και στο συμβουλευτικό ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν.

(Σ1): «Μμμμ, ααα,εεε η ψυχολόγος, η σχολική ψυχολόγος που είναι στο σχολείο , είναι αυτή που μπορεί να βοηθήσει,εε υπάρχουν φορείς».

(Σ2): «Υπάρχουν κάποιοι φορείς με τους οποίους δεν είμαστε σε άμεση συνεργασία, υπάρχουν όμως κάποιοι με τους οποίους μπορούμε να απευθυνθούμε και φέτος στο σχολείο μας υπάρχει κοινωνική λειτουργός και ψυχολόγος με τους οποίους συνεργαζόμαστε περισσότερο άμεσα για να πάρουμε κάποιες συμβουλές για να μπορέσουμε να βοηθήσουμε αυτό τα παιδιά».

(Σ9): «Υπάρχουνε δομές και μάλιστα φέτος έχουμε τις αναπληρώτριες που μας ήρθανε να βοηθήσουνε. Τις δυο κοπελιές, την κοινωνική λειτουργό και την ψυχολόγο οι οποίες βέβαια

κατά πόσο θα προλάβαιναν. Αλλά, είναι ένα βήμα αυτό που έγινε φέτος στο σχολείο όταν ένα παιδί έχει πρόβλημα να μπορεί να αποτανθεί σε αυτές. Έτσι, νομίζω».

Επιπλέον οι ψυχολόγοι του Δήμου προσδιορίζονται ως πρόσωπα στα οποία έχουν απευθυνθεί στο παρελθόν οι εκπαιδευτικοί ή έχουν τη δυνατότητα να στραφούν σε περίπτωση ανάγκης. Μάλιστα επισημαίνεται ότι η συνεισφορά τους έχει φανεί πολύτιμη.

(Σ8): *«Και νομίζω και τότε που ήμουν διευθυντής είχαμε απευθυνθεί και στη διεύθυνση και στο δήμο και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και μας είχαν στείλει ψυχολόγους κλπ. Μας είχαν βοηθήσει».*

(Σ10): *«Εκτός σχολείου, κάποια δομή, υπάρχουν κάποιες δημόσιες δομές εεε ψυχικής υγείας ανά δήμους που για το παρελθόν έχουμε απευθυνθεί ως σχολείο σε κάποιους φορείς, σε κάποιες ακραίες περιπτώσεις άσχημης ψυχικής υγείας παιδιού».*

Ωστόσο κάποιοι εκπαιδευτικοί υπογραμμίζουν τη δυσκολία προσέγγισης συγκεκριμένων ανθρώπων και τονίζουν την αναγκαιότητα εισαγωγής ψυχολόγων σε κάθε σχολείο. Θεωρούν τους ψυχολόγους την κατάλληλη ειδικότητα η οποία μπορεί να δώσει τις κατάλληλες και ουσιαστικές απαντήσεις απέναντι στα προβλήματα των παιδιών.

(Σ6): *«Στις μη ακραίες θεωρούσα ότι θα έπρεπε να υπάρχει ένας ψυχολόγος σε κάθε σχολείο έτσι, ώστε όποιο παιδί ένιωθε την ανάγκη να μιλήσει, να μιλήσει γιατί εμείς δεν είμαστε ειδικοί. Εμείς μπορεί να έχουμε τις καλύτερες των προθέσεων, αλλά να πάμε να κάνουμε κακό».*

(Σ14): *«Φορείς υπάρχουνε. Το θέμα είναι να υπάρχει δυνατότητα και σε αυτούς να έρθουν σε επαφή μαζί μας».*

Μια εκπαιδευτικός αναφέρει ότι το σημερινό σχολείο δεν μπορεί να προσφέρει διέξοδο σε ένα παιδί επιβαρυνμένο καθώς το περιθωριοποιεί και δεν το εντάσσει.

(Σ3): *«Το σχολείο βέβαια δεν βοηθάει γιατί το σχολείο συνήθως προάγει τις διαφορές εεμμμ και κυρίως εεμμ από την αντίθετη άποψη προάγει την ομοιομορφία, δεν αφήνει περιθώρια δημιουργικότητας ή ελεύθερης ανάπτυξης του παιδιού οπότε ένα παιδί ευάλωτο είτε επιθετικό όπως είπαμε είτε αποσυρμένο δεν είναι πολύ εύκολο να ενδυναμωθεί γιατί είναι συνέχεια στην απέξω και σίγουρα ο θεσμός του σχολείου όπως είναι σήμερα σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να βοηθήσει».*

Άλλη εκπαιδευτικός νιώθει μοναξιά απέναντι σε κάθε φορέα και υποκείμενο. Έτσι ατομικά βρίσκει στήριγμα σε μια ομάδα προσωπικής επιλογής που αφορά το θέατρο στην εκπαίδευση. Η συγκεκριμένη ομάδα ενισχύει την εκπαιδευτικό μέσα από καινούριες διδακτικές μεθόδους.

(Σ5): *«Δεν έχω αισθανθεί τόσα χρόνια ότι υπάρχει κάποιος που με βοηθάει. Συνήθως όχι. Αισθάνομαι ότι είμαι μόνη μου απέναντι σε ένα σύνολο είτε μαθητών είτε καθηγητών είτε γραφειοκρατίας είτε υπουργείο κλπ. Τώρα προσωπικά εγώ ανήκω σε μία ομάδα στο θέατρο στην εκπαίδευση εάν το ξέρεις και αυτά με έχει βοηθήσει με πάρα πολλούς τρόπους, γιατί ένας από τους στόχους είναι να διδάξουμε με καινούριο τρόπο, με άλλο τρόπο, μέσα από το θέατρο και έχουμε κάνει πάρα πολλά πράγματα σε αυτό. Αυτός είναι ο μόνος φορέας που με έχει βοηθήσει πραγματικά».*

Άλλη εκπαιδευτικός αναφέρει ότι όταν χρειάστηκε βοήθεια παρ' όλο που απευθύνθηκε ιεραρχικά σε κάθε φορέα ή δομή που μπορούσε δεν έλαβε την αναμενόμενη βοήθεια και υποστήριξη αντιθέτως έλαβε την εκκωφαντική σιωπή τους.

(Σ11): *«Όχι, όχι, δεν θεωρώ ότι υπάρχει κάτι που με βοηθάει στα σημαντικά και στα ουσιαστικά και στο δια ταύτα. Στο δια ταύτα, όταν υπήρχαν συγκεκριμένα παιδαγωγικά θέματα και αναζήτησα βοήθεια, εεε όλες οι βαθμίδες των εχόντων θέσεις ευθύνης, εεε την έκαναν, πως να το πω, στρίψαν δια του αρραβώνος».*

Η απεύθυνση στους συναδέλφους, στο σύλλογο διδασκόντων ως συλλογικό όργανο και στο διευθυντή του σχολείου είναι μια επιλογή των εκπαιδευτικών προκειμένου να αποζητήσουν τρόπους ενίσχυσης των μαθητών.

(Σ1): *«Αλλά πάντα προσπαθώ να βοηθήσω κι αν αντιληφθώ ότι κάτι δεν πάει καλά θα το συζητήσω με υπόλοιπους συναδέλφους στο σύλλογο για να δούμε τι μπορούμε να κάνουμε για ένα παιδί που δεν μπορούμε να το βοηθήσουμε μέσα στο χώρο του σχολείου».*

(Σ7): *«Εεε, εντός του σχολείου είναι φυσικά οι συνάδελφοι, η διεύθυνση και ο σύλλογος που μπορώ να απευθυνθώ».*

Επιπλέον το ΚΕΣΥ και το ΔΙΚΕΨΥ ονοματίζονται σαν υπηρεσίες στις οποίες μπορείς να απευθυνθείς χωρίς όμως περαιτέρω λεπτομέρειες.

(Σ7): *«Εκτός σχολείου πιστεύω είναι τα αντίστοιχα κέντρα όπως είναι το ΚΕΣΥ».*

(Σ4): *«Και αν δεν μπορείς να απευθυνθείς σε αυτούς υπάρχουν και άλλα κέντρα που
μπορείς να απευθυνθείς, αυτά τα ΔΙΚΕΨΥ».*

7. Συζήτηση - συμπεράσματα

Η ανάλυση των δεδομένων της ποιοτικής έρευνας, οδηγεί σε κάποια συμπεράσματα τα οποία σχετίζονται άμεσα με τα ερευνητικά ερωτήματα.

7.1 Αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με τους «παράγοντες κινδύνου»

Οι εκπαιδευτικοί που έλαβαν μέρος στην παρούσα έρευνα έδωσαν έμφαση στο ρόλο της οικογένειας ως παράγοντα κινδύνου. Ως προς την οικογένεια λοιπόν αναφέρουν τις ενδοοικογενειακές εντάσεις, τη δυσλειτουργική σχέση των γονέων τόσο μεταξύ τους όσο και με τα παιδιά τους, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας το οποίο έχει άμεσο αντίκτυπο στην κατανόηση των αναγκών και των προβλημάτων των παιδιών τους καθώς και τις οικονομικές δυσχέρειες που η οικογένεια αντιμετωπίζει. Τέλος, αναφέρονται στη μη ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των παιδιών κάτι που μπορεί να αποβεί μοιραίο όταν τα παιδιά έρχονται αντιμέτωπα με τα προβλήματα της ζωής.

Πέρα όμως από την οικογένεια τονίζουν το ρόλο των σχέσεων με τους συνομηλίκους. Εστιάζουν στις παρέες τις οποίες κάποιες φορές οι γονείς δεν μπορούν να ελέγξουν, στην απουσία φίλων, στις κακές παρέες και στη θυματοποίηση των παιδιών από τους συμμαθητές τους. Στη θυματοποίηση αυτή υποστηρίζουν ότι ρόλο παίζει και η ιδιοσυγκρασία των παιδιών η οποία συμβάλλει στη δόμηση αδύναμων και δειλών προσωπικοτήτων.

Επιπλέον, αναφέρονται στα ηλεκτρονικά παιχνίδια, στο διαδίκτυο και στους εικονικούς φίλους. Αναφέρονται και στην ύπαρξη μαθησιακών δυσκολιών οι οποίες μπορεί να οδηγήσουν το μαθητή στην κοινωνική απομόνωση. Τέλος, αναφέρονται στη γειτονιά όταν σε αυτήν παρατηρείται έκδηλη η χρήση ουσιών, αλλά και στην ύπαρξη βίας κρυφής η φανεράς.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι και άλλες έρευνες αναγνωρίζουν την οικογένεια ως «παράγοντα κινδύνου». Η βιβλιογραφία αναφέρεται στις τεταμένες οικογενειακές σχέσεις οι οποίες φορτίζουν τα παιδιά και τους προσφέρουν βάρη τα οποία είναι δύσκολο

να σηκώσουν (Χατζηχρήστου κ. συν., 2012). Επίσης, οι έρευνες αναδεικνύουν και την κακή οικονομική κατάσταση των γονέων η οποία επηρεάζει την ποιότητα διαβίωσης (Zimmerman & Hurd, 2015· Howard, Dryden & Johnson, 1999). Ενώ και η βία η οποία μπορεί να υπάρχει είτε εντός της οικογένειας ή στο ευρύτερο πλαίσιο φαίνεται ότι θέτει τα παιδιά σε κατάσταση «κινδύνου» (Fergus & Zimmerman, 2005).

Ως παράγοντας κινδύνου αναφέρεται στις έρευνες και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων το οποίο θεωρείται προαπαιτούμενο προκειμένου να γίνουν οι γονείς κοινωνοί των προβλημάτων των παιδιών τους και να βοηθήσουν τα παιδιά στη διαχείρισή τους κάτι που συμφωνεί με τη βιβλιογραφία (Lightfoot, 2014· Fergus & Zimmerman, 2005).

Προηγούμενες έρευνες τονίζουν και τη χαμηλή αυτοπεποίθηση των παιδιών η οποία δεν μπορεί παρά να πηγάζει πρωτίστως από την οικογένεια (Παπακωνσταντινοπούλου, 2018). Οι ήδη πραγματοποιηθείσες έρευνες δίνουν έμφαση και στις παρέες ως «παράγοντα κινδύνου» (Χατζηχρήστου κ. συν., 2012), εξάλλου οι μη υγιείς φιλίες, όπου ο έφηβος δεν μπορεί να διεκδικήσει τις ανάγκες του, μπορεί να τον εκθέσουν σε μεγάλο κίνδυνο. Κίνδυνο που μπορεί να σχετίζεται με την υιοθέτηση εκ μέρους των φίλων επικίνδυνων συμπεριφορών (Lightfoot et al., 2014).

Οι έρευνες τονίζουν και την αλόγιστη χρήση των ηλεκτρονικών παιχνιδιών, η οποία μπορεί να οδηγήσει τα παιδιά στην προβολή εικόνων που ελλοχεύουν κινδύνους για την ψυχική τους υγεία, στον εθισμό, στην απώλεια του ύπνου τους και στη σωματική και ψυχική εξουθένωσή τους (Lightfoot et al., 2014).

Οι συμμετέχοντες στην παρούσα έρευνα φαίνεται ότι έχουν συνειδητοποιήσει τους παράγοντες που καθιστούν τους μαθητές «σε κίνδυνο» μιας και με επιτυχία κατονόμασαν αρκετούς από αυτούς. Θα λέγαμε ότι ανάμεσα στους παράγοντες δίνουν ιδιαίτερη σημασία στην οικογένεια και στην παρέα συνομηλίκων. Οι εκπαιδευτικοί θεωρούν αρκετά προβληματικό οι γονείς να μη γνωρίζουν και να μην εγκρίνουν το φιλικό περιβάλλον των παιδιών τους καθώς θεωρούν ότι μέσα από τις παρέες τα παιδιά μπορούν να εκτεθούν σε διάφορες επικίνδυνες καταστάσεις.

Από την άλλη, φαίνεται να μην αναφέρονται στο σχολείο αυτό καθαυτό ως παράγοντα κινδύνου, παρ' όλο που το σχολείο στο οποίο υπηρετούν βρίσκεται σε μια γειτονιά

υποβαθμισμένη, η οποία ταλανίζεται από πληθώρα προβλημάτων όπως η χρήση και διακίνηση ναρκωτικών ουσιών αλλά και υψηλή εγκληματικότητα. Ίσως η έλλειψη αναφοράς στο σχολείο οφείλεται στη χρόνια υποβάθμιση που έχει υποστεί ο εκπαιδευτικός θεσμός στην Ελλάδα από μια σειρά κυβερνήσεων. Έτσι ενδεχομένως οι εκπαιδευτικοί ξεχνούν κάποιες φορές ότι το σχολείο δεν λειτουργεί μόνο ως μηχανισμός κοινωνικής αναπαραγωγής, αλλά θα μπορούσε να αποτελέσει το θεσμό που θα έλυνε προβλήματα και θα αντιστάθμιζε τις δυσκολίες.

7.2 Αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με τα χαρακτηριστικά των μαθητών «σε κίνδυνο»

Οι εκπαιδευτικοί σχετικά με τα χαρακτηριστικά των μαθητών που βρίσκονται σε «κίνδυνο», φαίνεται να εστιάζουν στην εσωστρέφεια που χαρακτηρίζει αυτά τα παιδιά. Μιλούν για παιδιά αμίλητα, αποστασιοποιημένα, απομονωμένα, σιωπηλά, αδιάφορα. Παιδιά με χαμηλή αυτοεκτίμηση, που δεν έχουν φίλους. Τελικά, παιδιά που είναι πολύ δύσκολο να τα προσεγγίσεις και να συνδεθείς μαζί τους.

Ταυτόχρονα μιλάνε για παιδιά με επιθετικές εξάρσεις. Παιδιά οξύθυμα, ευερέθιστα, θυμωμένα, απείθαρχα, βίαια. Παιδιά που δυσκολεύονται να προσαρμοστούν στο σχολείο, κάτι που σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορεί να οφείλεται και στη διαφορετική θρησκεία που ασπάζονται ή τη διαφορετική χώρα από την οποία προέρχονται.

Οι εκπαιδευτικοί επίσης αναφέρουν ότι οι μαθητές «σε κίνδυνο», δεν έχουν μαθησιακές απαιτήσεις από τον εαυτό τους. Γενικά αρνούνται να αναλάβουν ευθύνες και παραμελούν τον εαυτό τους, τόσο σε επίπεδο εμφάνισης όσο και σε επίπεδο βιολογικών αναγκών όπως η πρόσληψη της απαιτούμενης ποσότητας τροφής.

Η βιβλιογραφία συμφωνεί με τα όσα υποστήριζαν οι εκπαιδευτικοί της παρούσας έρευνας, καθώς αναφέρεται σε παιδιά που εμφανίζουν επιθετικές συμπεριφορές ή περνούν μια φάση απόσυρσης (Green et al., 1997). Αυτό μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να οφείλεται στη διαφορετική θρησκεία και χώρα καταγωγής. Τα διαφοροποιητικά αυτά στοιχεία ενδέχεται να περιθωριοποιούν τους μαθητές και να τους δημιουργούν ένα

δύσκολο περιβάλλον μιας και μπορεί να έρχονται αντιμέτωποι με πληθώρα προκαταλήψεων και ρατσιστικών συμπεριφορών (Luthar, 1991· Masten, 2011).

Προηγούμενες έρευνες υπογραμμίζουν ότι τα παιδιά «σε κίνδυνο», έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση (Orth, Robins & Widaman, 2012). Επίσης τα παιδιά αυτά και βιβλιογραφικά χαρακτηρίζονται από επιθετικά ως βίαια απέναντι τόσο στους εκπαιδευτικούς όσο και στους συνομηλίκους κάτι που πάλι αποδεικνύει την αδυναμία εκ μέρους τους σύναψης διαπροσωπικών σχέσεων, αλλά και αδυναμία αυτορρύθμισης και ελέγχου (Green et al., 2007).

Οι εκπαιδευτικοί της παρούσας έρευνας φαίνεται τελικά να εστιάζουν σε χαρακτηριστικά και αντιδράσεις των ίδιων των παιδιών καθώς προσπαθούν να προσδιορίσουν τους παράγοντες που καθιστούν τους μαθητές σε κίνδυνο. Μιλάνε για παιδιά καταπιεσμένα που εκδηλώνουν την καταπίεσή τους είτε με παθητικότητα και εσωστρέφεια ή με θυμό. Εδώ φαίνεται λοιπόν ότι τοποθετούν στο επίκεντρο τα παιδιά και ίσως να ξεχνούν λίγο και τις περιβαλλοντικές συνθήκες οι οποίες μπορεί να εκθέσουν τα παιδιά σε πολλαπλούς κινδύνους. Μένουν στις ελλείψεις και στις αρνητικές συμπεριφορές των μαθητών τους ίσως όμως ξεχνούν τα θετικά στοιχεία τους. Δεν θα πρέπει ωστόσο να ξεχνάμε ότι η έμφαση και η αναζήτηση των θετικών στοιχείων των παιδιών, θα μπορούσε να προσφέρει το έδαφος για ενδεχόμενη θετική παρέμβαση.

7.3 Αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την έννοια της «ψυχικής ανθεκτικότητας»

Όταν οι εκπαιδευτικοί της παρούσας έρευνας καλούνται να ορίσουν την έννοια της «ψυχικής ανθεκτικότητας», εστιάζουν στη σωστή και λογική διαχείριση των δύσκολων καταστάσεων και στην εύρεση εναλλακτικών λύσεων. Αναφέρονται στην ψυχική αντοχή του ατόμου απέναντι στις αντιξοότητες και στη διαρκή του προσπάθεια. Υπογραμμίζουν την αισιοδοξία που διακρίνει το άτομο, τη δυνατότητα εξωτερίκευσης των συναισθημάτων του και τελικά την προσαρμοστικότητά του και την επίτευξη της ψυχικής ισορροπίας.

Στοιχεία της ανθεκτικότητας φαίνεται να θεωρούν και την ψύχραιμη στάση απέναντι στην κριτική των άλλων. Η δυνατότητα των παιδιών να μην καταβάλλονται από ενδεχόμενες αρνητικές κριτικές, αλλά να μπορούν να τις ακούσουν και να υπερασπιστούν όπου χρειάζεται τον εαυτό τους φαίνεται να ορίζει την «ψυχική ανθεκτικότητα» των παιδιών, τα οποία τελικά επιτυγχάνουν την πολυπόθητη ψυχική ισορροπία.

Μια εκπαιδευτικός συνδέει την ανθεκτικότητα με τη συμμετοχή του μαθητή στη σχολική τάξη και τη διαρκή, συνεχή και επίμονη προσπάθεια από την πλευρά του. Άρα τελικά όλες οι απόψεις συγκλίνουν σε μια συνεχή προσπάθεια.

Οι εκπαιδευτικοί σύμφωνα με τις βιβλιογραφικές πηγές αντιλαμβάνονται την «ψυχική ανθεκτικότητα» ως μία δυνατότητα των ατόμων να ανταπεξέρχονται στις δυσκολίες χωρίς να κάμπτονται από αυτές. Επομένως συνδέουν την έννοια της ανθεκτικότητας με προηγούμενες τραυματικές καταστάσεις και εμπειρίες (Luthar, Cicchetti & Becker, 2000). Ο ορισμός που δίνουν δεν διαφοροποιείται ανάμεσα στα παιδιά και στους ενήλικες μιας και πιθανότητα τη θεωρούν ταυτόσημη (Garnezy, 1993). Επίσης, οι εκπαιδευτικοί ονοματίζουν την εξεύρεση εναλλακτικών λύσεων απέναντι στα διάφορα προβλήματα και την ψύχραιμη διαχείριση καταστάσεων (Bernard, 1991).

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί κατά την προσπάθεια απόδοσης ενός ορισμού στην έννοια της ανθεκτικότητας, δεν εστιάζουν στο ένα συστατικό στοιχείο της ανθεκτικότητας που είναι η ύπαρξη αντιξοοτήτων, αλλά μάλλον δίνουν έμφαση στα θετικά αποτελέσματα. Έτσι ενδεχομένως δεν έχουν διαφοροποιήσει την έννοια της ικανότητας από την έννοια της ανθεκτικότητας, η οποία απαραίτητως προϋποθέτει τραυματικά γεγονότα.

7.4 Αντιλήψεις εκπαιδευτικών σχετικά με το ψυχικά ανθεκτικό και μη παιδί

Οι εκπαιδευτικοί αναγνωρίζουν τους ανθεκτικούς μαθητές από το γεγονός ότι δεν απογοητεύονται από τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν. Οι αποτυχίες δεν φαίνεται να κάμπτουν τους ανθεκτικούς μαθητές μιας και δεν παραιτούνται, αλλά συνεχίζουν την

προσπάθεια. Ορίζουν ως ανθεκτικούς τους μαθητές οι οποίοι συμμετέχουν στο μάθημα, δείχνουν μια σταθερότητα στη σχολική τους επίδοση. Επίσης, υπογραμμίζουν το στοιχείο της παρηρησίας της έκφρασης. Οι ανθεκτικοί μαθητές σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς εκφράζουν με θάρρος τη γνώμη τους, παίρνουν θέση, δε μένουν διστακτικοί και αμέτοχοι. Είναι επικοινωνιακοί, κοινωνικοί, εξωτερικεύουν τα συναισθήματά τους και όταν χρειάζεται δε διστάζουν να ζητήσουν τη συμβουλή των εκπαιδευτικών. Επιπλέον, μπορούν και αφήνουν εκτός σχολικού περιβάλλοντος τα προβλήματά τους με αποτέλεσμα να βρίσκουν διεξόδους και να μην ανακυκλώνονται με αυτά. Τέλος φαίνεται να βρίσκουν και την απαιτούμενη υποστήριξη στο οικογενειακό τους περιβάλλον.

Και η βιβλιογραφία μιλάει για εξωστρέφεια και για κοινωνικά αποδεκτούς μαθητές (Werner & Smith, 1992), για μαθητές που δεν καταπιέζουν τα συναισθήματά τους, αλλά εκφράζονται με θάρρος και διεκδικούν το δίκιο τους (Green et al., 2007· Werner & Smith, 1992). Για μαθητές που αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες με χιούμορ και αισιοδοξία, έχοντας και τη δεξιότητα να μη μεταφέρουν τα προβλήματά τους σε κάθε πλαίσιο (Green et al., 2007· Masten, 1986). Έτσι, φαίνεται να μπορούν να διαφοροποιήσουν τον εαυτό τους από μια κατάσταση δυσλειτουργική (Anthony, 1974).

Επιπρόσθετα, η βιβλιογραφία αναφέρει μαθητές συνεπείς απέναντι στα σχολικά καθήκοντα κάτι που φανερώνει υψηλό κίνητρο για μάθηση (Higgins, 1994). Το κίνητρο για μάθηση ενδεχομένως δείχνει την ύπαρξη ενός οικογενειακού υποστηρικτικού πλαισίου (Rutter, 1987). Τέλος, βιβλιογραφικά αναφέρεται η αυτοπεποίθηση και η αυτοεκτίμηση ως στοιχείο των ανθεκτικών μαθητών, οι οποίες, αποτελούν προβλεπτικό παράγοντα ψυχικής υγείας (Παπακωνσταντινοπούλου, 2018).

Οι εκπαιδευτικοί τελικά μιλάνε και στην παρούσα έρευνα για μαθητές δυναμικούς που διεκδικούν, που εξωτερικεύουν συναισθήματα που εκφράζονται με θάρρος. Για μαθητές που διεκδικούν τη γνώση και μόρφωση κάτι που δείχνει και ένα βλέμμα στραμμένο προς το μέλλον όπου η ζωή των παιδιών θα βρίσκεται στα δικά τους χέρια και δεν θα ετεροκαθορίζεται.

Όπως είναι σαφές οι εκπαιδευτικοί στην προσπάθεια απόδοσης νοήματος στον ανθεκτικό μαθητή, υπογραμμίζουν μόνο τα θετικά του χαρακτηριστικά. Ίσως κάποιες φορές όμως τα

χαρακτηριστικά αυτά να λειτουργούν παραπλανητικά με αποτέλεσμα να ωθούν τους εκπαιδευτικούς να μην εμβαθύνουν περαιτέρω στους συγκεκριμένους μαθητές. Έτσι, ίσως παραβλέπουν το ότι αυτά τα παιδιά μπορεί να βιώνουν πολλές δυσκολίες και ενδεχομένως να χρήζουν υποστήριξης.

Από την άλλη, οι μη ανθεκτικοί μαθητές παρουσιάζονται ως παιδιά ψυχικά ευμετάβλητα, σε ορισμένες περιπτώσεις απομονωμένα και παραιτημένα. Αδυνατούν να εκφράσουν και να μοιραστούν τα συναισθήματά τους, δυσκολεύονται να διαχειριστούν τις αποτυχίες είτε αυτές αφορούν το σχολείο ή τον εαυτό τους και την οικογένεια. Υιοθετούν βίαιες αντιδράσεις ή εκφράζουν με κλάματα τον ψυχικό τους πόνο. Αναφορικά με τα σχολικά τους καθήκοντα, φαίνονται «εκτός τόπου και χρόνου», δε συμμετέχουν, είναι αφηρημένοι. Δεν αφήνουν κανένα περιθώριο στον εαυτό τους να περάσουν καλά και να απολαύσουν τις στιγμές. Μεγαλοποιούν τα προβλήματά τους και έτσι εγκλωβίζονται μέσα σε αυτά. Ωστόσο υπάρχουν και παιδιά που αναζητούν απεγνωσμένα υποστήριξη, ψάχνουν ένα πρόσωπο να εμπιστευτούν τα προβλήματά τους.

Η βιβλιογραφία συμφωνεί και με αυτόν τον ορισμό καθώς αναφέρεται σε μαθητές αποστασιοποιημένους, περιθωριοποιημένους, που θα προτιμούσαν να είναι αόρατοι. Μαθητές που καταπιέζουν συναισθήματα, δεν μοιράζονται (Morrisson & Allen, 2007). Μαθητές που γίνονται έρμαιο των δυσκολιών τους σε κάθε έκφανση της ζωής τους (Benetti & Kambouropoulos, 2006). Μαθητές αφηρημένους, που δεν έχουν ψυχική δύναμη αλλά και μαθητές με ευμετάβλητες συμπεριφορές και επιθετικές εξάρσεις.

Όπως φαίνεται από την παρούσα έρευνα, οι μη ανθεκτικοί μαθητές δεν μπορούν σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της καθημερινότητας. Έτσι, γίνονται δυσλειτουργικοί είτε σε επίπεδο σχέσεων ή στη σχολική τους επίδοση. Αυτή η δυσλειτουργικότητα μπορεί να στοιχίσει σε αυτά τα παιδιά στερώντας τους ευκαιρίες ζωής.

7.5 Αντιλήψεις εκπαιδευτικών σχετικά με τις στρατηγικές προαγωγής της ανθεκτικότητας των μαθητών τους

Οι εκπαιδευτικοί καθώς προσπαθούν να συμβάλλουν στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας των μαθητών τους, επιλέγουν ως εργαλείο τη συζήτηση και το διάλογο. Μέσα από την προσωπική κατ' ιδίαν συζήτηση και το διάλογο, οι μαθητές αντιλαμβάνονται ότι υπάρχουν ευήκοα ώτα.

Προσπαθούν να συνδεθούν ψυχικά με τους μαθητές που βλέπουν ότι αντιμετωπίζουν προβλήματα, να τους υπερασπιστούν όποτε κρίνουν απαραίτητο και να διαμορφώσουν τελικά μια σχέση εμπιστοσύνης.

Επίσης προσπαθούν να εμπλέξουν τους μαθητές τους στη μαθησιακή διαδικασία, μέσα από το θεατρικό παιχνίδι, μέσα από παιχνίδια ρόλων, και μέσα από άλλες ευκαιρίες που προάγουν την ενεργητική συμμετοχή των μαθητών.

Επιπλέον δημιουργούν μια ρουτίνας τάξης, η οποία θεωρούν ότι προσφέρει ένα ασφαλές και δομημένο περιβάλλον στο μαθητή και δεν επιτρέπει στη σκέψη του να περιπλανιέται σε επικίνδυνα μονοπάτια.

Τέλος υποστηρίζουν ότι προκειμένου να μπορούν να βοηθήσουν τους μαθητές τους, χρήσιμη θα ήταν η εκπαίδευση όλης της σχολικής κοινότητας στην ανθεκτικότητα και στην ενσυναίσθηση. Έτσι τα δύσκολα συναισθήματα των μαθητών θα είναι πιο εύκολα αναγνωρίσιμα και οι εκπαιδευτικοί περισσότερο ικανοί να τα εμπεριέξουν.

Σε γενικές γραμμές οι στρατηγικές που εφαρμόζουν οι εκπαιδευτικοί για την ενδυνάμωση της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών τους έχουν εκφραστεί και από άλλους συναδέλφους τους και έχουν καταγραφεί στη βιβλιογραφία. Στη βιβλιογραφία αναφέρεται λοιπόν η έμφαση στη συζήτηση και στο διάλογο καθώς έτσι οι μαθητές νιώθουν ότι οι ανάγκες τους μπορούν να ειπωθούν και έτσι τονώνεται και η αυτοπεποίθησή τους (Henderson & Milstein, 2008). Η σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ μαθητή και εκπαιδευτικού αναφέρεται επίσης στη βιβλιογραφία μιας και η εμπιστοσύνη θεωρείται το απαραίτητο συστατικό για τη σχέση και τελικά για την ανθεκτικότητα (Ginsburg & Jablow, 2014· Χατζηχρήστου, 2011).

Οι εκπαιδευτικοί αν και αναφέρουν ότι προσπαθούν να χτίσουν σχέσεις ουσιαστικές με τους μαθητές τους στην πραγματικότητα αναφέρουν κάποιοι από αυτούς ότι αδυνατούν να το κάνουν μιας και δεν νιώθουν ότι μπορούν να αγγίξουν θέματα που αφορούν την προσωπική ζωή των μαθητών τους. Έτσι, στην πράξη οι μαθητές δεν μπορούν να εξωτερικεύσουν τις δυσκολίες που μπορεί να βιώνουν και οι οποίες κάνουν την καθημερινότητά τους δυσβάσταχτη.

Επιπλέον δεν αναφέρουν καθόλου το πως μπορούν να βοηθήσουν τους μαθητές να πετύχουν τους γνωστικούς στόχους κάτι που θα ενδυνάμωνε την ανθεκτικότητά τους. Οι Έλληνες εκπαιδευτικοί στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση φαίνεται να θεωρούν ότι οι μαθητές έχουν προδιαγεγραμμένη πορεία και δεν μπορούν να παρέμβουν ώστε να την ανατρέψουν σε περίπτωση που δεν φαίνεται θετική. Φαίνεται να μην πιστεύουν στον κοινωνικό, ανθρωπιστικό, αλλά τελικά και γνωστικό τους ρόλο και αυτό ίσως οφείλεται στη θέση που τους αποδίδουν οι διάφοροι Υπουργοί Παιδείας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης τα οποία μιλάνε συχνά για τεμπέληδες καθηγητές. Έτσι ίσως οι εκπαιδευτικοί έχουν εσωτερικεύσει αυτήν την ηττοπάθεια.

7.6 Αντιλήψεις εκπαιδευτικών σχετικά με την επάρκειά τους ή μη στην προσπάθεια ενδυνάμωσης των μαθητών τους

Οι απόψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την επάρκειά τους ποικίλλουν. Υπάρχουν εκπαιδευτικοί που δηλώνουν ικανοί να βοηθήσουν, αλλά θεωρούν ότι τελικά δεν το κάνουν λόγω του μεγέθους των τάξεων και της έλλειψης χρόνου τα οποία και αποτελούν εμπόδια στη σύναψη σχέσης. Η έλλειψη χρόνου αποδίδεται στην ογκώδη ύλη την οποία οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να καλύψουν και στο πιεστικό αναλυτικό πρόγραμμα.

Από την άλλη κάποιοι εκπαιδευτικοί νιώθουν ανεπαρκείς καθώς δε νιώθουν ότι μπορούν να αγγίξουν θέματα που αφορούν την προσωπική ζωή των μαθητών τους καθώς δεν έχουν τις απαιτούμενες γνώσεις, δηλαδή την αναγκαία ψυχοπαιδαγωγική επιμόρφωση. Έτσι το μόνο που μπορούν να κάνουν είναι να παραπέμπουν τα παιδιά και τους γονείς τους στους ειδικούς.

Ωστόσο, υπάρχουν και εκπαιδευτικοί που νιώθουν πραγματικά επαρκείς, είτε γιατί θεωρούν ότι οι ίδιοι είναι ψυχικά ανθεκτικοί, είτε γιατί νιώθουν ότι η επαγγελματική τους εμπειρία, τα προσωπικά τους βιώματα και η ψυχική τους αυτογνωσία μπορεί να αποδειχθούν καταλυτικά στην ενδυνάμωση της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών τους. Μάλιστα μια εκπαιδευτικός τονίζει ότι η αίσθηση επάρκειας που έχει κατακτήσει οφείλεται στο ότι ασχολείται προσωπικά με τα παιδιά προκειμένου να κατακτήσουν τους απαραίτητους γνωστικούς στόχους.

Η βιβλιογραφία επίσης τονίζει ότι η έλλειψη χρόνου αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στη διαδικασία ανάπτυξης σχέσης (Wang et al., 1997). Επίσης οι μεγάλες σχολικές μονάδες με τις πολυπληθείς τάξεις καθώς και η δομή του αναλυτικού προγράμματος με τα ολιγόωρα μαθήματα δεν αφήνουν τα περιθώρια για σύναψη ουσιαστικών συναισθηματικών δεσμών (Henderson & Milstein, 2008).

Τέλος, η έλλειψη επιμόρφωσης φαίνεται να υπογραμμίζεται από τους εκπαιδευτικούς ως ένας λόγος που λειτουργεί ανασταλτικά στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών τους. Ειδικά όταν τα προβλήματα των παιδιών δεν περιορίζονται στο σχολικό περιβάλλον τότε αρκετοί εκπαιδευτικοί νιώθουν ανήμποροι να βοηθήσουν και θεωρούν ότι τα παιδιά πρέπει να αποταθούν στους ειδικούς (Howard & Johnson, 2000).

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να τονίσουμε την ύπαρξη μιας αντίφασης. Ενώ οι εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι η σχέση προάγει την ανθεκτικότητα, εξαιτίας του χρόνου που έχουν στρέφονται στη γνώση αν και δεν νομίζουν ότι κάτι τέτοιο μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές. Αυτό πιθανότατα οφείλεται στο γνωσιοκεντρικό ελληνικό σχολείο το οποίο μόνο διακηρυκτικά μιλάει για τον ενεργητικό μαθητή ενώ στην πραγματικότητα είναι στραμμένο στις εξετάσεις και στη στείρα γνώση και απομνημόνευση. Άρα φαίνεται ότι οι Έλληνες εκπαιδευτικοί νιώθουν ότι δεν μπορούν να βοηθήσουν πραγματικά τους μαθητές τους, κάτι που επιβεβαιώνει την αίσθηση των μαθητών ότι δεν βρίσκουν συμπαράστατες τους εκπαιδευτικούς τους (Κοκκέβη κ. συν., 2012).

Τέλος ίσως οι αρμόδιοι φορείς πρέπει να ασχοληθούν με την ψυχική αυτογνωσία των εκπαιδευτικών κάτι που ενδεχομένως αποδειχτεί εξαιρετικά ωφέλιμο στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών τους.

7.7 Απόψεις εκπαιδευτικών σχετικά με τους φορείς και τις δομές που τους υποστηρίζουν για την προαγωγή της ανθεκτικότητας των μαθητών τους

Σχετικά με τους φορείς στους οποίους μπορούν να απευθυνθούν, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί ανέφεραν το θεσμό του ψυχολόγου και του κοινωνικού λειτουργού που μάλιστα εισήχθη τη φετινή χρονιά στα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Μάλιστα κάποιοι το προχωρούν παραπέρα και αναφέρουν ότι η πιο κατάλληλη ειδικότητα για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών είναι οι ψυχολόγοι και γι' αυτό θα έπρεπε να υπάρχει κάποιος διορισμένος ψυχολόγος σε κάθε σχολείο.

Ωστόσο, αν και οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν τις παραπάνω ειδικότητες δεν φαίνεται να αναλύουν τη συμβολή τους στην ενίσχυση του έργου τους. Αυτό ίσως συμβαίνει γιατί δεν έχουν πραγματικά απευθυνθεί σε αυτούς ή γιατί δεν τους βρήκαν διαθέσιμους όταν τους χρειάστηκαν.

Άλλο φορέα που υποδεικνύουν οι εκπαιδευτικοί είναι οι ψυχολόγοι του δήμου οι οποίοι ειπώθηκε ότι όταν κλήθηκαν να βοηθήσουν πράγματι βοήθησαν.

Κάποιοι εκπαιδευτικοί αναφέρουν τους συναδέλφους τους, το συλλογικό τους όργανο δηλαδή το σύλλογο διδασκόντων καθώς και το διευθυντή του σχολείου ως τα υποκείμενα που θα απευθυνθούν προκειμένου να ενδυναμώσουν τους μαθητές τους. Τέλος αναφέρεται το ΚΕΣΥ και το ΔΙΚΕΨΥ.

Ωστόσο υπάρχουν και εκπαιδευτικοί που δε νιώθουν ότι πραγματικά υπάρχει κάποια δομή ή κάποιος φορέας που μπορεί να προσφέρει ουσιαστική βοήθεια. Μια εκπαιδευτικός δηλώνει τη μοναξιά της σε αυτό το δύσκολο έργο και αναζητεί τις λύσεις σε μη επίσημους φορείς, ενώ μια άλλη μας μεταφέρει την εμπειρία της όταν χρειάστηκε τη συνδρομή των φορέων οι οποίοι αποδείχτηκαν ουσιαστικά απόντες. Τέλος, μια εκπαιδευτικός αναφέρει ότι το σημερινό σχολείο δεν μπορεί να βοηθήσει πραγματικά στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας των μαθητών καθώς εμποδίζει την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους και τοποθετεί τους αδύναμους στο περιθώριο της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Ενώ αναφέρονται από τους εκπαιδευτικούς διάφοροι φορείς οι οποίοι μπορεί να συνδράμουν στην ενίσχυση της «ψυχικής ανθεκτικότητας» των μαθητών, το γεγονός ότι κανείς εκπαιδευτικός δεν ανέφερε αναλυτικά παραδείγματα της βοήθειας που έλαβε, γεννά δεύτερες σκέψεις. Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών φαίνεται απλά να κάνουν μια ονομαστική αναφορά στους θεσμούς οι οποίοι δεν φαίνεται να μπορούν στις περισσότερες περιπτώσεις, όταν αυτές δεν είναι ακραίες, να προσφέρουν την απαιτούμενη βοήθεια.

Κάτι που προκύπτει από την παρούσα έρευνα είναι η απεύθυνση στο σύλλογο διδασκόντων, ένα όργανο που μέχρι σήμερα είχε ενεργό ρόλο στα δρώμενα του σχολείου και κάποιοι εκπαιδευτικοί ένιωθαν σπουδαίο το μοίρασμα των δυσκολιών τους με τους συναδέλφους τους.

7.8 Περιορισμοί της παρούσας και προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Η παρούσα έρευνα βασίστηκε σε ένα δείγμα που ήταν πρόθυμο να συμμετάσχει και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό. Επίσης διεξήχθη μόνο με τους εκπαιδευτικούς ενός σχολείου του δήμου Αχαρνών. Επομένως μελλοντικά καλό θα είναι η παρούσα έρευνα να επαναληφθεί αξιοποιώντας τη σκόπιμη δειγματοληψία.

Από την άλλη, η παρούσα έρευνα προσφέρει τη δυνατότητα για μελλοντική μελέτη της «ψυχικής ανθεκτικότητας» στο σύνολο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αξιοποιώντας μεικτές μεθόδους, μιας και η ποιοτική μεθοδολογία δεν προσφέρεται για γενικεύσεις (Creswell, 2015).

Ενδιαφέρον επίσης θα παρουσίαζε εάν μπορούσε να γίνει μια διαχρονική μελέτη που θα συνέκρινε τις απόψεις και τις στρατηγικές ενδυνάμωσης της ψυχικής ανθεκτικότητας που εφαρμόζουν οι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης οι οποίες ενδεχομένως θα φώτιζαν και τις αναπτυξιακές παραμέτρους.

Βιβλιογραφία

- Anderson, B. (2015). What Kind of Thing is Resilience?. *Politics*, 35(1), 60-66.
- Anthony, E. J. (1974). The syndrome of the psychologically invulnerable child. In E. J. Anthony & C. Koupernik (Eds.), *The child in his family: Children at psychiatric risk*. Oxford, England: John Wiley & Sons.
- Baum, N. L. (2005). Building Resilience. A school-based intervention for children exposed to ongoing trauma and stress. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 10(1), 487-498. doi: 10.1300/J146v10n01_08.
- Beltman, S., Mansfield, C. & Price, A. (2011). Thriving not just surviving –a review of research on teacher resilience. *Educational Research Review*, 6(3), 185-207.
- Bernard, B. (1991). Fostering resilience in kids: Protective factors in the family, school, and community. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED335781.pdf>.
- Bernard, B. (1993). Fostering resiliency in kids. *Educational Leadership*.
- Benetti, C., & Kambouropoulos, N. (2006). Affect-regulated indirect effects of trait anxiety and trait resilience on self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 41(2), 341-352.
- Berg, B. L. (2001). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences* (4th ed.). Needham Heights, MA: Pearson.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-101. doi: 10.1191/1478088706qp0630a.
- Bronfenbrenner, U. (1970). *Two worlds of childhood: US and USSR*. New York: Russel Sage Foundation.
- Chi, P., Li, X., Du, X., Tam, C.C., Zhao, J. & Zhao, G. (2006). Does stigmatization wear down resilience? A longitudinal study among children affected by parental HIV. *Personality and Individual Differences*, 96, 159-163.
- Christiansen, J., Christiansen, J.L. & Howard, M (1997). Using protective factors to enhance resilience and school success for at-risk students. *Intervention in School and Clinic*, 33(2), 86-89.

Cohen, L., & Manion, L. (1997). Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας (4η εκδ.). Αθήνα: Έκφραση.

Condly, S. J. (2006). Resilience in children. A review of literature with implications for education. *Urban Education*, 41(3), 211-236.

Connor, K. & Davidson, J. (2003). Development of an new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76-82. doi:10.1002/da.10113.

Creswell, J. (2016). *Η έρευνα στην εκπαίδευση. Σχεδιασμός, διεξαγωγή και αξιολόγηση ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Ίων.

Creswell, J. W., & Miller, D. L. (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory into Practice*, 39(3), 124-130. https://doi.org/10.1207/s15430421tip3903_2.

Γώτη, Ε. (2016). Η ψυχική ανθεκτικότητα ως παράγοντας της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής των παιδιών. *Prime*, 9(1), 47-58.

Fallon, C. M. (2010). *School factors that promote academic resilience in urban Latino high school students* (Doctoral dissertation). Loyola University Chicago, Illinois.

Fergus, S. & Zimmerman, M. (2005). Adolescent resilience: a framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annual Review of Public Health*, 26(1), 399-419. doi:10.1146/annurev.publhealth.26.021304.144357

Garmezy, N. (1993). Children in poverty: Resilience despite risk. *Psychiatry Interpersonal and biological processes*, 56 (1), 127-136.

Ginsburg, K., & Jablow, M. (2014). *Δόμηση ψυχικής ανθεκτικότητας σε παιδιά και εφήβους* (επιμ. Γ. Χρυσός). Αθήνα : Brokeb Hill Publishers LTD.

Green, D., Oswald, M., & Spears, B. (2007). Teachers' (mis)understandings of resilience. *International Education Journal*, 8(2), 133-144.

Grotberg, E. H. (1997). *The International Resilience Project: Promoting resilience in children*. Paper presented at the Annual Convention of the International Council of Psychologists, Austria. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED417861.pdf>.

Gu, Q. & Day, C. (2007). Teachers' resilience. A necessary condition for effectiveness. *Teaching and Teacher Education*, 23(8), 1302-1316.

Hawkins, J.D., Catalano R. F., Kosterman R. & Abbot R. D. (1999). Preventing adolescent health-risk behaviors by strengthening protection during childhood. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 153(3), 226-34. doi:10.1001/archpedi.153.3.226

Herndon, M.K. & Hirt, J.B. (2004). Black students and their families: What leads to success in college. *Journal of Black Studies*, 34(4), 489-513.

- Henderson, N. & Milstein, M. (2008). *Σχολεία που προάγουν την ψυχική ανθεκτικότητα: Πως μπορεί να γίνει πραγματικότητα για τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς*. Επιστημονική επιμέλεια έκδοσης: Χ. Χατζηχρήστου. Μετάφραση: Β. Βασσάρα. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Higgins, G. (1994). *Resilient adults: Overcoming a cruel past*. San Francisco: JosseyBass.
- Hong, J. Y. (2012). Why do some beginning teachers leave the school, and others stay? Understanding teacher resilience through psychological lenses. *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, 18(4), 417–440.
- Hurd, N. M., & Zimmermann M. (2015). *Adolescent resilience: Promoting more positive outcomes among youth at risk of using and abusing substances*. Oxford: Oxford University Press.
- Hanewald, R. (2011). Reviewing the literature on “at risk” and resilient children and young people. *Australian Journal of Teacher Education*, 36(2), 16-29.
- Henderson, N., & Milstein M., M. (2008). *Σχολεία που προάγουν την ψυχική ανθεκτικότητα*. Αθήνα: Τυπωθήτω / Δαρδανός.
- Howard, S., & Johnson, B. (2000). What makes the difference? Children and teachers talk about resilient outcomes for children 'at risk'. *Educational Studies*, 26(3), 321-337, doi: 10.1080/03055690050137132.
- Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ. (2015). Εισαγωγή στην Ποιοτική Έρευνα. [Κεφάλαιο Συγγράμματος]. Στο Φ., Ίσαρη, & Μ., Πουρκός, 2015. *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα:Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2003), *Εισαγωγή στην ανάλυση δεδομένων ποιοτικής και κοινωνικής έρευνας* (Πανεπιστημιακές σημειώσεις), Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Johnson, B. (2008). Teacher-student relationships which promote resilience at school: a micro-level analysis of students' views. *British Journal of Guidance and Counselling*, 36(4), 385-398.
- Κοκκέβη, Α., Ξανθάκη, Μ., Φωτίου, Α., & Καναβού, Ε. (2012). *Οι έφηβοι στην Ελλάδα σε σύγκριση με τους συνομηλίκους τους στις χώρες της έρευνας HBSC*. Ανακτήθηκε από https://www.epipsi.gr/images/Documents/HBSC/Fylladia2010/11_HBSC_2010_EIPSI_2012.pdf
- Kolar, K. (2011). Resilience: Revisiting the concept and its utility for social research. *International Journal of Mental Health & Addiction*, 9(4), 421-433.
- Lavy, S., & Ayuob, W. (2019). Teachers' sense of meaning associations with teacher performance and graduates' Resilience: A study of schools serving students of low socio-economic status. *Frontiers in Psychology*, 10, doi: 10.3389/fpsyg.2019.00823.

- Le Cornu, R. (2009). Building resilience in pre-service teachers. *Teaching and Teacher Education*, 25(5), 717–723.
- Lightfoot, C., Cole, M., & Cole, R. (2014). *Η ανάπτυξη των παιδιών*. (επιμ. Ζ. Μπαμπλέκου), (μτφ. Ε. Κουλεντιανού). Αθήνα: Gutenberg.
- Luthar, S., Cicchetti, D. & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543–562.
- Madsen, M. D. & Abell, N. (2010). Trauma resilience scale: validation of protective factors associating with adaptation following violence. *Research on Work Practice*, 20(2), 223-233. doi:10.1177/1049731509347853.
- Masten, A. (1986). Humor and competence in school-aged children. *Child Development*, 57(2), 461-473.
- Masten A. C., & Coatsworth J. D. (1998). The development of competence in favorable and unfavorable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist*, 53(2), 205-220.
- Masten A. C., Herbers, J. E., Cutuli, L. J., & Lafavor, T. L. (2008). Promoting resilience and competent in the school context. *Professional School Counseling*, 12(2), 76- 84.
- Miljević-Ridicki, R., Plantak, K., & Bouillet, D. (2017). Resilience in preschool children - the perspectives of teachers, parents and children. *International Journal of Emotional Education*, 9(2), 31-43.
- Minnard, C. V. (2002). A Strong building: Foundation of protective factors in schools. *Children & Schools*, 24(4), 233-246.
- Mischler, G. (1996). *Συνέντευξη έρευνας – Νοηματικό πλαίσιο και αφήγημα* (μτφ. Ν. Ρώντα). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Morrison, G., & Allen, M. (2007). Promoting student resilience in school contexts. *Theory into practice*, 46(2), 162-169.
- Nesheiwat, K.M. & Brandwein, D. (2011). Factors related to resilience in preschool and kindergarten students. *Child Welfare*, 90(1), 7-24.
- Orth, U., Robins, U. W., & Widaman, K. F. (2012). Life-span development of self-esteem and its effects on important life outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 1271- 1288. doi: 10.1037/a0025558.
- Oswald, M., Johnson, B., & Howard, S. (2003). Quantifying and Evaluating Resilience Promoting Factors-Teachers' Beliefs and Perceived Roles. *Research in Education*, 70, 50-64.

Παπακωνσταντινοπούλου, Α. (2018). *Η ψυχική ανθεκτικότητα παιδιών σχολικής ηλικίας και η διαφοροποίησή τους ως προς τον παράγοντα μαθησιακές δυσκολίες*. (Διδακτορική Διατριβή). Πανεπιστήμιο Πατρών, Ελλάδα.

Παρασκευοπούλου – Κόλλια, Ε. Α. (2008). Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις. *The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 4(1), 72-81.

Πετρογιάννης, Κ. (2011). Η ψυχική ανθεκτικότητα υπό το πρίσμα τη οικοσυστημικής προσέγγισης. Στο Ε. Παπάνης, Π. Γιαβρίμης, & Α. Βίκη, (Επιμ.), *Έρευνα και εκπαιδευτική πράξη στην ειδική αγωγή* (σελ.437-467). Αθήνα: Σιδέρης.

Pianta, R. C. & Steinberg, M. (1992). Teacher – parent relationships and the process of adjusting to school. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 57, 61-80.

Πούρκος, Μ. Α. & Δαφέρμος (2010). *Ποιοτική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες. Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα*. Αθήνα: Τόπος.

Russo, R. & Boman, P. (2007). Primary school teachers' ability to recognise resilience in their students. *The Australian Educational Researcher*, 34(1), 17-32.

Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57(3), 316-331.

Schoon, I. & Bartley, M. (2008). The role of human capability and resilience. *The Psychologist*, 21(1), 24-27.

Seligman, M. (2002). Positive psychology, positive prevention and positive therapy. In C. Snyder, & S. Lopez, *Handbook of positive psychology*. New York: Oxford University Press.

Shonkoff, J. P. & Meisels, S. J (2000). *Handbook of early childhood Intervention*. Cambridge: Cambridge University Press.

Συμεού, Α. (2007). Εγκυρότητα και αξιοπιστία στην ποιοτική εκπαιδευτική έρευνα: Παρουσίαση, αιτιολόγηση και πράξη. *Πρακτικά 5ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας "25 χρόνια Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας"*, (τομ. 2, σελ. 333-339). Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Tamasova, V., & Barnova, S. (2011). School climate as the determinant of the relationship between the level of students' resilience and school satisfaction. *Acta Technologica Dubnicae*, 1(1), 19-37. Doi: 10.1515/atd-2015-0037.

Τάνταρος, Σ. (2011). *Ανθρώπινη Ανάπτυξη και Οικογένεια*. Αθήνα: Πεδίο.

Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

Ungar, M., Liebenberg, L., Boothroyd, R., , Wai Man Kwong, W. M., Tak Yan Lee, T. Y., Leblanc J., Duque, L., & Makhnach, A. (2008). The Study of youth resilience across cultures: Lessons from a pilot study of measurement development. *Research in Human Development*, 5(3), 166-180.

Yoleri, S. (2020). Factors affecting level of children resilience and teachers' opinions about resilience. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 7(3), 361-378.

Yoo, Y., Cho, O. & Cha, K. (2014). Associations between overuse of the internet and mental health in adolescents. *Nursing and Health Sciences*, 16, 193-200.

Yoon, S., Dillarda, R. , Peia, F., Shockley McCarthy K. S., Beaujolaisa, B., , Wangb, X., Maguire-Jackc, K., Wolfd. K., & Cocheye, S. (2020). Defining resilience in maltreated children from the practitioners' perspectives: A qualitative study. *Child Abuse & Neglect*, 106.

Wang, M. C., Haertel, G. D., & Walberg, H. J. (1995, April). *Educational Resilience: An Emergent Construct*. Paper presented at the annual meeting of the American Research Association, San Fransisco, California.

Wang, M. C., Haertel, G. D., & Walberg, H. J. (1997). *Fostering Educational Resilience in Inner-City Schools*. Τόπος έκδοσης: Sage Publications.

Werner, E., & Smith, R. (1992). *Overcoming the odds*. New York: Cornell University Press.

Χατζηχρήστου, Χ., Λαμπροπούλου, Α., & Αδαμοπούλου, Ε. (2012). Ψυχική Ανθεκτικότητα. Ανακτήθηκε από <https://docplayer.gr/2404866-Psyhiki-anthektikotita.html>.

Zimmermann, M. A., & Arunkumar, R. (1994). Resilience Research: Implications for schools and policy. *Social Policy Report. Society for Research in Child Development*, 8(4).

Παράρτημα Α: «Επιστολή συναίνεσης προς τους συμμετέχοντες και πρωτόκολλο συνέντευξης»

Θέμα: «Εκτιμήσεις εκπαιδευτικών σχετικά με την ικανότητα αναγνώρισης και ενίσχυσης της ψυχικής ανθεκτικότητας μαθητών Γυμνασίου του δήμου Αχαρνών».

Ημερομηνία:

Τόπος: Αχαρναί

Άτομο που παίρνει τη συνέντευξη: Τσιρίμπη Ιωάννα

Άτομο που δίνει τη συνέντευξη:

Μέρος που το άτομο δίνει τη συνέντευξη:

Ονομάζομαι Τσιρίμπη Ιωάννα και φοιτώ στο Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Επιστήμες Αγωγής του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Καταρχήν θέλω να σας ευχαριστήσω που δεχτήκατε να δώσετε τη συγκεκριμένη συνέντευξη, η οποία γίνεται στα πλαίσια της διπλωματικής μου εργασίας και στην οποία το δείγμα αποτελούν 15 καθηγητές του 3^{ου} Γυμνασίου Αχαρνών. Στόχος της είναι η διερεύνηση του κατά πόσο οι εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας και πόσο μπορούν να αντιληφθούν και να διακρίνουν τους ευάλωτους από τους ψυχικά ανθεκτικούς μαθητές. Στόχος είναι να μας γίνει κατανοητό ποιες στρατηγικές εφαρμόζουν οι εκπαιδευτικοί προκειμένου να προάγουν την ψυχική ανθεκτικότητα των μαθητών τους. Θα ήθελα εκ των προτέρων να σας ενημερώσω ότι η συνέντευξη πρόκειται να διαρκέσει περίπου 30 λεπτά. Θα πρέπει να γνωρίζετε ότι η συνέντευξη θα μαγνητοφωνηθεί και στη συνέχεια θα απομαγνητοφωνηθεί. Τα δεδομένα που θα προκύψουν από τις απομαγνητοφωνήσεις πρόκειται να χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς και γι αυτό τα ονόματά σας πρόκειται να παραμείνουν ανώνυμα. Επιπλέον κατά την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας μπορούν να σας δοθούν αντίγραφα προκειμένου να διαπιστώσετε ότι έγινε πιστή καταγραφή των λεγομένων σας. Θα σας παρακαλούσα να υπογράψετε το έντυπο συναίνεσης με το οποίο δηλώνετε ότι η συμμετοχή σας στην παρούσα συνέντευξη έγινε κατόπιν ενημέρωσης και ότι διασφαλίζεται η ανωνυμία σας.

Συναινώ στη συμμετοχή μου στη συνέντευξη γνωρίζοντας την καταγραφή της, την ανωνυμία της και τις διαδικασίες που θα ακολουθηθούν σχετικά με την αξιοποίηση των όσων ειπώθηκαν.

ΝΑΙ ΟΧΙ

Υπογραφή Ημερομηνία

Ερωτήσεις

1. Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;
2. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;
3. Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.
4. Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;
5. Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;
6. Πόσο επαρκής αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.
7. Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σας ευχαριστούμε πάρα πολύ για το χρόνο που αφιερώσατε για τη συγκεκριμένη συνέντευξη. Δεσμευόμαστε ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

Παράρτημα Β: «Συνεντεύξεις»

Σύμβολα	Σημασία
(.....)	Παύση κατά την προσπάθεια εύρεσης των κατάλληλων λέξεων
(γέλιο)	Γέλιο είτε του συνεντευκτή είτε του συνεντευξιαζόμενου ως σχολιασμό στα όσα ειπώθηκαν.
.....	Δισταγμός καθώς γίνεται προσπάθεια εύρεσης συγκεκριμένο λέξεων
Σ	Συνεντευκτής
Σν	Συνεντευξιαζόμενος, όπου το ν αντιστοιχεί στον αύξον αριθμό του.

Πίνακας1: Απόδοση συμβόλων

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 1

Ημερομηνία συνέντευξης: 23/3/2021

Φύλο: Γυναίκα

Σ: Ποια είναι η ηλικία σας;

Σ1: 53

Σ: Πόσα χρόνια υπηρεσίας έχετε;

Σ1: 21

Σ: Ειδικότητα;

Σ1: Αγγλικών ΠΕ06

Σ: Τί σπουδές έχετε κάνει;

Σ1: Έχω κάνει το πτυχίο μου κι έχω κάνει κι ένα σαν μεταπτυχιακό που δεν έχει αναγνωριστεί, το οποίο, σου δίνει τη δυνατότητα να κάνεις αγγλικά σε όλον τον κόσμο ας πούμε. Αυτό το μεταπτυχιακό, είναι το Royal Society of arts που είχα κάνει στο βρετανικό συμβούλιο.

Σ: Πάμε στην πρώτη ερώτηση. Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας σε κίνδυνο;

Σ1: ΕΕΕΕεεε.

Σ: Την καταλαβαίνετε την ερώτηση ή να την επαναδιατυπώσω;

Σ1: Εεεε τι εννοείς με τον κίνδυνο;

Σ: Ωραία, ποιες αντιξοότητες αντιμετωπίζουν, ποιοι παράγοντες δυσκολεύουν την ομαλή πορεία στη ζωή τους...

Σ1: Μιλάμε για το χώρο του σχολείου;

Σ: Όχι μόνο, όχι μόνο.

Σ1: Εεεε, ναιιι, εεεε..... η οικογένεια, το οικογενειακό περιβάλλον, εεεε, ένα που πιστεύω εγώ, κατά πόσο το οικογενειακό περιβάλλον που δεν είναι σταθερό, αυτό μπορεί να θέσει του μαθητές σε «κίνδυνο»,εεε γιατί δεν μεγαλώνουνε με αυτοπεποίθηση και μμμ...εεεε..με στήριξη της προσωπικότητάς τους, με αποτέλεσμα να γίνονται, να υπόκεινται και σε άλλες κοινωνικές προβληματικές καταστάσεις, bullying για παράδειγμα, σε κάλυψα;

Σ: Εννοείται!!

Σ: Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;

Σ1: Εεε, χαμηλή αυτοεκτίμηση, εεεσωστρέφεια, εεεμμμ ή ..... πως το λένε, ακριβώς το αντίθετο, δηλαδή, μμμμ,εεμμμ, επιθετική συμπεριφορά, εεεμμμ οι λεγόμενοι bullies που λέμε εμείς, επιθετικότητα και οι δύο κατηγορίες για μένα βρίσκονται σε κίνδυνο.

Σ: Πολύ ωραία! Εεεε, περίγραψέ μου πως αντιλαμβάνεσαι την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας, τι νομίζει ότι σημαίνει αυτός ο όρος;

Σ1: Ψυχική ανθεκτικότητα είναι όταν μπορώ να αντέξω εε, τις διάφορες αντιξοότητες που πρέπει να αντιμετωπίσω χωρίς να με πιάσει κατάθλιψη, με αισιοδοξία και ε με αυτό που λέμε το resilience που λέμε εμείς αυτή είναι η ανθεκτικότητα, ότι παρά την αποτυχία, συνεχίζω, δεν το βάζω κάτω δεν, εεμμμ, προσπαθώ ξανά, δεν βλέπω την αποτυχία, ως αποτυχία, αλλά ως ευκαιρία να δημιουργήσω ξανά, αυτή για μένα είναι η ψυχική ανθεκτικότητα.

Σ: *Ωραία, πολύ ωραία. Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;*

Σ1: Ο ανθεκτικός μαθητής είναι αυτός ο οποίος δεν απογοητεύεται εεεμμμ κι εμμμμ βέβαια πρέπει να είναι και λίγο εκπαιδευμένος σε αυτό, εντάξει; Δεν απογοητεύεται και παράλληλα παρά τα λάθη που κάνει συνεχίζει . Ο μη ανθεκτικός, είναι αυτός ο οποίος ,εεε δεν δέχεται, εε τον τον σοκάρει η αρνητική κριτική, δεν τη δέχεται , δεν τη θεωρεί, εεε, εποικοδομητικό στοιχείο για να βελτιωθεί, δεν τη χειρίζεται σωστά, αλλά και πάλι δεν νομίζω ότι φταίει ο μαθητής, φταίει ο εκπαιδευτικός.

Σ: *Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;*

Σ1: Εεεμμμ, εξαρτάται, τι, σε, ποιος είναι ο κίνδυνος. Αν είναι ο κίνδυνος κάτι το οποίο αφοράαα, εεε τις σχέσεις τους μέσα στο χώρο του σχολείου και βέβαια μπορώ να ενισχύσω την ανθεκτικότητά τους μέσα από τη συζήτηση. ΕΕεε, εάν είναι κάτι που αφορά στο οικογενειακό τους περιβάλλον , εεμμμ, αυτό θα το προσέχω πάρα πολύ,εεε, γιατί πρέπει να τοοο, να με πλησιάσει ο μαθητής. Δεν εμμμ, δεν θα κάνω, εγώ προσωπικά δεν τον πλησιάζω, να τον ρωτήσω, ας πούμε όλα καλά στο σπίτι, έτσι για να βοηθήσω. Αλλά πάντα προσπαθώ να βοηθήσω κι αντιληφθώ ότι κάτι δεν πάει καλά θα το συζητήσω με υπόλοιπους συναδέλφους στο σύλλογο για να δούμε τι μπορούμε να κάνουμε για ένα παιδί που δεν μπορούμε να το βοηθήσουμε μέσα στο χώρο του σχολείου. Χρειάζεται άλλου είδους βοήθεια.

Σ: Τέλεια. Πόσο επαρκείς αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Σ1: Αααα, αυτή ερώτηση απευθύνεται σε εμένα εγώ αισθάνομαι παρά πολύ ασφαλής, γιατί, αισθάνομαι πολύ καλά με εμένα, χειρίζομαι τις.....έχω αυτό που λέμε ψυχική ανθεκτικότητα προσωπικά πιστεύω ότι μπορώ να βοηθήσω τους μαθητές και τους βοηθάω δηλαδή πάντα μέσα από τη συζήτηση όμως. Προσπαθώ πάντα, πάντα μοιράζομαι τον τρόπο σκέψης μου με τα παιδιά. Ότι εγώ θεωρώ σωστό και βλέπω ότι έχει βοηθήσει εμένα πάντα το μοιράζομαι με τα παιδιά, όταν τα βλέπω προβληματισμένα πάνω σε διάφορα θέματα και προσπαθώ αυτό που μπορεί να τους, να τους έχει κολλήσει ας πούμε να τους το, να τους διευκολύνω, να τους κάνω να δούνε τα πράγματα αλλιώς, κατάλαβες.

Σ: Πολύ ωραία κι η τελευταία ερώτηση. Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ1: Μμμμ, ααα,εεε η ψυχολόγος, η σχολική ψυχολόγος που είναι στο σχολείο, είναι αυτή που μπορεί να βοηθήσει,εε υπάρχουν φορείς, υπάρχουνε φορείς, εεε, αλλά δεν είναι τόσο απλό να τους προς προσεγγίσουμε και να τους εεε να ζητήσουμε τη βοήθειά τους, για διάφορα θέματα που μπορεί να αντιμετωπίσουμε.

Σ: Γιατί;

Σ1: Εεε, ξέρω γω εεε εεμμμ η κοινωνική πρόνοια, ένα παιδί το οποίο είναι κακοποιημένο ή παρατημένο τι τι πως μπορούμε εμείς την έχουμε τη δικαιοδοσία; Δεν είναι..υπάρχει φόβος, υπαρχει ξέρω γω, δεν ξέρω κατά πόσο μπορούμε να το κάνουμε. Εεε, βέβαια υπάρχει η ψυχολόγος του δήμου που σε παλιές περιπτώσεις έχει τύχει να έχουμε προτείνει στους γονείς, να, να πάνε και να βοηθηθούν και οι γονείς και τα παιδιά. Αλλά, μέχρι εκεί.

Σ: Ευχαριστώ πάρα πολύ για τη συνέντευξη. Δεσμέομαι ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

Σ1: Δεν κάνει τίποτα, καλή συνέχεια!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 2

Ημερομηνία συνέντευξης: 23/3/2021

Φύλο: Γυναίκα

Σ: Ποια είναι η ηλικία σας;

Σ2: 45

Σ: Τί ειδικότητα έχετε;

Σ2: Φιλολόγος

Σ: Πόσα είναι τα χρόνια υπηρεσίας σας;

Σ2: 12

Σ: Ποιες είναι οι σπουδές σας;

Σ2: Φ.Π.Ψ., το κυρίως πτυχίο και μεταπτυχιακό στη διοίκηση εκπαιδευτικών μονάδων.

Σ: Ωραία, αρχίζει το κυρίως μέρος της συνέντευξης. Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;

Σ2: Εεεεε δεν μιλάμε μόνο για την περίοδο την πανδημίας, μιλάμε γενικά;

Σ: ΕΕΕ, ναι γενικά και σε κάθε πλαίσιο της ζωής τους εάν θεωρείς ότι κάτι τους θέτει σε κίνδυνο.

Σ2: Εεε, αρκετό άγχος και στρες, νιώθουν πίεση πιστεύω (.....)ναι.....το οικογενειακό περιβάλλον το οποίο να μην υπάρχει μια ηρεμία και αυτό να τους να είναι μια κατάσταση περίεργη στο οικογενειακό περιβάλλον που αυτό τα παιδιά τα δυσκολεύει να το διαχειριστούνε.

Σ: Ωραία. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;

Σ2: Εεεεε, χαρακτηριστικά, ε, δυσκολία προσαρμογής στο σχολικό περιβάλλον,εεε δηλαδή και προσαρμοστικότητας, μπορεί να δυσκολεύονται να κάνουνε παρέες, να είναι

αρκετά οξύθυμα αυτά τα παιδιά ή από την άλλη να είναι και πολύ σιωπηλά και να έχουν μια εσωτερική πίεση. Αυτό.

Σ: Πολύ ωραία! Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σ2: Ε, το να μπορεί κάποιος να διαχειριστεί, εεε, κάποιες καταστάσεις στην καθημερινότητά του και να μπορέσει να διατηρήσει μια ισορροπία όσον αφορά τον ψυχισμό του.

Σ: Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;

Σ2: Ένα παιδί, ένα μαθητής που είναι ανθεκτικός, νομίζω ότι μπορεί να διαχειρίζεται τις συγκρούσεις μέσα στο σχολικό περιβάλλον ή ας πούμε κάποια αποτυχία σε ένα τεστ ε με ένα πιο ώριμο τρόπο. Εεε και ένα παιδί που είναι μη ανθεκτικό μπορεί κάποια αποτυχία σχολική εε κάποια, ακόμα αποτυχία στη φιλία, σε προσωπικό δηλαδή επίπεδο να μη μπορεί να τα διαχειριστεί και να έχει ή έντονα και βίαια ξεσπάσματα ή να έχει συμπεριφορά που να αποστασιοποιείται, να απομακρύνεται.

Σ: Τέλεια, πάμε στην επόμενη. Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;

Σ2: Ναι, πιστεύω ότι αυτό, σε αυτή τη φάση τα παιδιά που βρίσκονται, δηλαδή στην ηλικιακή, ναι όσον αφορά ότι είναι στο Γυμνάσιο και ότι είναι και στην εφηβεία, αυτό από την εμπειρία μου, αυτό που βλέπω ότι βοηθάει, είναι η τόνωση της αυτοπεποίθησής τους κάποιες συμβουλές, να νιώσουν ότι τους ακούς, γιατί κάποιες φορές νιώθουν την ανάγκη να πουν κάτι, κάποια πράγματα και δεν υπάρχει ούτε ο τρόπος ούτε η διάθεση από κάποιους ανθρώπους να τους ακούσουν. Δηλαδή τα παιδιά θέλουν να μιλήσουνε, ε κάποιες συμβουλές κάποια συζήτηση, διάλογος, ενθάρρυνση που μπορεί να έχουν.

Σ: Ωραία, πολύ ωραία. Πόσο επαρκείς αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Σ2: Ε, επαρκής ως ένα βαθμό γιατί όταν υπάρχουν κάποιαααα ααα, προβλήματα στο οικογενειακό περιβάλλον κάποια θέματα δεν νομίζω ότι εγώ ως εκπαιδευτικός μπορώ να βοηθήσω στην επίλυση, το μαθητή να διαχειριστεί ορισμένες καταστάσεις. Επίσης έχω κάποιες γνώσεις, αλλά όχι επαρκείς γνώσεις για να βοηθήσω τους μαθητές, εε υπάρχουν και άλλα προβλήματα στον οικογενειακό περίγυρο, στο οικογενειακό περιβάλλον που δεν ξέρω να προσφέρω βοήθεια.

Σ: Ωραία και η τελευταία ερώτηση. Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ2: Υπάρχουν κάποιοι φορείς με τους οποίους δεν είμαστε σε άμεση συνεργασία, υπάρχουν όμως κάποιοι με τους οποίους μπορούμε να απευθυνθούμε και φέτος στο σχολείο μας υπάρχει κοινωνική λειτουργός και ψυχολόγος με τους οποίους συνεργαζόμαστε περισσότερο άμεσα για να πάρουμε κάποιες συμβουλές για να μπορέσουμε να βοηθήσουμε αυτό τα παιδιά.

Σ: Ευχαριστώ πολύ που πήρες μέρος στη συνέντευξη, Δεσμέομαι ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

Σ: Καλά αποτελέσματα στην έρευνα!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 3

Ημερομηνία συνέντευξης: 24/3/2021

Φύλο: Γυναίκα

Σ: Πόσο χρονών είστε;

Σ3: 29

Σ: Πόσα χρόνια υπηρεσίας έχετε;

Σ3: 1

Σ: Τί σπουδές έχετε κάνει;

Σ3: Πτυχίο, Φιλοσοφία Παιδαγωγική και Ψυχολογία στο ΕΚΠΑ, Master στην Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση

Σ: Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;

Σ3: Και εξωτερικοί παράγοντες;

Σ: Κάθε πιθανός παράγοντας που μπορείς να σκεφτεί.

Σ3: Ε, οικογενειακό περιβάλλον, εεμμ, οικονομική δυσχέρεια, μαθησιακές δυσκολίες, αυτά.

Σ: Θέλεις λίγο να το αναλύσεις περισσότερο;

Σ3: Βεβαίως, βεβαίως, βεβαίως. Στο οικογενειακό περιβάλλον αναφέρομαι εεμμμμ, στο πλαίσιο της οικογένειας εεεε για το ζευγάρι αν είναι μαζί οι γονείς, αν δεν είναι, ε την ποιότητα της διαβίωσης το οποίο έχει να κάνει και με την οικονομική κατάσταση. Εεεε οι μαθησιακές δυσκολίες είναι σίγουρα, αν αντιμετωπίζει μια μαθησιακή δυσκολία είναι σε κίνδυνο το παιδί, με την έννοια του αποκλεισμού κυρίως από τους συμμαθητές του, αυτό.

Σ: Τέλεια. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;

Σ3: Εεε, χαρακτηριστικά των μαθητών ε; Μμμμ, χαμηλή αυτοεκτίμηση, μμμμ, επιβαρυνόμενο οικογενειακό περιβάλλον, εγώ επιμένω σ' αυτό.

Σ: Το οποίο πώς το αντιλαμβάνεσαι ότι υπάρχει;

Σ3: Εμείς της ειδικής αγωγής το ξέρουμε, υπάρχουν στις αξιολογήσεις των παιδιών.

Σ: Οκ, άλλο χαρακτηριστικό εντοπίζεις;

Σ3: Εεεε, εεεε, αααα, η χώρα καταγωγής αν δεν είναι γηγενείς μπορεί να τους φέρει δυσκολίες προσαρμογής στη χώρα υποδοχής, η θρησκεία, αυτά.

Σ: Ωραία. Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σ3: Εεεμμμ, εεμμμμ, την αντιλαμβάνομαι με την έννοια ότι ε το παιδί, εκτός αν δεν μιλάμε μόνο για τα παιδιά, αλλά μιλάμε και για ενήλικες. Ναι, να ξέρω τους τρόπους να διαχειρίζομαι το άγχος μου, το στρες, να μπορώ να εφευρίσκω εναλλακτικές λύσεις όταν η λύση που έχω στο μυαλό μου βλέπω ότι δεν λειτουργεί. Εεεμμμ,..... να μπορώ να εξωτερικεύσω επιτυχημένα τα συναισθήματά μου, κάπως έτσι.

Σ: Ωραία. Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;

Σ3: Αααα, μμμμ, εεμμμμ, ο μαθητής που είναι λιγότερο ανθεκτικός από έναν άλλον σίγουρα τον βλέπουμε ότι στα διαλείμματα μπορεί να απομονώνεται εάν έχουν προηγηθεί συγκρούσεις, το βλέπουμε ότι δυσκολεύεται να διαχειριστεί τις δύσκολες καταστάσεις εεεμμμ υπάρχει και μια απόσυρση έτσι κάπως θα το λεγα, κάπως έτσι θα λεγα.

Σ: Ενώ ο ανθεκτικός;

Σ3: Ε, ο ανθεκτικός είναι αυτός που θα το διαχειριστεί με χιούμορ μία δύσκολη κατάσταση ή αυτός που θα μιλήσει για τα συναισθήματά του, που θα πει πως νιώθει. Ε δηλαδή θα προβάλει έτσι μια πως να το πω τώρα, κατάλαβες, μία υψηλή ενσυναίσθηση προς τα συναισθήματα του άλλου ειδικότερα εάν έχει νιώσει ότι έχει κάνει κάτι και έχει προσβάλει κάποιον συμμαθητή του κάποιον φίλο του και έναν ενήλικα ακόμα δηλαδή.

Σ: Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;

Σ3: Ε, ναι είναι εφικτό να ενισχύσουμε την ανθεκτικότητα των μαθητών. Εεεμμμ, οι τρόποι είναι εεε αρκετοί, αρκεί και ο εκπαιδευτικός να έχει την κατάλληλη εκπαίδευση σε αυτό δηλαδή να ενισχύσει αυτό που λέμε τη συναισθηματική νοημοσύνη, να είναι σε θέση να διαχειριστεί συγκρούσεις, ε αυτό μπορεί να γίνει μέσα από θεατρικό παιχνίδι, παιχνίδια ρόλων εεμμμ από μουσικοκινητικές δραστηριότητες θα έλεγε κανείς, εεε εντάξει δεν είναι βέβαια πάντα επιτεύξιμο, δηλαδή μερικά παιδιά δεν είναι πάντα 100% στο να δεχτούν

αυτό, αλλά πιστεύω ότι με τους κατάλληλους χειρισμούς, σίγουρα μπορεί, μπορούμε να σημειώσουμε κάποια πρόοδο ως προς αυτό. Δηλαδή πιστεύω ότι θα πρέπει να εκπαιδεύσουμε όλη τη σχολική κοινότητα στην ανθεκτικότητα, στο , στην ενσυναίσθηση δεν είναι μόνο δηλαδή να βοηθήσουμε τους μαθητές αυτούς καθατούς, αλλά να ενισχύσουμε όλη την κοινότητα.

Σ: Όλη τη σχολική κοινότητα εννοείς;

Σ3: Ναι βέβαια εκπαιδευτικούς γονείς, τα πάντα.

Σ: Ωραία. Πόσο επαρκείς αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Σ3: Όταν λες πόσο επαρκής, εννοείς σε μία κλίμακα από το πολύ έως το καθόλου;

Σ: Ναι, ακριβώς αυτό.

Σ3: Πολύ επαρκής νιώθω (γέλιο), αυτοπεποίθηση έχω. Αισθάνομαι ότι μπορώ να βοηθήσω πολύ, λόγω των σπουδών μου, λόγω της εμπειρίας στον ιδιωτικό τομέα από δύσκολες τάξεις εε και κυρίως ότι έχω κάνει και προσωπική δουλειά εγώ με τον εαυτό μου στον τομέα, ε πως να το πω, της ψυχικής ενδυνάμωσης.

Σ: Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ3: Εεεμμ, εντάξει εμ σε οικογενειακό πλαίσιο όλοι μπορούμε να απευθυνθούμε σε ειδικούς ψυχικής υγείας, ε οι περισσότεροι δήμοι έχουν ανάλογες δομές όσον αφορά και το σχολείο σίγουρα ο θεσμός του σχολικού ψυχολόγου βοηθάει ιδιαίτερα, κοινωνικοί λειτουργοί και πιο δύσκολες καταστάσεις, έτσι. Το σχολείο βέβαια δεν βοηθάει γιατί το σχολείο συνήθως προάγει τις διαφορές εεμμ και κυρίως εεμμ από την αντίθετη άποψη προάγει την ομοιομορφία, δεν αφήνει περιθώρια δημιουργικότητας ή ελεύθερης ανάπτυξης του παιδιού οπότε ένα παιδί ευάλωτο είτε επιθετικό όπως είπαμε είτε αποσυρμένο δεν είναι πολύ εύκολο να ενδυναμωθεί γιατί είναι συνέχεια στην απέξω και

σίγουρα ο θεσμός του σχολείου όπως είναι σήμερα σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να βοηθήσει.

Σ: Σε υπερευχαριστώ για τη συμμετοχή στην ερευνητική μου προσπάθεια, δεσμεύομαι ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη. Καλή συνέχεια!

Σ3: Καλή συνέχεια!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 4

Σ: Ποια είναι η ηλικία σου;

Σ4: 35

Σ: Πόσα είναι τα χρόνια υπηρεσίας σου;

Σ4: 1

Σ: Ποια είναι η ειδικότητά σου;

Σ4: Πληροφορική.

Σ: Τι σπουδές έχεις κάνει;

Σ4: Το πτυχίο που είναι πληροφορικής και ένα μεταπτυχιακό στην παιδαγωγική της εκπαίδευσης.

Σ: Ωραία, ξεκινάμε! Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;

Σ4: Λοιπόν, καλά πιο πολύ το οικογενειακό περιβάλλον, η οικογενειακή κατάσταση, η σχέση των γονέων μεταξύ τους, αλλά και η σχέση μεταξύ τους με τα παιδιά και βασικά αυτό. Τα παιδιά τι έχουνε; Σπίτι και σχολείο. Το περιβάλλον του σχολείου επίσης και οι σχέσεις με τους συμμαθητές τους.

Σ: Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;

Σ4: Απομόνωση, ή κλείνονται στον εαυτό τους ας πούμε και ξεκόβουν από παρέες και εεεε, μπορεί να είναι και λίγο δυσπρόσιτοι να τους προσεγγίσεις. Βασικά αυτό ότι δεν ανοίγονται και δεν μπορείς εύκολα να συνδεθείς μαζί τους.

Σ: Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σ4: Παύση, λοιπόν τις αντοχές που έχει ο καθένας, πως να το πω, να δέχεται άσχημες καταστάσεις και εμπειρίες χωρίς να τον επηρεάζουν. Άλλος μπορεί με το παραμικρό να επηρεάζεται και άλλος να είναι αδιάφορος σε πιο δύσκολες περιπτώσεις.

Σ: Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;

Σ4: Χμμμ, τώρα από το λίγο που τους έχω δει εγώ, οι ανθεκτικοί θα έλεγα ότι είναι πιο βασικά είναι πιο χαρούμενοι γιατί προφανώς δεν τους αγγίζουν τέτοια πράγματα ας πούμε.

Σ: Δηλαδή ποια πράγματα δεν τους αγγίζουν;

Σ4: Δηλαδή μπορεί να περνάνε κάποιες δυσκολίες στο σπίτι ή να έχουν διαφωνίες, συγκρούσεις και τα λοιπά, αλλά το προσπερνάνε ας πούμε και ζούνε τη ζωή στο σχολείο διαφορετικά, εκεί που μπορεί να περνάνε καλά στο σχολείο ε, το απολαμβάνουν δεν σκέφτονται τι μπορεί να έχει γίνει στο σπίτι ή κάπου αλλού.

Σ: Πολύ ωραία και ένας μη ανθεκτικός;

Σ4: Α, αυτοί είναι που δεν ούτε μιλάνε ούτε συμμετέχουν ούτε δίνουν στον εαυτό τους την ευκαιρία να καλοπεράσουν εκεί που ίσως είναι μακριά από τις δυσκολίες.

Σ: Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;

Σ4: Ε κοίταξε πιστεύω ότι μπορείς απλώς πρώτα απ' όλα πρέπει να το εντοπίσεις και να καταφέρεις να συνδεθείς και με το παιδί. Τώρα η σύνδεση για το παιδί πρέπει να γίνει είτε

στη διάρκεια του μαθήματος και πρέπει να το κάνεις να αισθανθεί οκ και ενδιαφέρεσαι δηλαδή και θέλεις να του δώσεις λίγο αξία αλλά και σίγουρα θέλει να του δώσεις και χρόνο εκτός μαθήματος εε αν μπορείς να σου μιλήσει, να σου ανοιχτεί και μετά να του εξηγήσεις. Πρέπει βασικά να σου πει κι αυτό τι περνάει για να το βοηθήσεις. Γιατί βασικά το να το κάνεις λίγο πιο ψυχικά ανθεκτικό είναι δύσκολο από την άλλη ίσως μπορείς να το βοηθήσεις να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες του.

Σ: Πόσο επαρκείς αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Σ4: Ναι καλά εγώ δεν έχω τέτοιο νομίζω τόσο εμπειρία σε αυτό. Αλλά φαντάζομαι εάν περάσεις κάποια εκπαίδευση κάποιο σεμινάριο όλα περί παιδαγωγικής, δηλαδή φαντάζομαι να υπάρχει κάποιο σεμινάριο που να σε βοηθήσει σε αυτό. Η να έχεις κάνει ψυχολογία κάτι τέτοιο . Εεε εγώ τώρα δεν έχω εκπαιδευτεί σε κάτι τέτοιο πως να μιλήσω σε ένα παιδί για τέτοια; Νομίζω δεν το χω.

Σ: Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ4: Ε ναι, εμείς στο σχολείο υπάρχουν αυτοί που έχουμε φέτος τους κοινωνικούς λειτουργούς ας πούμε. Υπάρχουν αυτοί οι κοινωνικοί λειτουργοί και σίγουρα υπάρχει, φαντάζομαι ας πούμε κλιμακωτά. Και αν δεν μπορείς να απευθυνθείς σε αυτούς υπάρχουν και άλλα κέντρα που μπορείς να απευθυνθείς, αυτά τα ΔΙΚΕΨΥ.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 5

Ημερομηνία συνέντευξης: 27/3/21

Φύλο: Γυναίκα

Σ: Ποια είναι η ηλικία σας;

Σ5: 61

Σ: Πόσα είναι τα χρόνια υπηρεσίας σας;

Σ5: 31

Σ: Ποια ειδικότητα έχετε;

Σ5: Φιλολόγος

Σ: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ5: Πτυχίο Ψυχοπαιδαγωγικών, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Σ: Πολύ ωραία, ξεκινάμε. Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;

Σ5: Εννοείς τώρα;

Σ: Όχι, γενικά.

Σ5: Τι κίνδυνο εννοείς, ψυχολογικό;

Σ: Ναι, ψυχολογικό, αναπτυξιακό.

Σ5: Θεωρώ το πιο επικίνδυνο πράγμα απ' όλα τη βία, την καλυμμένη ή φανερή βία που υπάρχει γενικά, στις ομάδες, στο σχολείο, στις τάξεις, αυτό νομίζω ότι είναι ο πιο μεγάλος κίνδυνος.

Σ: Ωραία, δεν αναφέρεται η ερώτηση μόνο στην τάξη ή στο σχολείο, αλλά και σε και σε όποιο άλλο πλαίσιο υπάρχουν και εντάσσονται τα παιδιά.

Σ5: Θα πω το ίδιο, η βία γενικότερα είτε μέσα από την οικογένεια είτε έξω από την οικογένεια είτε η ψυχολογική βία μέσα από διάφορους τρόπους που επηρεάζουν τα παιδιά.

Σ: Ωραία. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;

Σ5: ΕΕΕεεε, είναι πάρα πολύ ευάλωτοι, μόνοι, εεε, ντροπαλοί συνήθως,εεε ίσως έχουνε και διαφορετικά χαρακτηριστικά από το πλήθος πιθανόν να είναι από άλλη χώρα ή να είναι, να έχουν κάποιο ιδιαίτερο στοιχείο στην προσωπικότητά τους που τους απομονώνει.

Σ: Ωραία. Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σ5: Εμμμ, νομίζω το να , το να μην το βάζεις κάτω μπροστά στις δυσκολίες, νααα έχεις τρόπους να ανταπεξέρχεσαι, να έχεις επινοητικότητα και το βασικότερο πιστεύω είναι ότι μάλλον είναι προϋπόθεση το να πιστεύεις στον εαυτό σου, να έχεις αυτοπεποίθηση. Αυτά.

Σ: *Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;*

Σ5: Εεεε από τη συμπεριφορά τους στο μάθημα ας πούμε, αν δω κάποιον ο οποίος δεν επικοινωνεί ή είναι μοναχικός, εεμμμ, δεν θέλει να διαβάσει ας πούμε την εργασία του ποτέ, δεν σηκώνει χέρι και δεν έχει και πολλές παρέες θα θεωρήσω ότι ίσως είναι σε αυτήν την κατηγορία που λες και όχι πολύ ανθεκτικός. Ενώ ένα παιδί το οποίο μιλάει, έχει ας πούμε ωραίο λόγο, συμμετέχει, έχει θάρρος της γνώμης του θα το θεωρήσω το αντίθετο.

Σ: *Πολύ ωραία! Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;*

Σ5: Πιστεύω ότι μπορείς να την ενισχύσεις μιλώντας για όλα αυτά. Ξεσκεπάζοντας αυτές τις μορφές κρυμμένης βίας που υπάρχει, δίνοντάς τους το λόγο συχνά προσπαθώντας να εκμαιεύσεις τις απαντήσεις αντί να τις λες εσύ ο καθηγητής κάνοντας διάλογο δίνοντας ευκαιρίες πολλές στο να συμμετέχει ο άλλος με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, όχι μόνο ένας τρόπος. Πάρα πολλές ευκαιρίες στη διάρκεια της χρονιάς. Εξαρτάται και από την ιδεολογία του καθηγητή, δηλαδή αν ας πούμε ενδιαφέρεται όντως για τα παιδιά νομίζω το καταλαβαίνουν και αισθάνονται και καλύτερα και πιο εεε προστατευμένα στην τάξη και πρέπει και πρέπει να ο καθηγητής να υπερασπίσει τα παιδιά που αισθάνεται ότι είναι ευάλωτα με οποιοδήποτε κόστος.

Σ: *Πόσο επαρκείς αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.*

Σ5: Δεν αισθάνομαι πάντα επαρκής. Έχω την καλή διάθεση αλλά δεν έχω χρόνο και πιστεύω ότι στο σχολείο εεεμμμ υπάρχουν τόσα πολλά που συμβαίνουν, που δεν τα καταλαβαίνουμε, που δεν τα ξέρουμε , πρέπει συνέχεια να ψάχνουμε πίσω από τα

φαινόμενα και να ψάχνουμε τρόπους καινούριους..αισθάνομαι ότι έχω την καλή διάθεση και τη σωστή στάση απέναντι σε αυτά, αλλά δεν αισθάνομαι ότι αφιερώνω τόσο χρόνο όσο θα ήθελα λόγω της κούρασης, λόγω της ύλης, του τρεξίματος, καμιά φορά και της απογοήτευσης, γιατί πολλές φορές λες κάτι και αισθάνεσαι ότι κανείς δεν το κατάλαβε ή δείχνεις ένα βιντεάκι, βάζεις ένα τραγούδι και μπορεί να κοροϊδέψουν κι εσένα δεν είναι τόσο απλό. Εεε και στα μαθήματά μας εε κυρίως στα νέα ελληνικά θέλει κάποια πως να το πω, θέλεις τα παιδιά να ανοίξουνε κάπως πράγμα που δεν είναι πάντα εύκολο σε μια μεγάλη τάξη. Εάν το πετύχεις όμως, αυτό είναι πολύ ευχάριστο πραγματικά. Δηλαδή η επικοινωνία πιστεύω ότι είναι το παν. Εάν καταφέρεις την επικοινωνία είσαι σε καλό δρόμο.

Σ: Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ5: Δεν έχω αισθανθεί τόσα χρόνια ότι υπάρχει κάποιος που με βοηθάει. Συνήθως όχι. Αισθάνομαι ότι είμαι μόνη μου απέναντι σε ένα σύνολο είτε μαθητών είτε καθηγητών είτε γραφειοκρατίας είτε υπουργείο κλπ. Τώρα προσωπικά εγώ ανήκω σε μία ομάδα στο θέατρο στην εκπαίδευση εάν το ξέρεις και αυτά με έχει βοηθήσει με πάρα πολλούς τρόπους, γιατί ένας από τους στόχους είναι να διδάξουμε με καινούριο τρόπο, με άλλο τρόπο, μέσα από το θέατρο και έχουμε κάνει πάρα πολλά πράγματα σε αυτό. Αυτός είναι ο μόνος φορέας που με έχει βοηθήσει πραγματικά.

Σ: Σας ευχαριστούμε πάρα πολύ για το χρόνο που αφιερώσατε για τη συγκεκριμένη συνέντευξη. Δεσμευόμαστε ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

Σ5: Κι εγώ ευχαριστώ, καλή τύχη!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 6

Ημερομηνία συνέντευξης: 27/3/21

Φύλο: Γυναίκα

Σ: Ποια είναι η ηλικία σας;

Σ6: 52

Σ: Τι ειδικότητα έχετε;

Σ6: Μαθηματικός

Σ: Πόσα χρόνια υπηρεσίας έχετε;

Σ6: 20

Σ: Τί σπουδές έχετε κάνει;

Σ6: Πτυχίο από το Μαθηματικό Τμήμα και Διδακτορικό από το Φυσικό στον τομέα της Αστροφυσικής.

Σ: Ξεκινάμε με τις ερωτήσεις της έρευνας. Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;

Σ6: Εεεε, γενικά ή στο χώρο του σχολείου;

Σ: Γενικά.

Σ6: Κοίταξε μια αδιάφορη οικογένεια, μια ανεπαρκής οικογένεια γενικά. Εεε κακές παρέες, εε σε κίνδυνο και γενικά η ιδιοσυγκρασία ενός παιδιού που ενδεχομένως να είναι δειλό, να μην, να να μην προβάλλει τα θέλω του, όλα αυτά που μπορεί να το στοχοποιήσουν στις υπόλοιπες ομάδες παιδιών που δε θέλει και πολύ να βρουν εξιλαστήριο θύμα για τα πάντα.

Σ: Ωραία. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;

Σ6: Εεεεμμμμ, γενικά κλείνονται στον εαυτό τους. Αλλάζει γενικά η συμπεριφορά του, είναι φοβισμένο, είναι αμίλητο και σπάνια μιλάει, μου χει συμβεί πάντως κανά δυο φορές, δηλαδή παιδάκι που αισθανόταν απειλή μίλησε. Εε και γενικά εε δείχνει ευερέθιστο, εκρηκτικό, έτοιμο να εκραγεί για τους δικούς του λόγους. Γενικά έχει μια μια συμπεριφορά θλιμμένου και θυμωμένου ενήλικα, είναι, έχει αποστάσεις από τα πάντα..

Σ: Εφήβου εννοείς έτσι, όχι ενήλικα.

Σ6: Εεεμμ, είναι πολύ σοβαρό, δηλαδή δεν κάνει πράγματα της ηλικίας του. Δεν, δεν παίζει με τους υπόλοιπους, δεν, σαν να είναι απομονωμένος, θλιμμένος, εενηλίκας που θέλει να κρατήσει αποστάσεις. Διαφοροποιείται από τους υπόλοιπους.

Σ: *Πολύ ωραία. Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.*

Σ6: Εεεε (.....). Θεωρώ ότι είναι κάποιος που είναι δυνατός και μπορεί να ανταπεξέρχεται, να προσαρμόζεται ....., να μην ααα αισθάνεται ότι εεεε πως να το πω να μην εε αισθάνεται ότι η γνώμη των άλλων μπορεί να τον επηρεάσει ή να δίνει μεγάλη σημασία, δεν ξέρω βέβαια αυτό κατά πόσο είναι δυνατόν στους εφήβους, αλλά άνθρωπος που δεν επηρεάζεται από τη γνώμη των άλλων και αξιολογεί σωστά τις καταστάσεις. Δεν αφήνει να τον ρίξουν, να τον καταβάλλουν.

Σ: *Πολύ ωραία. Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;*

Σ6: Καταρχάς ο ανθεκτικός είναι συνεπής και σταθερός στα πάντα. Στη συμπεριφορά του, στις εργασίες του, στα καθήκοντά του, εεμμ, δεν εεε, κι η φασαρία που ενδεχομένως μπορεί να γίνει μέσα στην τάξη δεν τον επηρεάζει, δεν ααα αποσπάται εύκολα η προσοχή του. Είναι σταθερός και προσηλωμένος σε όλα.

Σ: *Και ο μη ανθεκτικός;*

Σ6: Ο μη ανθεκτικός συνήθως φαίνεται ότι είναι εκτός τόπου και χρόνου. Εε δεν έχει σταθερότητα ούτε στη συμπεριφορά ούτε στη στα καθήκοντα εεε δείχνει απορροφημένος αλλού και σχεδόν πάντα, πολλές φορές.

Σ: *Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;*

Σ6: ΕΕεε θεωρώ ότι όταν τους φτιάξεις μια ρουτίνα, μέσα στην οποία αισθάνονται ασφαλείς, βοηθάει, βοηθάει γιατί έτσι ξεφεύγουν ενδεχομένως κι από ένα διαταραγμένο οικογενειακό περιβάλλον, αλλά τα βοηθάει κι αυτά να μην αισθάνονται ότι θα αναλωθούν

συναισθηματικά, δηλαδή αν για παράδειγμα είναι ευάλωτα συναισθηματικά για τους δικούς τους λόγους και μέσα στην τάξη γίνει ένας χαμός για τον οποιονδήποτε λόγο,, εεε, δεν τους αρέσει, τα αποδιοργανώνει. Ενώ, εάν τα ξέρουν, ότι τώρα θα ελέγξουμε τις ασκήσεις, μετά θα κάνουμε την παράδοση, μετά θα έχουν χρόνο να κάνουν ερωτήσεις εεε, η ρουτίνα τα κάνει να αισθάνονται πιο ασφαλή, πιο εεε πιο σίγουρα, γιατί εκείνη την ώρα που έχουν το πρόβλημα, εκείνη τη χρονική στιγμή δεν θέλουν να το συζητήσουν, δεν θέλουν να μιλήσουν, θέλουν κάπου τα πράγματα να κυλάνε αρμονικά, χωρίς να ξέρουνε ότι θα τα διαταράξει κάτι.

Σ: Πόσο επαρκείς αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Σ6: Εεεεμ θεωρώ ότι βοηθάω, όχι μπαίνοντας ακριβώς στο πρόβλημα, δηλαδή δε θα ρωτήσω ποτέ ένα μαθητή τι έχει και ενδεχομένως και είναι θλιμμένο ε ε αν δεν είναι κάτι που αφορά σίγουρα το σχολικό περιβάλλον. Αλλά με το να του δώσεις σημασία, να ασχοληθείς μαζί του, δηλαδή ε να κάτσεις δίπλα του, να του εξηγήσεις την άσκηση, να του δώσεις χρόνο να πει την απάντησή του ή αν για παράδειγμα πολλές φορές δημιουργεί θέμα μες στην τάξη να τον κρατήσεις ξεχωριστά από τους άλλους και να το ρωτήσεις παιδί μου τι σου συμβαίνει, ναι θεωρώ ότι αυτή είναι μια καλή προσπάθεια προσέγγισης. Αλλά ποτέ δε λένε κι ούτε θέλουμε να ρωτάμε θεωρώ ε όταν το θέμα είναι οικογενειακό, δηλαδή δεν ξέρω λίγο αν κατάλαβα καλά την ερώτηση πως είσαι σίγουρη είμαι ότι μπορώ να βοηθήσω εγώ;

Σ: Ναι πόσο επαρκής και σίγουρη είσαι, νιώθεις.

Σ6: Αν το πρόβλημα επομένως δεν είναι από το σχολείο μέσα δε θεωρώ ότι μπορώ να βοηθήσω. Ίσως να τα κάνουμε να νιώσουν καλύτερα, μιλώντας τους και δείχνοντάς τους ότι κάποιος θέλει να τους ακούσει, τους σκέφτεται, μπορεί να τους συμπαρασταθεί, ακούγοντάς τους, αυτό. Σπάνια δηλαδή, μπορούμε να..δε λένε, δε θέλουνε, είναι, δε δείχνουν τα παιδιά το πρόβλημά τους, γι αυτό και υπάρχουνε παιδιά που εμείς ξέρουμε από τρίτους ότι μπορεί το οικογενειακό τους περιβάλλον να είναι πολύ άσχημο, αλλά αυτά ποτέ δε θα πουν τίποτα, ποτέ.

Σ: Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ6: Ψυχικά ανθεκτικά. Θα σου πω από την εμπειρία μου. Ένα παιδί που δεν ήταν ψυχικά ανθεκτικό, ήταν εντελώς από την άλλη, ένα παιδί με ψυχολογικά προβλήματα που άρχιζε να χτυπάει θρανία ξαφνικά και καρέκλες στη μέση του μαθήματος και έδινε την εικόνα δαιμονισμένου, ε κλήθηκε εισαγγελέας κάποια στιγμή, γιατί η μάνα δεν εννοούσε να καταλάβει. Αλλά αυτό είναι ακραία περίπτωση.

Σ: Στις μη ακραίες δηλαδή θεωρείς ότι υπάρχουν υποστηρικτικά πλαίσια;

Σ6: Στις μη ακραίες θεωρούσα ότι θα έπρεπε να υπάρχει ένας ψυχολόγος σε κάθε σχολείο έτσι, ώστε όποιο παιδί ένιωθε την ανάγκη να μιλήσει, να μιλήσει γιατί εμείς δεν είμαστε ειδικοί. Εμείς μπορεί να έχουμε τις καλύτερες των προθέσεων, αλλά να πάμε να κάνουμε κακό. Εεε θα έπρεπε να υπάρχει έτσι, όταν ακόμα το πρόβλημα είναι μικρό και περιορισμένο, γιατί αν μετά εξελιχθεί στο παράλογο, δεν το μαζεύεις εύκολα.

Σ: Τέλεια σε υπερευχαριστώ έτσι. Σας ευχαριστούμε πάρα πολύ για το χρόνο που αφιερώσατε για τη συγκεκριμένη συνέντευξη. Δεσμευόμαστε ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 7

Ημερομηνία συνέντευξης: 30/3/2021

Φύλο: Άντρας

Σ: Πόσο χρονών είστε;

Σ7: 54

Σ: Πόσα είναι τα χρόνια υπηρεσίας σας;

Σ7: 11

Σ: Ποια είναι η ειδικότητά σας;

Σ7: Μαθηματικός

Σ: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ7: Τμήμα Μαθηματικών, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Σ: Ξεκινάμε! Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;

Σ7: Εεεε, ποιες συνθήκες θέτουν τους μαθητές μας σε κίνδυνο, εε (παύση) όχι μόνο για το σχολείο έτσι;

Σ: Όχι, για οποιοδήποτε πλαίσιο κινούνται.

Σ7: Εεεε, εντάξει,..... θεωρώ την εεε, συχνή χρήση με τα ηλεκτρονικά μέσα, κυρίως υπολογιστές, ίντερνετ και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια που ασχολούνται πάρα πολλές ώρες. Ένα είναι αυτό. Εεε θεωρώ ότι ίσως είναι και το πιο σημαντικό. Τώρα τι άλλο, εεε, εντάξει είναι οι οι παρέες που έχουν αλλά αυτό βέβαια είναι ελεγχόμενο από εμάς τους γονείς. Έτσι οι επαφές που έχουν με τους άλλους συμμαθητές τους και με άτομα που δεν γνωρίζουμε. Τώρα δεν ξέρω αν σε κάλυψα.

Σ: Όχι, εσύ ό, τι απαντάς, δεν υπάρχει θέμα κάλυψης για μένα.

Σ7: Ναι, αυτά τα δύο θεωρώ ότι είναι τα πιο σημαντικά, αυτά. Δηλαδή η συχνή χρήση με τα ηλεκτρονικά μέσα, όσον αφορά ίντερνετ και ηλεκτρονικά παιχνίδια, χρήση ηλεκτρονικών συσκευών, δηλαδή κινητά, τάμπλετ και υπολογιστές και οι κοινωνικές τους επαφές.

Σ: Ωραία. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;

Σ7: Εεεεε, απομόνωση, εεε δυσκολία στην επικοινωνία εεε και πολλές φορές ε μία κάμψη ή αδυναμία θα μπορούσα να πω στις μαθησιακές τους απαιτήσεις. Εεεε καθώς και εεε επιθετική συμπεριφορά ανάμεσα στους συμμαθητές του, τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς.

Σ: Ωραία. Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σ7: Μμμμ, εδώ για βοήθησέ με λίγο, τι ακριβώς θες να σου πω.

Σ: Πώς καταλαβαίνεις τον όρο «ψυχικό ανθεκτικότητα», πώς θα τον περιέγραφες, τι σημαίνει;

Σ7: Ααα πως θα τον περιέγραφα, ναι, φαντάζομαι όταν λέμε ψυχική ανθεκτικότητα, εννοούμε τη δυνατότητα που έχει ο μαθητής να ανταποκρίνεται σε διάφορες έτσι συναισθηματικές καταστάσεις στις οποίες βρίσκεται. Δηλαδή να μπορεί να αντιδρά με κάποιο σωστό τρόπο ή λογικό τρόπο.

Σ: Ωραία. Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;

Σ7: Εεε, καταρχήν είναι πιο επικοινωνιακός, αντιλαμβάνεται καλύτερα αυτά που το εε λέει κάποιος καθηγητής ή κάποιος συμμαθητής του, εεε έχει άμεση ανταπόκριση και αντίδραση στα ερεθίσματα που δίνονται από τον εκπαιδευτικό ή τους συμμαθητές του. Εεε είναι και δεν είναι απομονωμένος από τους υπόλοιπους.

Σ: Ωραία, και ο μη ανθεκτικός;

Σ7: Ο μη ανθεκτικός είναι όπως είπα πριν. Δηλαδή, έχει δυσκολίες στην επικοινωνία, εεε πολλές φορές, εεε δεν εεε εξωτερικεύει τις αντιδράσεις του και αυτά που νιώθει σε σχέση με ένα γεγονός, αυτά ξέχασα να τα αναφέρω πριν, είναι απομονωμένος, εε αυτά.

Σ: Πολύ ωραία. Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;

Σ7: Εεεε, θεωρώ ότι είναι εφικτό, εε τουλάχιστον να κάνουμε μια προσπάθεια, εε πρώτα απ' όλα με προσωπική επικοινωνία με το μαθητή. Τον πιάνεις κατ' ιδίαν και συζητάς μαζί του, βλέποντας αν υπάρχει κάποιο πρόβλημα, προσπαθείς να εντοπίσεις τι συμβαίνει,,εεεε μπορείς επίσης εεε με τη βοήθεια των συμμαθητών του και με την επικοινωνία με τους γονείς του. Πιστεύω ναι ότι μπορεί να επιτευχθεί, αλλά δεν ξέρω βέβαια αν το αποτέλεσμα θα είναι το επιθυμητό, αλλά σε πρώτη φάση αυτές είναι οι ενέργειες που θα έκανα.

Σ: Τέλεια! Πόσο επαρκείς αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Σ7: Εεε, όχι πάρα πολύ γιατί ίσως δεν έχω και την επιστημονική κατάρτιση. Βέβαιαααα επειδή έχω και μια ενασχόληση με την ειδική αγωγή μπορεί ίσως να μπορώ και να βοηθήσω του μαθητές. Θεωρώ πάντως ότι είμαι αρκετά επαρκής να βοηθήσω με τις γνώσεις που έχω. Βέβαια μέχρι ένα σημείο. Από κει και πέρα, εάν το πρόβλημα είναι δύσκολο νομίζω ότι θα προτρέψω το μαθητή να απευθυνθεί σε κάποιον ειδικό βέβαια με τη συγκατάθεση των γονιών και των συναδέλφων.

Σ: Πολύ ωραία. Τελευταία ερώτηση. Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ7: Εεε, εντός του σχολείου είναι φυσικά οι συνάδελφοι, η διεύθυνση και ο σύλλογος που μπορώ να απευθυνθώ και εκτός σχολείου πιστεύω είναι τα αντίστοιχα κέντρα όπως είναι το ΚΕΣΥ.

Σ: Πολύ ωραία, αυτό ήτανε!

Σ7: Μόνο αυτά τα λίγα;

Σ: Ναι, δεν πιάνει πολύ χρόνο γιατί αλλιώς δε θα συμμετείχε κανείς(γέλια). Λοιπόν, δεσμευόμαστε ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

Σ7: Εντάξει, καλό βράδυ και καλή συνέχεια!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 8

Ημερομηνία: 1/4/2021

Φύλο: Άντρας

Σ: Πόσο χρονών είστε;

Σ8: 62

Σ: *Πόσα χρόνια υπηρεσίας έχετε;*

Σ8: 29

Σ: *Ποια είναι η ειδικότητά σας;*

Σ8: Γεωπόνων

Σ: *Τί σπουδές έχετε κάνει;*

Σ8: Σπουδές: Γεωπονική Σχολή, ΣΕΛΕΤΕ, Μεταπτυχιακό στην ΑΣΠΑΙΤΕ: Η τεχνολογία στην εκπαίδευση

Σ: *Ξεκινάει το κυρίως μέρος της συνέντευξης. Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;*

Σ8: Πολλές εδώ περά τώρα...

Σ: Πάμε, πείτε ό,τι ξέρετε (γέλιο)

Σ8: Στα διαλείμματα, το μάθημά μου εμένα είναι και εργαστηριακό.

Σ: *Ααα, περιμέντε, εννοούμε γενικότερα και όχι μόνο στο σχολείο, γενικότερα σε οποιοδήποτε πλαίσιο κι αν ζουν, θεωρείς ότι τους θέτει σε κίνδυνο.*

Σ8: Όλα και από οικογένεια και από γειτονίες τουλάχιστον αν πάρουμε έτσι τα σχολεία που έχουμε γυρίσει, εεε (.....). Οπότε πάμε γειτονιά, οικογένεια, εεε μέχρι και τότε που ήμουν διευθυντής θυμάμαι εντελώς εεε, θείοι και τέτοιοι που μπαίνανε στη ζωή των παιδιών και τους δημιουργούσαν χοντρά προβλήματα. Μέσα στο σχολείο, μέσα στην τάξη.

Σ: *Θα μπορούσες να μου κάνεις λίγο πιο σαφή την οικογένεια και τη γειτονιά;*

Σ8: Οικογένεια, είχαμε χωρισμένους γονείς που δημιουργούσαν χοντρά προβλήματα στα παιδιά. Η γειτονιά, υπήρχαν γειτονιές, στις οποίες ξέρεις οι παλιές, κυρίως στην επαρχία που ξέρεις μετέχουν και στα δρώμενα της οικογένειας μια γειτονιά ξέρεις καυτηριάζουν τα θέματα και όλα αυτά μπαίνουν μέσα στην οικογένεια και επηρεάζουν το παιδί, το μαθητή.

Σ: Ωραία. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;

Σ8: (.....). Τώρα από χαρακτηριστικά προσώπου από φωνές...

Σ: Όχι, εννοώ ψυχικά ουσιαστικά ή συμπεριφορικά.

Σ8: (.....). Τι να σου πω εδώ πέρα τώρα, εδώ πραγματικά (μεγάλη παύση). Φόβο, μία αγωνία που εκφράζεται από τα μάτια τους; Τέτοιου είδους χαρακτηριστικά;

Σ: Εεεε, ναι και συμπεριφορές ας πούμε...

Σ8: Συμπεριφορές, εεε, επιθετικότητα καμιά φορά, φωνές, ένταση στη φωνή, εεε (.....), κλωτσιές, χτυπήματα σε τοίχους πόρτες, (μεγάλη παύση).

Σ: Ωραία. Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σ: Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σ8: (.....). Ψυχική ανθεκτικότητα τώρα, πόσο αντοχή έχεις στις ψυχολογικές πιέσεις.

Σ: Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;

Σ8: Ωραία. Και είσαι στην τάξη τώρα και έχεις έναν μαθητή ανθεκτικό και έναν μη ανθεκτικό, πως αναγνωρίζεις τον ένα και τον χαρακτηρίζεις ανθεκτικό και πως τον άλλον.

Σ8: Σε τι, σε τί ανθεκτικό;

Σ: Ανθεκτικό, ότι είναι άτομο ανθεκτικό σε αυτή τη ζωή, ενώ τα άλλο παιδάκι σου φαίνεται, μη ανθεκτικό, ευάλωτο ας πούμε. Πώς καταλαβαίνεις το ανθεκτικό, πώς καταλαβαίνεις το ευάλωτο;

Σ8: Εεεε, μπορεί να είναι διστακτικό στην ομιλία, ενώ ο άλλος να εκφράζεται πολύ πιο εύκολα...εεε να μιλάει και χωρίς να πρέπει. Ο μη ανθεκτικός πέρα που δε μιλάει μπορεί να, να, εεε, αα, να είναι αφηρημένος, να νιώθεις ότι βρίσκεται σε, εεε εκτός τάξης εκτός χώρου. Εεεε (.....). Τι άλλα συμπτώματα τώρα; (.....). Εεε σε παρατηρεί, ο μη ανθεκτικός βλέπεις ότι δεν τον κεντρίζει τίποτα, δεν πα να λές, δεν πα να λές. Ενώ βλέπεις ένα άλλο παιδάκι που μπορεί μέχρι και τα κλάματα να βάλει.

Σ: Οκ, ο ανθεκτικός, γιατί για τον μη ανθεκτικό μου έδωσες πλήρη ορισμό, ο ανθεκτικός;

Σ8: (.....). Ο ανθεκτικός μπορεί να βάλει τις φωνές, να μην τον νοιάζει αυτά που του λες και να αρχίσει να μουρμουράει, να μη δίνει σημασία σε αυτά που του λες...

Σ: Από την εμπειρία σου είναι εφικτό να ενισχύσεις, την ανθεκτικότητα, την ψυχική ανθεκτικότητα, αυτήν την αντοχή των μαθητών στην τάξη; Δηλαδή να τους βοηθήσεις αυτούς που είναι ποιο ευάλωτοι να ανταπεξέλθουν στις δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν; Αν ναι πώς πιστεύεις ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί, αν όχι για ποιους λόγους;

Σ8: (.....). Μάλιστα. Νομίζω πάλι εδώ πέρα εξαρτάται από τον ίδιο τον μαθητή, αν θα είναι καταδεκτικός ή όχι. Εεε πάντα προσπαθούμε να ενισχύσουμε τη συμπεριφορά του, να του δώσουμε λόγο, το βήμα, να προσπαθήσουμε να τον προσεγγίσουμε περισσότερο από κάποια άλλα παιδιά, εεε (.....). Αλλά δεν νομίζω ότι πάντα πετυχαίνουμε το σκοπό μας. Δηλαδή πολλές φορές παρ' όλη την προσπάθεια βλέπεις ότι συνεχίζουνε στο ίδιο μοτίβο.

Σ: Οκ. Πόσο επαρκείς αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Σ8: Μάλιστα. (.....). Εεε επειδή μου έχουν τύχει κάποια περιστατικά κι επειδή έχω καλή επικοινωνία, είχα τουλάχιστον, είχα επαφή κιόλας με μεγαλύτερα παιδιά, Λύκειο, είχαμε καλή επαφή, καλή επικοινωνία κι είχαμε φτάσει, ήμουνα και πιο νέος να μου πεις, μου εμπιστευό, με θεωρούσαν να μου εκμυστηρευτούνε πράγματα, μου λέγαν πράγματα που πραγματικά δεν ήθελα να ξέρω. Ένιωθα πολύ άσχημα απέναντι στους γονείς όταν αντίκριζα τους γονείς. Για τα πράγματα που ήξερα εγώ, αλλά δεν μπορούσα να μεταφέρω στους γονείς τους. Βοήθησα αρκετά παιδιά χωρισμένων γονιών να δούνε κάποια πράγματα, αλλά μου ανοίχτηκαν πολύ. Εεε, δεν νομίζω όμως ότι πάντα τα καταφέρνω, ή δεν είμαστε ειδικοί να καταφέρουμε πάντα να δίνουμε τις τέλειες λύσεις. Σε κάποια έχουμε απτά αποτελέσματα, σε κάποια όμως όχι.

Σ: Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ8: Υπήρχαν δομές. Και στο δήμο υπάρχουν και στη διεύθυνση δευτεροβάθμιας υπάρχουν. Και νομίζω και τότε που ήμουν διευθυντής είχαμε απευθυνθεί και στη διεύθυνση και στο δήμο και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και μας είχαν στείλει ψυχολόγους κλπ. Μας είχαν βοηθήσει. Τώρα αν πάντα υπάρχουν και πάντα μας δίνουν βοήθεια ή έχουμε πληθώρα περιστατικών και δεν μπορούμε να τα αντιμετωπίσουμε όλα. Εντάξει. Αλλά πιστεύω ότι υπάρχουν λύσεις. Πιστεύω ότι και μέσω του δήμου και μέσω της διεύθυνσης έχουμε τη δυνατότητα όσο το δυνατόν, να πετύχουμε κάτι.

Σ: Σας ευχαριστούμε πάρα πολύ για το χρόνο που αφιερώσατε για τη συγκεκριμένη συνέντευξη. Δεσμευόμαστε ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

Σ8: Καλό βράδυ!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 9

Ημερομηνία: 8/4/21

Φύλο: Γυναίκα

Σ: Ποια είναι η ηλικία σου;

Σ9: 58

Σ: Πόσα χρόνια υπηρεσίας έχεις;

Σ9: 21

Σ: Τι ειδικότητα έχεις;

Σ9: Γαλλικών

Σ: Ποιες είναι οι σπουδές σου;

Σ9: Πανεπιστήμιο Γαλλική Φιλολογία και Γαλλικό Ινστιτούτο Sorbon 1, Sorbon 2.

Σ: Ωραία, ξεκινάμε! Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;

Σ9: Εεεε, σίγουρα ξεκινάει από το οικογενειακό περιβάλλον θα έλεγα, δηλαδή κατά πόσο μπορούν να καταλάβουν οι γονείς τους ότι ή μάλλον πώς είναι η οικογένειά τους, δηλαδή. Οπότε εκεί η οικογένεια και το μορφωτικό επίπεδο νομίζω μετράει. Εεε γιατί το λέω αυτό, γιατί όσο και να υπάρχει αγάπη πρέπει να μπορεί η μαμά ή ο μπαμπάς να ψυχανεμιστούν τέλος πάντων τα προβλήματα που μπορεί να περνάει το παιδί τους. Δηλαδή η η τώρα αυτό που με ηχογραφείς κάτι μου κάνει...

Σ: *Αν θες μπορούμε να μην την κάνουμε. Είναι ανώνυμο, δεν θα έχει το όνομά σου, αλλά ό,τι θέλεις...εεε αν δεν τα ηχογραφούσα θα έπρεπε να τα δακτυλογραφώ, σκέψου, δεν θα γινότανε..*

Σ9: Βρε τι πάθαμε.....

Σ: Αν δε θες, δεν θέλω να σε αναγκάσω..

Σ9: Όχι, όχι και βέβαια θέλω απλά τώρα δεν είμαι προετοιμασμένη και σκέφτομαι...

Σ: *Καμία προετοιμασία δεν χρειάζεται, πες αυθόρμητα.*

Σ9: Λοιπόν, νομίζω ότι οι γονείς σίγουρα πρέπει να είναι δίπλα στα παιδιά τους, για να καταλάβουν εαν το παιδί τους περνάει κάποιο ζόρι βρε παιδί μου, αν έχει κάποιο πρόβλημα. Γιατί εξαρτάται πάρα πολύ και οι παρέες του κατά πόσο το επηρεάζουν και εάν εεεε οι γονείς δεν έχουν δώσει ξέρεις τις βάσεις ώστε να μπορεί να ανταπεξέρχεται το παιδί στις δυσκολίες που θα συναντάει και εκτός σπιτιού εεεε με διάφορα προβλήματα ή διάφορα που μπορεί να συναντήσει εκεί νομίζω πως υπάρχει πρόβλημα. Άρα σίγουρα νομίζω ότι από το σπίτι ξεκινάει εεεε να μπορούν να αντιληφθούν οι δικοί του εάν είναι καλά το παιδί ή όχι.

Σ: *Πολύ ωραία. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;*

Σ9: Λοιπόν εγώ νομίζω ότι είναι τα δύο άκρα. Ή θα είναι πάρα πολύ κλεισμένα στον εαυτό τους, αυτό είναι μία ένδειξη, εεε ή θα είναι πολύ επιθετικά. Δηλαδή μια επιθετική προ συμπεριφορά, κακός τρόπος δηλαδή ότι δε δέχονται, δε δέχονται ούτε να τα πλησιάσεις, αλλά ακόμα και να τα αγγίξεις κάποια φορά, δηλαδή εννοώ να τα αγγίξεις ξέρεις φιλικά, μητρικά, πατρικά. Όταν αντιδρούν πιστεύω ότι υπάρχει πρόβλημα και βεβαίως όταν κλείνονται στον εαυτό τους αυτή ακριβώς ήταν η πρώτη ένδειξη νομίζω.

Σ: Ωραία, πολύ ωραία. Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σ9: Το να έχεις προβλήματα εεεμμμ, να σου παρουσιάζονται προβλήματα και να βρεις τον τρόπο να τα αντιμετωπίσεις να τα λύσεις, χωρίς τη βοήθεια ειδικού, έτσι νομίζω, με τη λογική εεε με τη λογική βασικά.

Σ: Τέλεια, ωραία. Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;

Σ9: Εεε, (.....). Σου είπα ότι ο μη ανθεκτικός θα είναι πολύ κλεισμένος στον εαυτό του, φαντάζομαι ότι δεν θα αντιδράσει σεεεε σε προσβολές ίσως που του γίνονται από συμμαθητές του εεεεμμμ τι άλλο, τι δεν θα έκανα ακόμα. Εεεε πολλές φορές μπορεί να μη μιλήσει, να μη διαμαρτυρηθεί και σ' εμάς τους εκπαιδευτικούς παρ' όλο που κάποιος τον ενοχλεί. Εεε, δεν ξέρω τι άλλο να πω βρε Ιωάννα μου..

Σ: Δεν χρειάζεται κάτι άλλο, ο ανθεκτικός πες μου. Πώς τον καταλαβαίνεις τον ανθεκτικό;

Σ9: Είναι αυτός που πρώτα απ' όλα έχει το θάρρος να πει τη γνώμη μου. Εεε όταν τον ρωτάς κάτι οτιδήποτε είναι αυτό και σου απαντάει. Εεε όταν δεν κωλώνει ρε παιδί μου, όταν δεν διστάζει. Όταν έχει το θάρρος της γνώμης του να απαντήσει σε οτιδήποτε τον έχεις ρωτήσει.

Σ: Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;

Σ9: Λοιπόν εκτός από ένα μικρό πλησίασμα, εεε στο τέλος του μαθήματος ή σε ένα διάλειμμα, εεε δεν νομίζω πως έχουμε το χρόνο. Μπορώ να ακούσω το πρόβλημα του παιδιού, εάν έχει ένα πρόβλημα και μου το εμπιστευτεί. Αλλά από εκεί και πέρα χωρίς να έχω πολλές επαφές με το μαθητή, δεν νομίζω ότι εγώ μπορώ να τον βοηθήσω. Μπορώ να τον συμβουλευτώ σε ποιον μπορεί να μιλήσει ίσως, αλλά να τον βοηθήσω, δεν νομίζω πως μπορώ εγώ. Μπορώ να είμαι ένας ευήκοος άνθρωπος, τίποτε άλλο.

Σ: Ωραία. Πόσο επαρκής αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Σ9: Όχι, εγώ δεν νομίζω πως είμαι επαρκής και δεν είναι γιατί δεν το έχω ψάξει, γιατί και ψυχολογία έχω κάνει και διαβάζω και ενημερώνομαι. Είναι αυτό, ότι μας λείπει ο χρόνος, ο χρόνος του να έρθεις πολύ σε επαφή με τα παιδιά και όχι και δεν είμαι, δεν είμαι ειδική, όλα αυτά που ξέρω είναι θεωρητικά. Δεν θα μπορούσα, ούτε θα ήθελα να είμαι εγώ υπεύθυνη για την ψυχική υγεία ενός παιδιού. Θα τον παρέπεμπα σε ειδικό έτσι νομίζω.

Σ: Πολύ ωραία και τελευταία που έχει σχέση με αυτό που τώρα είπες. Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ9: Ναι, ναι, ω καλά τώρα δεν τους θυμάμαι. Έχουμε ενημερωθεί, θα έψαχνα στο ίντερνετ εν πάσει περιπτώσει, γιατί δεν έχω συγκρατήσει. Υπάρχουν δομές και μάλιστα φέτος έχουμε τις αναπληρώτριες που μας ήρθανε να βοηθήσουνε. Τις δυο κοπελιές, την κοινωνική λειτουργό και την ψυχολόγο οι οποίες βέβαια κατά πόσο θα προλάβαιναν. Αλλά, είναι ένα βήμα αυτό που έγινε φέτος στο σχολείο όταν ένα παιδί έχει πρόβλημα να μπορεί να αποτανθεί σε αυτές. Έτσι, νομίζω.

Σ: Τέλεια! Ευχαριστώ πολύ! για το χρόνο που αφιερώσατε για τη συγκεκριμένη συνέντευξη. Δεσμευόμαστε ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

Σ: Να σαι καλά Ιωάννα μου, καλή συνέχεια!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 10

Ημερομηνία: 8/4/21

Φύλο: Γυναίκα

Σ: Ποια είναι η ηλικία σου;

Σ10: 41

Σ: Πόσα είναι τα χρόνια υπηρεσίας σου;

Σ10: 13

Σ: Τι ειδικότητα έχεις;

Σ10: Φιλολόγος

Σ: Τι σπουδές έχεις κάνει;

Σ10: Φιλολογίας, Μεταπτυχιακό και Διδακτορικό.

Σ: Ωραία, πάμε στις ερωτήσεις. Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;

Σ10: Εεεε, αυτή η ερώτηση αναφέρεται στη συγκυρία την τωρινή ή γενικά;

Σ: Όχι, όχι, γενικά.

Σ10: (.....) Εεεε, εντάσεις στην οικογένεια, εεε οικονομικές αντιξοότητες, εεε, σχέση των γονέων μεταξύ τους και οι σχέσεις των γονέων με τα παιδιά κατά πόσο είναι παρόντες κοντά τους και τα λοιπά και νιώθουν ένα περιβάλλον ασφάλειας στο σπίτι. Αυτά το βασικό νομίζω είναι το οικογενειακό, οι σχέσεις με τους γονείς.

Σ: Οκ, ωραία. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;

Σ10: Μάλιστα, εε, χαρακτηριστικά τώρα, ναιαιαι, μπορεί να είναι πολύ κλειστοί, εσωστρεφείς ή ακριβώς το αντίθετο, με την έννοια να είναι πάρα πολύ απείθαρχοι, ζωηροί, εεε, να μην υπακούν σε βασικούς κανόνες, εεε όσον αφορά τώρα το μέσα στην τάξη και τα λοιπά,....., ή ακόμα να ασκούν σωματική βία σε άλλους συμμαθητές τους ή ψυχολογική βία.

Σ: Ωραία. Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σ10: Αυτήν την έννοια η αλήθεια είναι ότι δεν την έχω ξανακούσει, οπότε θα πω τώρα ότι φαντάζομαι εγώ ε;

Σ: Ναι, εννοείται.

Σ10: Εεεε, ψυχική ανθεκτικότητα, το κατά πόσον μάλλον είσαι δυνατός και έτοιμος να αντιμετωπίζεις προβλήματα που έρχονται εεε στη ζωή; Αυτό, φαντάζομαι.

Σ: Ωραία. Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;

Σ10: Μάλιστα, εεε έλα ντε, πώς τον αναγνωρίζεις. Ένα παιδί το οποίο έχει θεωρώ εγώ ότι είναι, είναι πιο επικοινωνιακό, εκφράζεται περισσότερο, καλύτερα, έχει τις λέξεις να εκφράσει τη σκέψη του καλύτερα, έχει θάρρος, το θάρρος της γνώμης του. Εεεμμ ναι η έκφραση νομίζω είναι ένα σημάδι καλής ας πούμε ψυχικής υγείας. Η ικανότητα να εκφράσεις αυτό που αισθάνεσαι και η επιθυμία να το κάνεις, αυτό.

Σ: Ωραία και ένας μη ανθεκτικός;

Σ10: Το αντίθετο, φαντάζομαι ένα ευάλωτο παιδί να είναι, να έχει ξεσπάσματα ή να είναι πάρα πολύ κλειστό και ντροπαλό, δύο άκρα δηλαδή, εεε συμπεριφορών.

Σ: Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;

Σ10: Ναι, ναι πιστεύω ναι ότι έχουμε κι εμείς ένα μερίδιο ως καθηγητές που μπορούμε να το κάνουμε. Εεε, δηλαδή αν εντοπίσουμε παιδιά που είναι πάρα πολύ κλειστά να προσπαθήσουμε να τα ξεκλειδώσουμε, να αισθανθούν πιο άνετα με τους συμμαθητές τους, με εμάς, να μας εμπιστευτούν. Για εμένα το κλειδί είναι η εμπιστοσύνη και από κει και πέρα αν υπάρχει κάποιο σημαντικό πρόβλημα οικογενειακό και τα λοιπά να μας το εμπιστευτούν, να μας μιλήσουν. Ναι, πιστεύω ότι μπορούμε βέβαια, να βοηθήσουμε.

Σ: Πόσο επαρκής αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Σ10: Ναι, εεεεε, νιώθω από την εμπειρία μου ότι έχω τον τρόπο να μπορώ να εντοπίσω ένα τέτοιο παιδί και να το κάνω, το μόνο που με στεναχωρεί πολλές φορές είναι ότι δεν έχουμε εε χρόνο λόγω των ρυθμών της δουλειάς μας και των πολλών παιδιών μέσα στην τάξη, κάπως μας περνάει όχι απαρατήρητο, κάπως δεν δίνουμε τη δέουσα σημασία, την προσοχή και το χρόνο στα παιδιά αυτά. Εεε η ανεπάρκειά μου δηλαδή τίθεται σε αυτό, στο ότι πολλές φορές εε μπορώ να το, να μη δίνουμε το χρόνο που απαιτείται σε αυτά τα παιδιά και να κάνουμε focus στο πιο ας πούμε κομμάτι της δουλειάς μας το διδακτικό, αυτό.

Σ: Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ10: Α, εμένα, ως καθηγήτρια, ή τα παιδιά;

Σ: Εσένα.

Σ10: Η αλήθεια είναι ότι δεν το έχω ποτέ αναρωτηθεί αυτό, το αν υπάρχουν φορείς εντός και εκτός. Α, εντός σχολείου υπάρχουν πλέον μια κοινωνική λειτουργός και μια ψυχολόγος από φέτος στο σχολείο. Σε άλλη περίπτωση πιο παλιά θα πηγαίναμε, θα το συζητούσα με τους καθηγητές, το διευθυντή και τα λοιπά. Με το σύλλογο εάν έβλεπα ότι υπάρχει ένα πρόβλημα σε κάποιο παιδί. Εκτός σχολείου, κάποια δομή, υπάρχουν κάποιες δημόσιες δομές εεε ψυχικής υγείας ανά δήμους που για το παρελθόν έχουμε απευθυνθεί ως σχολείο σε κάποιους φορείς, σε κάποιες ακραίες περιπτώσεις άσχημης ψυχικής υγείας παιδιού. Οπότε πιστεύω ότι κάτι τέτοιο σκέφτομαι ή ναι αλλά δεν έχω μπει εγώ ποτέ στη διαδικασία να ψάξω δομές τέτοιες εκτός σχολείου ως τώρα, αυτό.

Σ: Τέλεια. Σας ευχαριστούμε πάρα πολύ για το χρόνο που αφιερώσατε για τη συγκεκριμένη συνέντευξη. Δεσμευόμαστε ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

Σ10: Κι εγώ ευχαριστώ!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 11

Ημερομηνία: 8/4/2021

Φύλο: Γυναίκα

Σ: Ποια είναι η ηλικία σας;

Σ11: 55

Σ: Πόσα χρόνια υπηρεσίας έχετε;

Σ11: 20

Σ: *Τί ειδικότητα έχετε;*

Σ11: Φυσικός

Σ: *Τί σπουδές έχετε κάνει;*

Σ11: Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, τμήμα Φυσικής.

Σ: *Ωραία, πάμε στο κυρίως μέρος. Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;*

Σ11: Κοίταξε σε οικογενειακό θεωρώ εεε, τα οικογενειακά προβλήματα που υπάρχουν έτσι; Δηλαδή μπορεί να υπάρχει ανεργία, μπορεί να υπάρχει, προβλήματα στο ζευγάρι, μπορεί να υπάρχει αλκοολισμός, γενικά προβλήματα ενδοοικογενειακά κι αυτά πιστεύω είναι τα πιο σημαντικά. Δηλαδή νομίζω ότι αν ας πούμε υπάρχει εεε μια καλή βάση οικογενειακή, εεε τα παιδιά είναι εεε, βγαίνουν με πολύ καλά, εεε πως να το πούμε τώρα, με πολύ καλές, εεε σαν εφόδια ρε παιδί μου. Είναι η οικογενειακή κατάσταση το πιο σημαντικό εφόδιο.

Σ: *Τέλεια. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;*

Σ11: Εεεε, κοίταξε, καταρχήν μπορεί να υπάρχει επιθετικότητα, μπορεί να υπάρχει αποστασιοποίηση, δηλαδή αποστασιοποίηση πως να το πούμε, απομονώνεται, εεε, κατάλαβες..Άρα λοιπόν είναι επιθετικότητα, αποστασιοποίηση, απομόνωση του παιδιού, αυτό νομίζω, κάπως έτσι έχω την εικόνα.

Σ: *Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.*

Σ11: Ναι, εεε κοίταξε καταρχήν βλέπεις ένα παιδί που έχει μια συνέχεια στη συμμετοχή, στην προσπάθεια. Εεε τι άλλο θα ήταν ψυχική ανθεκτικότητα, εεε (μεγάλη παύση). Αυτό νομίζω βλέπεις ότι είναι μια συνέχεια στην προσπάθεια, συνεχίζουνε. Και η συμμετοχή είναι σημαντική.

Σ: *Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;*

Σ11: (.....). Ναι, από έναν μη ανθεκτικό. Νομίζω πάλι το ίδιο θα πούμε, δηλαδή τώρα ο ανθεκτικός μαθητής είναι για μένα ο συμμετοχικός μαθητής, εεε με κάποιος τρόπο έτσι,

δεν σημαίνει δηλαδή, δηλαδή και τώρα στις δύσκολες συνθήκες που ζούνε τα παιδιά μπορεί να μην είναι λαλίστατα, αλλά θεωρώ με κάποιον τρόπο παρακολουθούν, κάνουν τις εργασίες τους έτσι, τα ανθεκτικά παιδιά. Τώρα, το μη ανθεκτικό εεε, εντάξει έχει μια παραίτηση, με μια παραίτηση, έναν εκνευρισμό, αυτό.

Σ: Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;

Σ11: Ναι, κατάλαβα. Σε ένα βαθμό είναι σίγουρο ότι μπορούμε να ενισχύσουμε. Έτσι, σε ένα βαθμό σίγουρα, τώρα, εξαρτάται κι απ' το πρόβλημα που βιώνει το παιδί πάντα. Και από το χαρακτήρα του. Πιστεύω ακράδαντα ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί. Τώρα, πώς μπορεί να επιτευχθεί. Με μια διακριτική παρακολούθηση του παιδιού, έτσι, διακριτική δηλαδή, πώς να το πούμε, να το έχουμε λίγο στην προσοχή μας, διακριτικά, να υπάρχει μια ψυχική επαφή, να υπάρχει μια επαφή και με το λόγο. Εεεε, αυτό νομίζω ότι είναι η βάση. Αν υπάρχει μια επαφή με το λόγο, μετά μπορεί να υπάρξει μια ενθάρρυνση, προσωπικά δηλαδή πιστεύω ότι η ενθάρρυνση είναι πολύ σημαντικός παράγοντας. Αλλά, εντάξει, μην είναι υπερβολική, πρέπει κι εμείς να είμαστε συνειδητοί σε αυτήν την προσπάθεια, πρέπει ένα μέτρο. Να μην καταλαβαίνει το παιδί ότι υπάρχει ένα πρόβλημα και γι' αυτό κρατάς αυτήν την επαφή. Διακριτικά, ε και νομίζω ότι από κει και μετά είναι εεεε στην αντίληψή μας να δώσουμε τη σωστή στιγμή το εε σωστό τη σωστή βοήθεια.

Σ: Ωραία. Πόσο επαρκής αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Σ11: (.....). Κοίταξε, εεε, πόσο επαρκής..κοίταξε εγώ προσωπικά αισθάνομαι αρκετά επαρκής, πολύ επαρκής θα έλεγα, έτσι; Δηλαδή δε νιώθω ότι, έχω μία εμπιστοσύνη σε εμένα. Τώρα αυτή η κατάσταση έχει έρθει και με την, ε με τα χρόνια. Δηλαδή εεε, σίγουρα και η εμπειρία και η ηλικία. Εγώ νιώθω ότι το περισσότερο, το περισσότερο σημαντικό σε αυτό είναι η δική μου αυτογνωσία. Δηλαδή όσο ένας άνθρωπος ερευνά και γνωρίζει την ανθρώπινη ύπαρξη, γενικότερα, εγώ καταλαβαίνω λοιπόν η πορεία μου στην

αυτογνωσία με έχει βοηθήσει πολύ στο να, εεε, να μπορώ να διαισθάνομαι, να αντιλαμβάνομαι τους μαθητές μου. Δεν είναι εύκολο, γιατί εγώ θεωρώ ότι έχω πολλούς μαθητές και μπορεί να μου ξεφύγει κάποιο παιδί. Πρέπει να έχεις μικρά τμήματα με πολλές ώρες γιατί όταν το έχεις το παιδί, τρεις ή τέσσερις ώρες εκεί δεν σου ξεφεύγει παιδί. Όταν έχω 250 παιδιά, θα μου ξεφύγει.

Σ: Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ11: Τώρα συγγνώμη εσύ θέλεις αλήθεια;

Σ: Αλήθεια, ναι (γέλιο). Υπάρχουν θεωρείς; Υπάρχει κάτι που σε βοηθάει σε αυτήν σου την προσπάθεια;

Σ11: Όχι, όχι, δεν θεωρώ ότι υπάρχει κάτι που με βοηθάει στα σημαντικά και στα ουσιαστικά και στο δια ταύτα. Στο δια ταύτα, όταν υπήρχαν συγκεκριμένα παιδαγωγικά θέματα και αναζήτησα βοήθεια, εεε όλες οι βαθμίδες των εχόντων θέσεις ευθύνης, εεε την έκαναν, πως να το πω, στρίψαν δια του αρραβώνος.

Σ: Κατάλαβα, άρα δεν έχεις. Εντάξει, τέλεια. Σας ευχαριστούμε πάρα πολύ για το χρόνο που αφιερώσατε για τη συγκεκριμένη συνέντευξη. Δεσμευόμαστε ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

Σ11: Εντάξει, σε εμπιστεύομαι, (γέλιο).

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 12

Ημερομηνία συνέντευξης: 8/4/2021

Φύλο: Γυναίκα

Σ: Ποια είναι η ηλικία σου;

Σ12: 61

Σ: Πόσα είναι τα χρόνια υπηρεσίας σου;

Σ12: 36

Σ: Ποια είναι η ειδικότητά σου;

Σ12: Φιλολόγος

Σ: Τί σπουδές έχετε κάνει;

Σ12: Αρχαιολογικό Ιστορικό στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Σ: Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;

Σ12: Ναι, είναι οι ενδοοικογενειακές για μένα και οι εξωοικογενειακές. Ενδοοικογενειακές, είναι οι ταραγμένες σχέσεις των γονέων, είτε βρίσκονται σε γάμο είτε σε διάσταση είτε σε διαζύγιο. Εεε, δεν κάνω διάκριση, διότι μπορεί να υπάρχει ένα άσχημο περιβάλλον μες στο σπίτι ακόμα και εάν είναι σε γάμο οι γονείς. Εξωοικογενειακές συνθήκες είναι εεε οι συνθήκες παραδείγματος χάριν οι παρέα των φίλων εντός και εκτός εισαγωγικών. Εεε το διαδίκτυο όπου έχουν πολλούς εικονικούς φίλους δυστυχώς τα παιδιά μας και ξέρουν πολύ λίγα γι αυτούς. Και βέβαια ειδικά για τις ηλικίες που έχουμε στο Γυμνάσιο εεεε θεωρώ ότι πολύ βασικός παράγοντας θεωρώ ότι είναι και η ισορροπία που έχει επιτύχει το παιδί εεε και ο βαθμός αυτοπεποίθησης που έχει κατακτηθεί, αυτά.

Σ: Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;

Σ12: Έχουν μία, συνήθως τα χαρακτηριστικά αυτά μπορεί να είναι είτε στην εξωτερική τους εμφάνιση μερικά παιδιά καταλαβαίνει ότι, από τον τρόπο που ντύνονται, από τον τρόπο που γελάνε, που συμπεριφέρονται, ότι θέλουν να τραβήξουν την προσοχή. Από κει και πέρα να, να κάνεις μία ας πούμε έρευνα εντός εισαγωγικών για να δεις ας πούμε που οφείλεται αυτή η συμπεριφορά. Ένα άλλο χαρακτηριστικό είναι η εεεε όταν εεεε, δεν ξέρω αν θα γελάσεις τώρα, όταν τρώνε πάρα πολύ στο διάλειμμα ή δεν τρώνε καθόλου. Βλέπεις ότι είναι μονίμως αφυδατωμένα. Εεε πως να το πω, εεε αφυδατωμένα όχι μόνο με την διατροφική έννοια, αλλά και γενικότερα με την έννοια της ενέργειας. Εεε βασικά τα περισσότερα από αυτά τα παιδιά παρουσιάζουν μία χαμηλή ενέργεια, εεε και δεν εννοώ μόνο την κινητικότητα, αλλά και την ψυχική ενέργεια. Δεν συμμετέχουν σε συζητήσεις που μπορείς να ανοίξεις μέσα στην τάξη που όλοι μάλλον ανοίγουμε μέσα στην τάξη. Δεν

λένε εύκολα τη γνώμη τους ε ή αντίθετα μπορεί να ειρωνεύονται τους άλλους χωρίς όμως να προσθέτουν κάτι στη συζήτηση. Εεεμμ και βέβαια μιλάμε και για τις ακραίες περιπτώσεις, έτυχαν και τέτοιες που είχαμε σοβαρές ψυχικές ασθένειες και έβλεπες ως πούμε το παιδί να χάνεται. Με ένα απλανές βλέμμα, μία αδιαφορία για όσα συνέβαιναν μέσα στην τάξη, εεεμ κουβέντες σκόρπιες χωρίς νόημα, ε δυο τρεις τέτοιες περιπτώσεις που συνέβησαν καταλάβαινες ότι υπήρχε σοβαρό πρόβλημα από πίσω.

Σ: Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σ12: Ναι, εεεμμ, σε πολύ γενικές γραμμές βέβαια. Περισσότερο διαισθητικά. Εεε, δεν ξέρω εγώ συνηθίζω να κοιτάζω τα παιδιά στα μάτια.

Σ: Όχι, να μου πεις τι σημαίνει ο όρος ψυχική ανθεκτικότητα, ίσως δεν έθεσα καλά το ερώτημα.

Σ12: Α, τι σημαίνει. Ναι, ναι, η ψυχική ανθεκτικότητα, ε περίμενε να βάλω τη σκέψη μου σε σειρά. Εε είναι μία σειρά από εεε αντιδράσεις των παιδιών σε ερεθίσματα. Εεεε παραδείγματος χάριν σε κατάσταση ένταση, άγχους, σε καταστάσεις κρίσης μέσα στην τάξη που δημιουργούνται είτε από μία σύγκρουση του καθηγητή από τους μαθητές του σε οποιοδήποτε θέμα πχ ένα διαγώνισμα που δε θέλουν να γράψουν. Εεε βλέπεις ότι τα παιδιά τα παιδιά τα οποία έχουν, ότι η ψυχική ανθεκτικότητα ξεχωρίζει στα παιδιά τα οποία μπορούν να διαχειριστούν τέτοιες καταστάσεις, να διατηρήσουν την ψυχραιμία τους, εεεε να οργανώσουν το λόγο τους, προκειμένου να υπερασπιστούν τη θέση την οποία έχουν για οποιαδήποτε θέμα από τα πιο μικρά μέχρι τα πιο σημαντικά, αυτό.

Σ: Τώρα λίγο μου απάντησες και την τέταρτη, αλλά δεν πειράζει, πάμε. Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;

Σ12: Ναι, εεε λοιπόν ο ανθεκτικός μαθητής για μένα έχει ένα σταθερό βλέμμα, εεε έχει μία σταθερότητα στο λόγο του, σε αυτά τα οποία υπερασπίζεται, ακόμα και όταν είναι λάθος και τυχαίνει μερικές φορές να έχουνε μία λάθος θέση. Εεε την υπερασπίζονται, παραδέχονται ότι είναι λάθος, παρ' όλα ταύτα δεν την αλλάζουν αμέσως. Εεεε πρέπει να πειστούν και αυτό τους παίρνει κάποιο χρονικό διάστημα. Είναι τα παιδιά που έχουν σταθερότητα στο χαρακτήρα στον τρόπο που στέκονται απέναντι στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Νομίζω ότι αυτά είναι τα ανθεκτικά παιδιά.

Σ: Τέλεια και τα άλλα τα μη ανθεκτικά;

Σ12: Αυτά, τα βλέπεις ότι μερικές φορές πηγαίνουν όπου τα πάει ο άνεμος. Επιμένουν στη θέση τους, μόνο όταν βρούνε υποστήριξη από άλλους μαθητές. Εεε έχεις την εντύπωση ότι από κάπου ψάχνουν να πιαστούν και και επιζητούν έτσι απεγνωσμένα θα έλεγα μερικές φορές την εεε την υποστήριξη κάποιου είτε είναι συμμαθητής είτε είναι κάποιος φίλος είτε είναι ακόμα και ένας καθηγητής τους. Εεε πολλές φορές είναι πολύ κλειστά παιδιά, αλλά δεν λείπουν και οι περιπτώσεις που μοιράζονται το πρόβλημά τους. Και εγώ έχω παρατηρήσει ότι μερικές φορές γίνονται όταν βρουν τον άνθρωπο με τον οποίο θα μοιραστούν το πρόβλημά τους, εεε γίνονται εεε υπερβολικά ως προς το πρόβλημα. Δηλαδή, ως προς την περιγραφή του προβλήματος, μεγαλοποιούν καταστάσεις, όχι ότι η κατάσταση δεν υπάρχει απλώς την τραγικοποιούν και την μεγαλοποιούν, πολλές φορές το κάνουν ασυνείδητα, γιατί στην εφηβεία νομίζω ότι υπάρχει αυτή η τάση να τραγικοποιούμε πράγματα. Επομένως πρέπει να είμαστε πολύ προσεκτικοί όχι στο τι αισθάνεται το παιδί, αλλά το βαθμό που μπορεί να το αισθάνεται.

Σ: Μπράβο, τέλεια! Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;

Σ12: Εγώ πιστεύω, ναι, ναι. Μπορείς να τους βοηθήσεις με μια προϋπόθεση όμως. Ότι προηγουμένως έχεις εεε έχεις βρει έναν κώδικα επικοινωνίας με το παιδί, με το μαθητή, ίσως μία κατ' ιδίαν συζήτηση στην οποία πάντοτε τουλάχιστον εγώ εξηγώ, εεε ποια προβλήματα βλέπω στην συμπεριφορά του, εεε και εεε του εξηγώ και για ποιο λόγο θα του συμπεριφέρομαι με τον τρόπο που συμπεριφέρομαι ή πως έχω σκοπό να συμπεριφερθώ προκειμένου να επιτύχω την τόνωση της αυτοπεποίθησής του. Ή για μερικά παιδιά το λέω αυτό που φοβούνται να μιλήσουν, να πούνε τη γνώμη τους. Εεε ή παραδείγματος χάριν στις σχέσεις τους με τους άλλους. Γιατί επίσης τα μη ανθεκτικά παιδιά εεε έχουν μεγάλες διακυμάνσεις στις σχέσεις τους με τους υπόλοιπους συμμαθητές τους εεεε θέλουνε να κάθονται πάντα δίπλα σε έναν που θα τους προσφέρει ασφάλεια εεεε και αρνούνται πολλές φορές να καθίσουνε με άλλα παιδιά είτε με το πρόσχημα ότι δεν τα συμπαθούν είτε οτιδήποτε άλλο. Αυτές τις συμπεριφορές τις συζητώ πρώτα με το ίδιο το παιδί και μετά προσπαθώ μέσα στην τάξη να το βοηθήσω με τον τρόπο που θεωρώ ότι

είναι σωστός. Βέβαια επειδή δεν είμαστε εεε παντογνώστες ούτε ψυχολόγοι, καμιά φορά τα συζητάω και με άλλους συναδέλφους αυτά, ψάχνω να βρω τρόπους, ρωτάω και κάποιους ψυχολόγους φίλους μου (γέλιο).

Σ: Πόσο επαρκής αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Σ12: Ναι, αυτό, επαρκής δεν αισθάνομαι ποτέ, εεε γιατί δεν έχουμε κάνει όπως σου είπα ειδικές σπουδές. Ότι ξέρουμε από τα παιδαγωγικά που διδαχτήκαμε στο πανεπιστήμιο, από τα διαβάσματα που κάνουμε από κει και πέρα μόνοι μας. Από συζητήσεις με συναδέλφους από συζητήσεις με ειδικούς. Πάντοτε ακολουθώντας κάποια, τα πρώτα χρόνια που διορίστηκα εγώ δηλαδή, τη δεκαετία του 90 δεν γινόντουσαν τόσες πολλές συζητήσεις ούτε σεμινάρια, επομένως ο μόνος τρόπος που διαθέταμε ήταν η προσωπική ενασχόληση, το διάβασμα, το ψάξιμο η συζήτηση μεταξύ μας. Μετά αρχίσανε κάποια σεμινάρια, στην τηλεόραση κάποιες εκπομπές με ειδικούς ανθρώπους όχι talk show και τέτοια. Εεεε οπότε εεε γηράσκω ει διδασκόμενος.

Σ: Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ12: Εεε, λοιπόν εεε στην διάρκεια των πολλών χρόνων μου (γέλιο), έχω καταφύγει σε τέτοιες δομές, στις κοινωνικές υπηρεσίες του δήμου, τρεις φορές που διαπιστώσαμε ότι υπήρχε σοβαρό οικογενειακό πρόβλημα. Εεε πρέπει να πω ότι όταν βρήκαμε απέναντί μας συνεργάσιμους κοινωνικούς λειτουργούς και ψυχολόγους εεεε πραγματικά κινητοποιηθήκανε και εκείνοι και είχαμε μία καλύτερη αντιμετώπιση του προβλήματος από ότι μόνοι μας. Εεε αλλά αυτό δυστυχώς αυτό δεν είναι ο κανόνας όπως ξέρουμε. Τώρα αν θα γίνουνε κάποιες προσπάθειες από την Πολιτεία, αυτό θα φανεί στο μέλλον. Αλλά, είναι πάρα πολύ δύσκολο εκτός σχολείου να βρεις υποστήριξη. Δηλαδή από νομικές υπηρεσίες, ψυχολόγους, κοινωνιολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς. Πρέπει να το ψάξεις πάρα πολύ και μέσα στο σχολείο δεν υπάρχουν ψυχολόγοι, προσπαθούμε μόνοι μας. Εεε με τους τρόπους που είπαμε προηγουμένως

Σ: Σε ευχαριστούμε πάρα πολύ για το χρόνο που αφιέρωσες για τη συγκεκριμένη συνέντευξη. Δεσμευόμαστε ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

Σ12: Δεν ήταν τίποτα, πολύ ωραίες οι ερωτήσεις!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 13

Ημερομηνία: 8/4/2021

Φύλο: Γυναίκα

Σ: Ποια είναι η ηλικία σου;

Σ13: 39

Σ: Πόσα χρόνια υπηρεσίας έχεις;

Σ13: 14

Σ: Τί ειδικότητα έχεις;

Σ13: Γερμανικά

Σ: Τί σπουδές έχεις κάνει;

Σ13: Γερμανική Φιλολογία Πτυχίο, Μεταπτυχιακό

Σ: Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;

Σ13: Εεεε και κοινωνικά και τέτοια τώρα ή μέσα στο σχολείο;

Σ: Όχι μόνο στο σχολείο, οπουδήποτε μπορείς να σκεφτείς.

Σ13: Αααα, εεμμμ εγώ θεωρώ τώρα δεν ξέρω, ένας κίνδυνος θεωρώ ότι είναι ότι στην εποχή μας πολλοί μαθητές παρασύρονται με τα παιχνίδια που είναι μερικές φορές και ακατάλληλα στους υπολογιστές ξέρω γω και τα λοιπά, εεε γιατί και και στο μυαλό τους δεν κάνει καλό και περνάνε λάθος εικόνες και πολλές φορές κολλάνε, απομακρύνονται και από τα μαθήματα ας πούμε και από το νυχτερινό ύπνο. Εεεε σε κίνδυνο..εεε στην

σχολική μονάδα θεωρώ ότι όταν τηρούνται οι σχολικοί κανόνες και εκτός ειδικών περιστάσεων που μπορεί να τύχει κάποιο ατύχημα, δεν νομίζω ότι είναι σε κίνδυνο.

Σ: Απλά ο κίνδυνος είναι κυρίως ψυχολογική, έχει κατεύθυνση να ξέρεις, όχι το σωματικό.

Σ13: Ωραία, καλά κάνεις και μου το θυμίζεις. Τότε σε κίνδυνο βρίσκεται ένας μαθητής σίγουρα άμα τον κοροϊδεύουν οι συμμαθητές. Εεε στην εποχή μας και με το social media είναι πολύ εύκολο να τεθεί κάποιος σε κίνδυνο ας πούμε γιατί μπορεί να του δημοσιεύσουνε πράγματα ή να τον εεεε, να του κάνουνε bullying ας πούμε ακόμα και σε social media επίπεδο που μερικές φορές δεν μπορούμε να το πάρουμε χαμπάρι, να το ξέρουμε. Εεε ψυχολογικό κίνδυνο και μιλάμε τώρα και γι' αυτό που περνάμε με τον covid;

Σ: Όχι, όχι, όχι.

Σ13: Εεεε, η έλλειψη επικοινωνίας, θεωρώ ότι μπορεί να βάλει τους μαθητές σε κίνδυνο, γιατί μόνοι τους μπορεί να μεταφράζουν διάφορα πράγματα με του μυαλό τους που να τα κάνει να αισθάνονται άσχημα, ας πούμε κι οπότε να μπαίνουνε με αυτήν την έννοια σε ψυχολογική οδύνη. Δεν ξέρω, δεν μπορώ να σκεφτώ κάτι άλλο.

Σ: Εντάξει, μια χαρά, ωραία. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;

Σ13: Μμμμ. Εεεε, η πρώτη λέξη που μου έρχεται στο μυαλό είναι παραμέληση, ότι παραμελούν τον ευατό τους κι ότι πολλές φορές κλείνονται. Εεε κόβουνε διαύλους επικοινωνίας γιατί παύουνε να έχουνε εμπιστοσύνη ας πούμε γιατί αισθάνονται σε κίνδυνο. Άλλοι, γιατί αυτό είναι το κλασικό, άλλοι μπορεί να παγώσουν, άλλοι μπορεί να επιτεθούν, γιατί όταν κάποιος αισθάνεται σε κίνδυνο ανάλογα με τα με τα χαρακτηριστικά τους, αν είναι χαρακτήρας που μπορεί να παγώσει, να κλειστεί, κάτι τέτοιο. Αν είναι άλλος χαρακτήρας μπορεί να το γυρίσει αλλιώς, να κάνει εκδίκηση με κάποιον τρόπο ή κάτι τέτοιο.

Σ: Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σ13: Για μένα η ψυχική ανθεκτικότητα είναι η ψυχραιμία και το να υπολογίζουμε τα πράγματα μία δεύτερη φορά εεεε να μην τσιμπάμε με όλους, δηλαδή να μην παρασυρόμαστε από τα σχόλια αλλωνών, γιατί θα πρέπει να ξέρουμε ποιοι είμαστε εμείς

για εμάς και να γνωρίζουμε ότι κι αν μια μέρα δεν αισθανόμαστε καλά κι αυτό μες στο παιχνίδι είναι κι οπότε γενικώς αν καταλαβαίνω καλά ψυχική ανθεκτικότητα είναι όχι το να είμαστε, δηλαδή να δεχόμαστε πράγματα που δεν είναι σωστό να δεχόμαστε, αλλά να μπορούμε να αντιδράσουμε σε αυτά τα πράγματα με υγιή τρόπο. Δηλαδή διατηρώντας το κέντρο μας, την προσοχή μας, να μην γινόμαστε ίδιοι με τους άλλους που μας προκαλούν γιατί πολλές φορές αυτό είναι παγίδα και ξεφεύγει. Αυτό νομίζω είναι ψυχική ανθεκτικότητα.

Σ: *Τέλεια. Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;*

Σ13: Εεεεμ ο μη ανθεκτικός..... θα αντιδράσει με πιο υπερβολικό τρόπο. Εεεε δηλαδή, υπερβολή είτε στο, μπορεί να τον πιάσουν τα κλάματα. Έχουμε συναντήσει μαθητές που να τους πιάσουν τα κλάματα. Εεε ή μπορεί να αρχίσει να φωνάζει ή να επιτεθεί, να κάνει κάτι ακόμα χειρότερο στον άλλον από αυτό που του έκανε κάποιος . Ένας ανθεκτικός μαθητής τώρα στο πλαίσιο της τάξης ας πούμε, νομίζω ότι το πρώτο πράγμα που θα κάνει είναι να έρθει να ζητήσει μια συμβουλή. Να πει κυρία μου κάνανε αυτό. Οπότε αντί να πάει να αντιδράσει μόνος του ας πούμε να πάρει μία συμβουλή, να μπει μέσα στη ζήτηση της προστασία. Αυτό το θεωρώ μία ψύχραιμη αντίδραση. Ένας μη ανθεκτικός αυτό που τον διακατέχει είναι μια υπερβολική αντίδραση όποια κατεύθυνση κι αν πάρει.

Σ: *Ωραία. Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;*

Σ13: Κοίτα να δεις. Εγώ πιστεύω ότι θα μπορούσα εεεε και σαν κλάδος δηλαδή και όλοι οι εκπαιδευτικοί και προσωπικά σε ένα βαθμό, πιστεύω θα μπορούσα να βοηθήσω κάποιο μαθητή. Ο λόγος που αυτό καθίσταται αδύνατο σε σχολικό πλαίσιο ειδικά σε καθηγητές εντάξει όταν έχουμε 12 τμήματα ας πούμε, περίπου 250 με 300 μαθητές, είναι δύσκολο να αναπτυχθεί η προσωπική σχέση γιατί είναι πολύ λίγος ο χρόνος και η επαφή, οπότε αυτό το καθιστά λίγο πιο δύσκολο. Όταν βλέπω τώρα κάποιον ο οποίος είτε βλέπω είτε ακούω είτε νιώθω ότι εκείνη τη στιγμή κάτι συμβαίνει, αυτό που μπορώ να κάνω, αυτό που κάνω είναι ότι θα τον πάρω λίγη ώρα είτε πριν είτε μετά είτε κατά τη διάρκεια, αλλά πάντα στο επίπεδό του. Δηλαδή, αν κάθεται στο θρανίο θα κάτσω κάτω και μπορεί να του αφιερώσω

αν είμαστε μέσα στην τάξη και δύο και τρία λεπτά ας πούμε, αν είμαστε εκτός τάξης στο διάλειμμα, ακόμα περισσότερο. Εεε και πιστεύω ότι όταν συζητάς και κάνεις τα παιδιά να καταλάβουν τα ίδια πρώτ' απ' όλα τι τους συμβαίνει, νομίζω ότι ήδη έχεις ξεκινήσει να τα βοηθάς. Κι όταν τα καθησυχάζεις, γιατί μερικές φορές το μυαλό των εφήβων, μερικές φορές τα παιδιά κάνουν κάτι στο μυαλό τους πολύ μεγαλύτερο κι όταν κάτσεις και τους το εξηγήσεις και τους το αποδομήσεις και τους πεις αυτό κι αυτό συμβαίνει μπορείς να δράσεις έτσι κι έτσι με οποιονδήποτε τρόπο να κάνεις μια ενσυναίσθηση ας πούμε και τα λοιπά, εεεε πιστεύω ότι τα παιδιά ξελαφρώνουν. Κι όταν τα παιδιά ξελαφρώνουν και μόνο επειδή έχουνε μοιραστεί και κάποιος έχει σταθεί εκεί, ήδη είναι αυτό που λέμε, ότι αν μοιράζομαι τον πόνο μου γίνεται μισός. Τώρα από κει και πέρα εεε δεν νομίζω ότι μόνοι μας εμείς μπορούμε να κάνουμε περισσότερα πράγματα.

Σ: Πολύ ωραία. Πόσο επαρκής αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Σ13: Ωραία. Εεε αισθάνομαι επαρκής προσωπικά ότι θα μπορούσα να βοηθήσω, αλλά αυτό στην πρακτική είναι δύσκολο, γιατί χρονικά είμαστε περιορισμένοι δηλαδή είναι λίγο και αριθμητικά είναι πάρα πολύς ο κόσμος. Οπότε πραγματικά θα πρέπει να γίνει ένα κλικ για να σε εμπιστευτεί και ο μαθητής, δηλαδή πρέπει πραγματικά να συμβεί, να να να υπάρχει ενσυναίσθηση για να μπορέσεις να τον βοηθήσεις. Εεε κοίτα να δεις, η αλήθεια είναι ότι σε μικρά μικρά πράγματα που μπορεί να συμβαίνουν εγώ αισθάνομαι ότι μπορώ να τους βοηθήσω, μπορώ να τους πω μια κουβέντα, μπορώ να τααγκαλιάσω. Το το το έχω αυτό. Απλώς η πραγματικότητα είναι ότι θα τους βοηθήσουμε εκείνη τη στιγμή. Για να γίνει ουσιαστική δουλειά δεν είμαστε εμείς αυτοί που μπορούμε να την κάνουμε, δηλαδή μπορεί με επιπλέον σπουδές που έχουμε κάνει και τέτοια να μπορούμε να βοηθήσουμε, αλλά δεν είναι η θέση μας, γιατί από κει και πέρα αρχίζει να γίνεται λίγο περίεργο. Γιατί μπορεί εγώ να το, ας πούμε μπορεί να υπάρχει βία στο σπίτι και το γεγονός ότι εμένα μου το εκμυστηρεύεται για παράδειγμα, εεε να μην είναι σύμφωνο με τη γνώμη των κηδεμόνων του. Η γνώμη των κηδεμόνων του προφανώς για να φέρονται έτσι είναι αυτή. Εμείς δεν μπορούμε να πάμε να αλλάξουμε πραγματικά την ψυχολογία του παιδιού. Αυτό θα πρέπει να το κάνει με άλλο τρόπο. Μπορούμε όμως, εγώ για μένα, μπορούμε να τον

βοηθήσουμε για εκείνη την ημέρα, για εκείνη την εβδομάδα, εκείνον το μήνα, εκείνη τη στιγμή, τη δεδομένη φάση για το δεδομένο πρόβλημα. Η βαθύτερη δουλειά δυστυχώς δεν μπορεί να γίνει από εμάς.

Σ: Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ13: Εδώ, δομές που να απευθυνθώ εγώ ή ο μαθητής;

Σ: Εσύ. Να σε υποστηρίξουν εσένα για να υποστηρίξεις εσύ το μαθητή, αυτό.

Α, κατάλαβα. Εεε υπάρχουνε δομές και φορείς. Τώρα να το πάρουμε ένα ένα από το εντός του σχολείου. Θεωρητικά υπάρχει. Πρακτικά έχουμε πολλή δουλειά ακόμα να κάνουμε. Τώρα εγώ προσωπικά, επειδή νομίζω ότι είναι πιο προσωπική η ερώτηση αυτή, έτσι κι αλλιώς έχω απευθυνθεί και στο παρελθόν, σε πολλές δομές, φορείς, πλαίσια, όπως για παράδειγμα σεμινάρια επικοινωνίας. Όπως για παράδειγμα θεραπευτικές μέθοδοι κλπ. που μπορεί λίγο ας πούμε να μας ανοίξουνε και το μυαλό και να δούμε και λίγο διαφορετικά τα πράγματα.

Σ: Όχι, δεν αναφέρεται τόσο στην προσωπική δουλειά που έχουμε κάνει με τον εαυτό μας, αλλά εσύ που θα απευθυνθείς για να βοηθήσεις τους μαθητές, να τους κάνεις πιο ανθεκτικούς τους ίδιους τους μαθητές.

Σ13: Εεε, πωπω νομίζω ότι δεν μπορώ να απευθυνθώ πουθενά, δηλαδή μόνο ότι, δηλαδή μόνο η προσωπική πρωτοβουλία που παίρνω για να βοηθηθώ και στη ζωή μου και στους μαθητές. Εφαρμόζουμε πάρα πολλά πράγματα και μεθόδους και τέτοια για να στεκόμαστε όμορφα εκεί πέρα. Αλλά νομίζω ότι αν τώρα έχω ένα θέμα με ένα παιδί, δεν υπάρχει κάπου που να πάω να πω, μπορείτε να με βοηθήσετε, έχω αυτό το θέμα. Δεν αισθάνομαι ότι έχω κάπου να το πω, πέραν από το τους συναδέλφους, τον Διευθυντή μας τον υπέροχο (γέλιο). Που μπορείς να συζητήσεις κάτι δηλαδή, να πεις ρε συ Ιωάννα, τον έχεις αυτόν, τι λες, πως μπορούμε.. νομίζω μεταξύ μας δηλαδή, δεν υπάρχει κάποιος φορέας εξωτερικός.

Σ: Τέλεια! Σε ευχαριστούμε πάρα πολύ για το χρόνο που αφιέρωσες για τη συγκεκριμένη συνέντευξη. Δεσμευόμαστε ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά.

Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

Σ13: Κι εγώ σε ευχαριστώ πολύ!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 14

Ημερομηνία 10/4/21

Φύλο: Άντρας

Σ: Ποια είναι η ηλικία σας;

Σ14: 57

Σ: Πόσα είναι τα χρόνια υπηρεσίας σας;

Σ14: 34

Σ: Τί ειδικότητα έχετε;

Σ14: Φυσικής Αγωγής

Σ: Τί σπουδές έχετε κάνει;

Σ14: ΤΕΦΑΑ Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο

Σ: Ωραία, ξεκινάμε! Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;

Σ14: Για εμάς, ανάλογα και με την περιοχή που είμαστε, πιστεύω ότι είναι πάρα πολύ επιρρεπείς οι μαθητές μας σε κινδύνους εθισμών τα οποία επιδρούν και στον ψυχοσυναισθηματικό τους κόσμο. Λόγω περιοχής, δηλαδή εθισμός μέσα από τις ουσίες. Αυτό είναι το κύριο πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε εμείς εδώ σαν περιοχή.

Σ: Οκ. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;

Σ14: Τα χαρακτηριστικά τους συνήθως, στην αρχή είναι μια διστακτικότητα και ένα κλείσιμο στον εαυτό τους, δεν μιλάνε, πιστεύουν ότι το θέμα που τους έχει δημιουργηθεί, το πρόβλημα το οποίο αντιμετωπίζουν μπορούν να το λύσουν μόνοι τους και σιγά σιγά με

τον καιρό αυτό τους βγαίνει αρνητικά και εξελίσσεται σε μία επιθετικότητα. Σε μία άρνηση ανάληψης ευθυνών και τους βγαίνει μια επιθετικότητα απέναντι σε όλους και σε όλα.

Σ: Πολύ ωραία. Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σ14: Για τους μαθητές ή γενικά σαν όρος.

Σ: Γενικά σαν όρος, τον ορισμό, την έννοια.

Σ14: Ψυχική ανθεκτικότητα, είναι λίγο πως να το πω. Συνήθως είναι ο μαθητής που αντέχει σε αυτά τα οποία γίνονται γύρω του. Με ποια έννοια; Δεν αντιδρά ούτε επιθετικά, αλλά δεν παίζει ούτε το ρόλο του αποδέκτη όλων των καταστάσεων. Είναι αυτός ο οποίος έχει τη δύναμη να ξεχωρίζει μια κατάσταση θετική ή αρνητική και ανάλογα να αντιδρά. Δεν το δέχεται ούτε επιθετικά, δηλαδή χτυπάτε, αντέχω ούτε βγάζει μια άρνηση, που συνοδεύεται με επιθετικότητα.

Σ: Συγγνώμη, ίσως εγώ φταίω, δεν ήμουν σαφής. Να μου πείτε τι σημαίνει ο όρος, πώς καταλαβαίνετε τον όρο, μην το πάτε σε συγκεκριμένο μαθητή.

Σ14: Ωραίως, η έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας σημαίνει ότι μπορώ και διαχειρίζομαι καταστάσεις οι οποίες συμβαίνουν ανά πάσα στιγμή γύρω μου, χωρίς να μεταβάλλουνε τη διάθεσή μου είτε αρνητικά είτε θετικά.

Σ: Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;

Σ14: Ωραίως. Ο μαθητής ο ανθεκτικός που έχει την ψυχική ανθεκτικότητα διαχειρίζεται τις καταστάσεις οι οποίες του συμβαίνουν, με ήπιο τρόπο. Αναλύει την κατάσταση, δεν την αφήνει να περάσει έτσι, δεν το δέχεται εε παθητικά, είτε είναι εις βάρος του είτε εις βάρος κάποιου άλλου μαθητή και ανάλογα σκέφτεται, την αναλύει και πράττει ώστε να μπορέσει να ανταποκριθεί στο τι γίνεται. Παίρνει θέση να το πούμε έτσι, δε μένει αμέτοχος, με αυτήν την έννοια και προσπαθεί να βοηθήσει, να δείξει ότι κάποια πράγματα δεν είναι όπως θέλουν οι άλλοι να τα παρουσιάζουν.

Σ: Ωραία και ο μη ανθεκτικός;

Σ14: Ο μη ανθεκτικός είναι αυτός ο οποίος εε ξεχωρίζει πάρα πολύ εύκολα με την έννοια ότι είναι συναισθηματικά ευμετάβλητος, εκεί που είναι χαρούμενος το βλέπει ότι αυτόματα όταν του, όταν συμβεί μία κατάσταση είτε θετική είτε αρνητική αλλάζει η διάθεσή του και κλείνεται στον εαυτό του. Πολλές φορές έχει και αντίδραση με με κάποιο κλάμα ή με κάποιο παράπονο το οποίο εκφράζει και δεν προσπαθεί να αντιμετωπίσει αυτήν την κατάσταση, τη δέχεται ως δεδομένο.

Σ: *Τέλεια, προχωράμε. Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;*

Σ14: Πιστεύω ότι γίνεται, αλλά είναι λίγο δύσκολο γιατί θέλει και χρόνο και διάθεση από τη μεριά μας, σαν εκπαιδευτικοί. Θέλει διάθεση με ποια έννοια, θέλει να ασχολ να ασχοληθείς προσωπικά με κάθε έναν μαθητή γιατί ότι πιάνει σε έναν δεν είναι υποχρεωτικό ότι θα δουλέψει και σε άλλον. Και θέλει να κάτσεις να αναλύσεις τι είναι αυτό που τον επηρεάζει και τι είναι το καλό του στοιχείο το οποίο θα πρέπει να το ενισχύσεις ώστε να πάρει λίγο τα πάνω του, να μάθει να στηρίζεται στα πόδια του, να δέχεται την κρίση του και να μην υιοθετεί εύκολα τις κρίσεις των άλλων.

Σ: *Ωραία, επόμενη ερώτηση. Πόσο επαρκής αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.*

Σ14: Πιστεύω ότι και λόγω εμπειρίας σαν εκπαιδευτικός και λόγω ειδικότητας επειδή είμαι πιο κοντά στα παιδιά, γιατί είναι η φύση του μαθήματός μου τέτοια σαν γυμναστής όπως επίσης και τα πολλά σεμινάρια που έχω κάνει, τόσο ψυχολογίας, τελειώνοντας τη σχολή και ατομικής και ψυχολογία του συνόλου και αθλητική ψυχολογία αλλά σεμινάρια διαμεσολάβησης και διαχείρισης κρίσεων, πιστεύω ότι μπορώ να τους βοηθήσω πάρα πολύ.

Σ: *Ωραία, εε κι η τελευταία ερώτηση. Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;*

Σ14: Φορείς υπάρχουνε. Το θέμα είναι να υπάρχει δυνατότητα και σε αυτούς να έρθουν σε επαφή μαζί μας. Και ο δήμος Αχαρνών έχει φορείς, υπήρχε βασικά μέχρι και πέρσι, πρόπερσι. Βασικά δεν ξέρω πέρσι αν δούλεψε, είχε ένα κομμάτι ξεχωριστό με ψυχολόγους στους οποίους μπορούσες να απευθυνθείς. Εάν είχες κάποιο θέμα με κάποιο παιδί, με κάποιο μαθητή, ή με κάποιον γονιό ή με κάποια κατάσταση που γινόταν στο σχολείο. Οι άνθρωποι είχαν κάθε καλή διάθεση να ανταποκριθούνε και με προσωπικά και να έρθουν σε επαφή με τους εμπλεκόμενους, να έρθουν να βοηθήσουνε. Επίσης υπάρχουν και άλλοι φορείς ανεξάρτητοι οι οποίοι έχουνε ασχοληθεί, έχουμε απευθυνθεί και μας έχουν βοηθήσει κατά κόρον, πολλές φορές. Όπως επίσης και φέτος σε μέσα από την ΕΔΕΑΥ υπάρχει και κοινωνικός λειτουργός και ψυχολόγος στο σχολείο που στηρίζουνε οποιαδήποτε ανάγκη έχει παρουσιαστεί.

Σ: Τέλεια, ευχαριστώ πάρα πολύ για το χρόνο που αφιερώσατε για τη συγκεκριμένη συνέντευξη. Δεσμευόμαστε ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

Σ14: Μόνο αυτό ήτανε; (γέλιο)

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 15

Ημερομηνία: 20/4/2021

Φύλο: Γυναίκα

Σ: Πόσο χρονών είσαι;

Σ15: 48

Σ: Πόσα είναι τα χρόνια υπηρεσίας σου;

Σ15: 21

Σ: Ποια είναι η ειδικότητά σου;

Σ15: Χημικός

Σ: Από σπουδές τί έχεις κάνει;

Σ15: Χημικό Α.Π.Θ. και Μεταπτυχιακό.

Σ: Ωραία. Ποιες συνθήκες εκτιμάτε ότι καθιστούν τους μαθητές σας «σε κίνδυνο»;

Σ15: Συνθήκες στην οικογένειά τους, που επικρατούν στην οικογένειά τους. Εεε συνθήκες που επικρατούν στο σχολείο και γενικότερα στο περιβάλλον τους.

Σ: Μπορείς να είσαι λίγο πιο αναλυτική;

Σ15: Λοιπόν, εεε το αν ας πούμε στην οικογένειά τους βιώνουν κάποιο εε έχουν κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα, εεε αν οι γονείς τους εε εε είναι άρρωστοι, είναι χωρισμένοι. Εεε στο σχολείο αν είναι αδύναμοι μαθητές εεε αν υφίστανται bullying, αν ως χαρακτήρες εε είναι εεε αδύναμοι ως χαρακτήρες εεε και δεν μπορούν ουσιαστικά να αντισταθούν σε εεε σε πειράγματα των συμμαθητών τους, αυτά.

Σ: Ωραία. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι μαθητές που θεωρείτε ότι βρίσκονται «σε κίνδυνο»;

Σ15: (.....). Εε συνήθως είναι χαμηλών τόνων μαθητές εεε, μαθητές που δεν έχουνε εεε παρέες, δεν ανοίγονται εύκολα, εεεε μαθητές που είναι, που έχουν εξάρσεις εεε έτσι επιθετικές, δηλαδή εκνευρίζονται πάρα πολύ εύκολα, αυτά.

Σ: Πολύ ωραία. Παρακαλώ περιγράψτε μου πως αντιλαμβάνεστε την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας.

Σ15: (.....). Εεε σημαίνει να μπορεί ο μαθητής να είναι σε μία κατάσταση ψυχικής ισορροπίας, εεε παρά τα διάφορα γεγονότα εεε που μπορεί να τον ενοχλούν στο εξωτερικό του περιβάλλον κυρίως.

Σ: Ωραία. Πως αναγνωρίζετε έναν ανθεκτικό μαθητή στη τάξη σας από έναν μη ανθεκτικό;

Σ15: (.....). Ένας ανθεκτικός μαθητής, εεε είναι συνήθως πιο κοινωνικός, εεε έχει μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, εε και εεε κοινωνικώς αποδεκτός από τους συμμαθητές του, αυτό εννοώ και βέβαια έχει και ένα οικογενειακό έτσι background, οικογένεια που τον στηρίζει. Βέβαια αυτό δεν φαίνεται στην τάξη με την πρώτη ματιά, αλλά μπορείς να καταλάβεις αν εεεε ένας μαθητής είναι ένας φροντισμένος μαθητής από το σπίτι του. Δηλαδή έχει τις εργασίες του και τα λοιπά, δηλαδή κάποιος επιμελείται, κάποιος τον

ελέγχει. Όλα αυτά τον κάνουν να αποκτά κάποια αυτοπεποίθηση και γενικότερα να είναι ανθεκτικός.

Σ: Πολύ ωραία και ο μη ανθεκτικός;

Σ15: Ο μη ανθεκτικός είπα ότι είναι ο μαθητής ο οποίος συνήθως είναι μόνος του. Είναι ο μαθητής που κρύβεται, ο μαθητής που δεν έχει παρέες, ο διστακτικός μαθητής, ο μαθητής που μόλις του κάνεις μια παρατήρηση λίγο τραβιέται. Εεε γενικά χωρίς να είναι ο κανόνας βέβαια, ότι οι μαθητές όλοι οι χαμηλών τόνων είναι ψυχικά μη ανθεκτικοί, έτσι. Αλλά συνήθως σε αυτόν τον μαθητή τουλάχιστον προσωπικά, συνήθως συμπεριφέρομαι εεε πιο εεε πιο έτσι εεε συνήθως δεν συμπεριφέρομαι έντονα, συμπεριφέρομαι πιο γλυκά ώστε να τον ενισχύσω. Χωρίς να είναι απόλυτα βέβαια, δε σημαίνει ότι όλοι οι μαθητές χαμηλών τόνων έχουν θέματα ανθεκτικότητας, αλλά από την εμπειρία μου γνωρίζω ότι οι περισσότερες περιπτώσεις βρίσκονται σε αυτούς τους μαθητές, δεν είναι όλοι.

Σ: Πολύ ωραία. Από την εμπειρία σας είναι εφικτό να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών στη τάξη; (Με άλλα λόγια να βοηθήσετε μαθητές που βρίσκονται σε «κίνδυνο» να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες συγκυρίες που πιθανόν βιώνουν). Αν ναι, πώς πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί; Αν όχι, για ποιους λόγους;

Σ15: Εεε γενικά ένας καθηγητής που διδάσκει τους μαθητές πολλές ώρες μέσα στην τάξη, μπορεί κάτι να κάνει. Μπορεί δηλαδή εεε με τη συμπεριφορά του να κάνει το παιδί αυτό να του ανοιχτεί, μπορεί να το ενισχύσει λεκτικά, μπορεί να το επιβραβεύσει, μπορεί να του εμπνεύσει εμπιστοσύνη, τέλος πάντων μπορεί να επικοινωνήσει μαζί του εεε ούτως ώστε να μπορέσουν να συζητήσουν και να τον ενισχύσει. Αυτό βέβαια είναι σε είναι πολυτέλεια. Είναι για πολύ λίγες ειδικότητες που έχουν πολλές ώρες μέσα στην τάξη, ε πολλές διδακτικές ώρες μέσα στην τάξη. Όλοι οι υπόλοιποι νομίζω ότι δεν γίνεται γιατί, είναι πολύ λίγες οι ώρες για να ανοιχτεί ένας μαθητής και να μπορέσεις ουσιαστικά να τον βοηθήσεις.

Σ: Τέλεια. Πόσο επαρκής αισθάνεστε στο να βοηθήσετε μαθητές να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που πιθανόν βιώνουν και να τα καταφέρουν; Προσδιορίστε τους λόγους που σας κάνουν να αισθάνεστε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Σ15: (.....). Λοιπόν, επαρκής δεν αισθάνομαι. Εεε δηλαδή πέρα από από μία προσωπική, μία ενίσχυση που μπορώ να δώσω εγώ, εεε μία συζήτηση που μπορώ να κάνω με το μαθητή, εάν και εκείνος είναι ανοιχτός, δεν μπορώ εεεε δεν αισθάνομαι εε επαρκής σε κάτι άλλο, δηλαδή να μπορέσω να βοηθήσω ουσιαστικά τα παιδιά που δεν έχουν την ψυχική ανθεκτικότητα να ανταπεξέλθουν σε διάφορες καταστάσεις. Εεε γιατί δεν μπορώ να κάνω κάτι άλλο. Δεν υπάρχουν ψυχολογικές υπηρεσίες στις οποίες μπορώ να απευθυνθώ άμεσα, πρέπει να συγκληθεί ένας σύλλογος γι' αυτό. Δεν μπορεί ο ψυχολόγος που είναι για 500 σχολεία, εεε και γενικότερα.

Σ: Υπάρχουν πλαίσια/ δομές/ φορείς εντός και εκτός σχολείου στους οποίους μπορείτε να απευθυνθείτε προκειμένου να σας υποστηρίξουν σε αυτό (δηλαδή να ενισχύσετε την ανθεκτικότητα των μαθητών σας) ; Αν ναι, ποιοι είναι αυτοί;

Σ15: Εγώ δεν πιστεύω ότι υπάρχουν βασικά. Δηλαδή μέσα σε ένα πλαίσιο εκπαιδευτικού που μπορεί άμεσα να απευθυνθεί σε κάποια ψυχολογική υπηρεσία εεε δεν εεε υπάρχει για μένα. Δηλαδή θα πρέπει να γίνει μια ενημέρωση στη διεύθυνση, να κληθεί η ψυχολογική υπηρεσία, να να αν όποτε αυτοί θέλουν να ορίσουν μια συνάντηση. Εεε δηλαδή δεν πιστεύω ότι υπάρχουν έτσι όπως είναι. Μια ψυχολογική υπηρεσία θα έπρεπε να υπάρχει μέσα στα σχολεία και να μπορεί να τη συμβουλευέται ο εκπαιδευτικός ανά πάσα στιγμή, όχι να κάνει αίτηση, αυτά.

Σ: Ευχαριστώ πάρα πολύ για το χρόνο που αφιέρωσες για τη συγκεκριμένη συνέντευξη. Δεσμευόμαστε ότι οι απαντήσεις και τα στοιχεία που δώσατε είναι εμπιστευτικά. Σε περίπτωση που χρειαστούμε μελλοντικά και κάποια επιπλέον στοιχεία υπάρχει η πιθανότητα να σας πάρουμε εκ νέου συνέντευξη.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας,

προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.